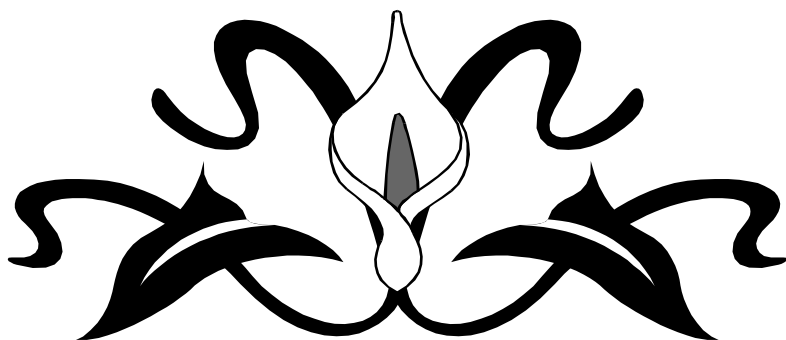

VAQIF MƏMMƏDOV

SƏDƏRƏKDƏ YAZILAN GÜNDƏLİK

Bakı
Şirvanəşr
2011

Beynəlxalq Qızıl Priz Laureatı (Madrid, 2004)
Şirvanəşr, 07 (1417) 2010
Naşir Qəşəm İsabəyli

REDAKTOR: İLQAR KƏNGƏRLİ
Tarix elmləri namizədi, dosent

Vaqif Məmmədov. Səderəkdə yazılan gündəlik.
Bakı, Şirvanəşr 2011, 138 səh.

Kitabda Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin “Naxçıvanın qeyrət qalası” adlandırdığı Səderəyin on illik (1985-1995) tarixinin gərgin ictimai-siyasi prosesləri, xüsusilə erməni təcavüzünün nəticələri müəllifin dəqiq müşahidələri əsasında əyani şəkildə təsvir edilir.

83.3 AZ(2)

V-----

054

© V. Məmmədov, 2011

ÖN SÖZ

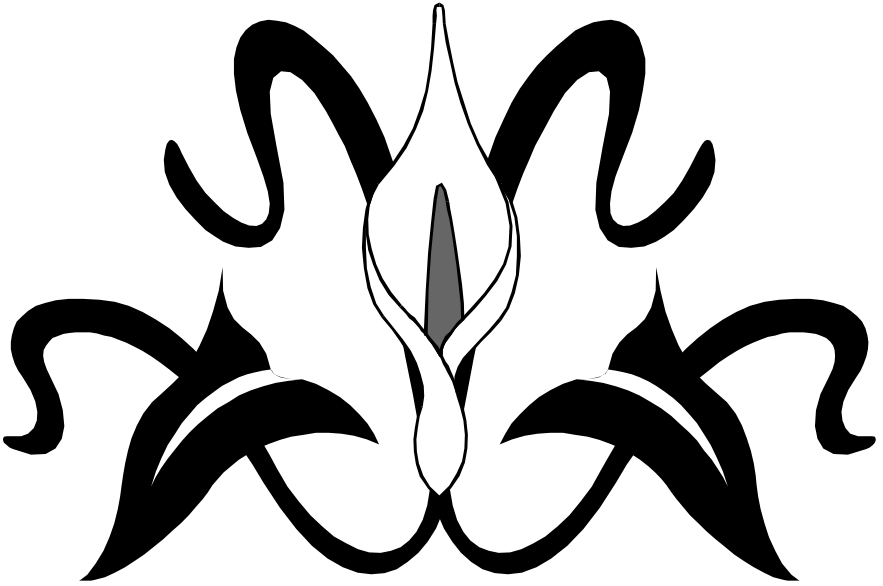
40 ildən artıqdır (1966-cı ildə Naxçıvan şəhər pedaqoji məktəbinə qəbul olduğum vaxtdan) gündəlik yazıram. Lap gənclik illərimdən görüşüb tanış olduğum adamlar haqqında düşüncələrim, görkəmli elm və sənət adamları ilə görüşlərdəki söhbətlərimin məzmunu əks olunub bu qeydlərdə. Bir də bu gündəliklərdə doğulub boya-başa çatdığım torpağın qəhrəmanlıq tarixi, bu torpaqda baş verən ictimai-siyasi hadisələr tam dəqiqliyi ilə qeydə alınıb. İmkanım çatan qədər şəxsi həyatımı yox, ictimai-siyasi prosesləri, ədəbi-mədəni mühitin əksini verməyə çalışmışam. Qarşıma məqsəd qoymuşam ki, bu gündəlik mənim həyatımı yox, yaşadığım dövrü, iştirakçısı olduğum, şəxsən müşahidə etdiyim hadisələri, həmin dövrün insanların xarakter və mövqelərini əks etdirməli, gələcək nəsillərə çatdırmalıdır. Şübhəsiz ki, özüm də həmin cəmiyyət içərisində bir fərd kimi görünməliyəm. Elə buna görə də heç bir təm-təraqa, süni uydurmalara yol vermədən Sədərəkdə yazdığım bu qeydləri «Sədərəkdə yazılan gündəlik» adlandırmışam. Lap gənclik vaxtlarımdan yazmağa başladığım bu gündəlik əvvəllər mənə elə-belə, adi gənclik həvəsinin nəticəsi təsiri bağıqlasa da, sonralar gördüm ki, qeyd etdiyim bu tarixlər, bu hadisələr nə vaxtsa, kiməsə maraqlı görünə bilər. Ona görə ki, bu qeydlər kimdənsə eşitdiyim hadisələrin yox, özüm yaşadığım, iştirakçısı və şahidi olduğum hadisələrin dəqiq əks-sədasıdır.

2005-ci ilin 11 fevralından 2006-cı il oktyabrın 31-dək «Oğuz yurdu» qəzetinin 18 nömrəsində həmin

gündəliklərin bir hissəsi fasilələrlə çap olundu. Oxuculardan aldığı məktublar, qədirbilən insanlarla etdiyim söhbətlər və onların yazdığı gündəliklərə bu qədər dəyər vermələri məndə həmin gündəliyi kitab halında çap etdirmək istəyi yaratdı və bu kitab beləcə ərsəyə gəldi. Düşünürəm ki, 40 ildən artıq bir dövrü əhatə edən gündəliyimin bu kitaba daxil etdiyim 10 illik (1985-1995) dövründəki gərgin ictimai-siyasi hadisələri əks etdirən epizodları oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaq və zaman keçdikcə gələcək tədqiqatçılar üçün, həmin dövrün tarixini öyrənənlər üçün, bu kitabdakı dəqiq tarixi faktların dəyəri və qədir-qiyəti daha da artacaqdır.

MÜƏLLİF

SADƏRƏKDƏ YAZILAN GÜNDƏLİK

31 yanvar 1985-ci il

Daşkənd şəhərindən «Eşlik» («Gənclik») jurnalının məsul katibi Nasriddin Muxammadiyevdən məktub aldım. 1983-cü ildə «Daşkənd təranəsi» beynəlxalq poeziya müsabiqəsinin qalibi olduğum vaxtdan onunla məktublaşırım, sıx ədəbi əlaqələrimiz var. Məni ailəlikcə Daşkəndə qonaq dəvət edir.

13 fevral 1985-ci il

İlk şeir kitabımın plana düşüb düşməməsini dəqiqləşdirmək məqsədi ilə Bakıda, «Yazıçı» nəşriyyatında Baş redaktor Sabir Rüstəmxanlı ilə görüşdüm. 1986-cı ilin tematik planını göstərdi, dedi ki, lap arxayın ol, daha təsdiq olunub. 1984-cü ilin may ayında nəşriyyatdan mənə qaytarılmış əlyazmalarımın yenidən işlədiyim variantını da Sabir Rüstəmxanlının razılığı ilə yenidən nəşriyyata (redaktor İslam Əhmədliyə) təqdim etdim.

Axşamüstü «Azərbaycan müəllimi» qəzetində şöbə müdiri, şair Cavad Cavadlının otağında 4-5 il Türkiyədə işləyib gəlmiş Fikrət Quliyev adlı bir şəxslə maraqlı söhbətlər etdik. Türkiyədən gətirdiyi ingilis dilində olan bir kitabdan söhbət açdı. Həmin kitabdakı eramızdan əvvələ aid bir xəritədə Ermənistan adlı ərazinin və dövlətin olmadığını bildirdi və Zori Balayanın təzəcə çapdan çıxan «Ocaq» kitabının Azərbaycan əleyhinə iftiralarla dolu olduğunu qeyd etdi. Cavad Cavadlı da məni həmin şəxsə təqdim edib dedi ki, ermənilərlə sərhəddə yaşayır, ermənilərin törədəcəkləri bütün fitnələrə hazır olmalıdırlar.

30 aprel 1985-ci il

Şəurda çıxan «İşıqlı yol» qəzetinin «Qələbə-40» devizi ilə keçirdiyi ədəbi müsabiqənin yekun iclasını keçirdik. Mükafatları müəyyənləşdirərkən münisflər heyətinin üzvü kimi təklif etdim ki, gənc şair Kəmaləddin Qədim (qardaşının faciəli ölümü ilə əlaqədar) müsabiqədə fəal iştirak edə bilməyib, ancaq onun müharibə və qələbə mövzusunda çox maraqlı şeirləri olduğunu nəzərə alıb

mükafata təqdim etməliyə. Təklifim qəbul olundu və Kəmaləddin 3-cü mükafata layiq görüldü.

7 may 1985-ci il

«İşliqlı yol»un bu günkü nömrəsində təzəcə bitirdiyim «Vətən, ay Vətən» adlı poemamdan bir parça dərc edilib. Poemanı redaksiyaya vəd verdiyim vaxtdan 10-15 gün gec təqdim etdiyim üçün Qələbə günü ərəfəsində çap olunacağına ümidim az idi. Çünki yubiley nömrəsi üçün həftələrlə, bəlkə də aylarla xeyli material yığıldığından xəbərdar idim. Belə bir sıxliq vəziyyətində redaksiya (məsul katib Cəfər Əliyev) mənə böyük hörmət göstərdi və poemamdan xeyli hissəni çap etdi.

8 may 1985-ci il

Axşam saat 5-də mənə evdən bir nəfər çağırıldı, özünü təqdim etdi (Şərur rayon xalq teatrının rejissoru Qivami Abdullayev) və bildirdi ki, raykomun 2-ci katibi Hidayət Hüseynovun tapşırığı ilə gəlmişəm sabah sizin məktəbin qarşısında açılışı olacaq «1941-1945» abidəsinin hazırlıq işlərinə kömək edəm.

...Gecə saat 2-yə qədər məktəbdə çox ciddi hazırlıq işləri apardıq. Ssenari hazırlandı, çıxış edəcək adamlar müəyyənləşdirildi, məşqlər oldu, tərtibat məsələləri həll edildi. Gecə saat 2-də isə raykomdan mənə telefonla çatdırdılar ki, səhər mən mütləq abidənin açılışına həsr olunmuş təzə şeirlə çıxış etməliyəm.

9 may 1985-ci il

Faşizm üzərində qələbənin 40 illiyi günüdür. Səhər saat 7-yə 10 dəqiqə qalır. Məktəbdə Qivami Abdullayevlə son hazırlıq işlərini görürük (mən səhnəcikdə alman əsgəri rolunu oynayacaq şagirdin qoluna bağlamaq üçün alman xaçı hazırlayıram, Qivami isə «yaralanacaq» əsgərin üst-başına tökmək üçün «qan» (boyaq) hazırlayır...).

Abidənin açılış mərasimi səhər saat 10-da başlandı. Kəndin bütün ziyalıları, ağsaqqalları və az qala bütün kənd iştirak edir.

Tədbiri raykomun 1-ci katibi Tahir Əliyev açdı. Kənd zəhmətkeşləri adından kənd sovetinin sədri Bayram Abdullayev, müharibə veteranları adından Səməd Cəlilov, SSRI Ali Sovetinin deputatı kimi, məktəbin müəlliməsi Venera Məmmədova, ziyalılar adından mən çıxış etdim. Sonda şair Əhməd Sədərəkli və Kəmaləddin Qədim çıxış etdilər. Mən çıxışımdan sonra ötən gecə yazdığım «40 il sonra Sədərəyə döndülər» şeirimi oxuyanda çoxlarının gözləri yaşarsa da, hətta hönkürüb ağlayanlar da olduğunu hiss etdim. O vaxta qədər şeirlə bu qədər ürəyə təsir etməyin mümkünliyünü təsəvvür etmirdim. Açılış mərasimi çox yüksək səviyyədə keçdi və tədbirdən sonra məktəbin direktoru kimi, bu münasibətlə çoxları məni təbrik etdi.

16 iyul 1985-ci il

Uzun müddət Kərki kənd məktəbində direktor işləyən Əziz müəllimin təşəbbüsü ilə yay mövsümündə Kərki kənd məktəbində təşkil olunmuş pioner düşərgəsində şeir gecəsi keçirildi. Düşərgədəki şagirdlər mənim əvvəlcədən hazırladıqları şeirlərimi əzbər dedilər. Uşaqlar mənə çoxlu suallar verdi. Xüsusilə «Xatın harayı» poemanın mövzusu, Xatın faciəsi ilə verilən suallara cavablarım uşaqların böyük marağına səbəb oldu. Düşərgədə dincələn (bəlkə də praktikada olan) Əzim Əzimzadə adına rəssamlıq məktəbinin tələbəsi, həmin düşərgədə işləyən, Qarabağlar kəndindən olan və mənim yaradıcılığımı daim izləyən Əməkdar müəllim Əzim müəllimin bacısı qızı Türanə Dünyamalıyeva görüş müddətində mənim portretimi çəkdi və tədbirin sonunda özümə bağışladı.

19 iyul 1985-ci il

İlk şeir kitabımın çapı ilə əlaqədar «Yazıçı» nəşriyyatına getmişdim. Nəşriyyatda yenicə işə düzələn Rüstəm Behrudi ilə görüşüb təbrik etdim. Kitabımın 2 çap vərəqi həcmində 1986-cı ilin planına düşdüyünü bildirdi. Rüstəmin yanında Əbülfəz Hüseyni, Firudin Şimşək, Vaqif Yusifli və Əjdər Cəbiyevlə də görüşüb onların şeir, sənət haqqında söhbətlərini dinlədim.

18 oktyabr 1985-ci il

Azərbaycan SSR Maarif nazirinin müavini Zahid Qaralovun qəbulunda oldum. Bildirdi ki, nazirliyin kollegiya qərarı ilə direktor işlədiyim Sədərək kənd orta məktəbinin fəaliyyətinin Moskvaya SSRİ Xalq Təsərrüfatı Nailiyyətləri Sərgisinə təqdim olunması nəzərdə tutulub (xüsusilə şagirdlərin əmək tərbiyəsi və asudə vaxtlarının səmərəli təşkili sahəsindəki nailiyyətlərə görə). Həmin məsələ ilə əlaqədar nazir müavininin tapşırığı ilə həmin gün Azərbaycan Dövlət Xalq Maarifi Muzeyinə gedib direktor Tahirə Əhmədzadə ilə görüşdüm. Sərgi üçün hansı materialları hazırlamaq üçün lazımı təlimatlarla tanış oldum.

20 oktyabr 1985-ci il

Bu gün tale görmədiyim yerləri mənə qismət edib. Xankəndi, Şuşa, Laçın rayonlarına yolum düşüb. Şuşada Cıdır düzünə getdik. Xuramanın özünü atdığı qayanı gördük, İsa bulağının başında çörək kəsdik. Bir də çörək yeyə-yeyə qaval çalıb oxuyan 106 yaşlı qocanın ifasında Xan Şuşınskinin oxuduğu məşhur «Şuşada axşamlar doğar ulduzlar...» xalq mahnısını dinlədik...

28 oktyabr 1985-ci il

Erməni yazıçısı Zori Balayanın «Ocaq» kitabı çıxandan erməni məsələsi ciddi söhbət mövzusuna çevrilib. Tanıdığım ziyalılarla rastlaşıb söhbət etdikcə nəsə bu məsələyə ciddi münasibət bildirmək, cavab vermək istəyənlərin sayının artdığını hiss edirəm. Bu gün Şərurdakı tarix-diyarşünaslıq muzeyində Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun müəllimi Əjdər İsmayılovla görüşdüm, erməni məsələsi ilə bağlı xeyli söhbət etdik. Xahiş etdi ki, Qərbi Azərbaycandakı erməniləşdirilmiş türk toponimlərinin siyahısını toplamaqda ona kömək edim.

3 noyabr 1985-ci il

Bu gün Sabir Rüstəmxanlının əlyazma şəklində (maşınka yazısı) yayılmış «Böyük Ermənistan» haqqında uydurma, yaxud

özgə ocağına göz dikənlər» adlı məqaləsini oxudum. Zori Balayana cavab şəklində yazılan bu məqalədə çox ciddi məsələlərə toxunulub. Təəssüf ki, çap olunmayıb.

9 noyabr 1985-ci il

Şərurun Çərçiboğan kəndində həmin kənddən olan şair-tərcüməçi Şamil Zamanın Prosper Merimedən tərcümə etdiyi «Məhəbbət ilahəsi» kitabının müzakirəsi keçirildi. Müzakirədə «Şəhur qönçələri» ədəbi Birliyinin üzvü kimi Altay Tağızadə, Əhməd Sədərəkli, Kəmaləddin Qədim və mən hərəməz bir şeir oxuduq.

8 yanvar 1986-cı il

Rayon müəllimlərinin yanvar konfransında çıxış edən üç-dörd məktəb direktorundan biri də mən oldum. Məktəbin 12 min manat gəlir əldə etməsindən, Azərbaycanda yeganə orta məktəb kimi əlaçı şagirdlərə məktəbin gəlirindən təqaüd verməyimizdən, hazırda şagirdlərimizin 30 nəfərinin Daşkənd şəhərində ekskursiyada olmasından danışdım. Bu faktlar konfrans iştirakçılarının çox marağına səbəb oldu. Raykomun birinci katibi Tahir Əliyev çıxış edərkən bizim işimizi hamıya nümunə göstərdi və onun tapşırığı ilə məktəbin iş təcrübəsinin yayılması konfransın qərarına salındı. Konfransdan da xeyli müddət sonra məktəbimizin şöhrəti dillərdə gəzdi.

16 yanvar 1986-cı il

Azərbaycan SSR Xarici ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqə Cəmiyyətində cəmiyyətin sədri, xalq şairi Nəbi Xəzri ilə görüşdüm. Vaxtilə mənə «Azərbaycan gəncləri» qəzetində «Uğurlu yol» yazdığını yadına saldım və həmin «Uğurlu yol»un ilk şeir kitabıma ön söz kimi salınmasına razılıq verməsini xahiş etdim (əslində bunu nəşriyyatda mənə Rüstəm Behrudi ilə Cavanşir Eloğlu məsləhət görmüşdülər). Nəbi Xəzri etiraz etmədi və dedi ki, nəşriyyat məsləhət bilirsə mən razıyam. Ancaq sonralar nəşriyyat buna razılıq vermədi.

17 yanvar 1986-cı il

Bakıda müəllimim və dostum, görkəmli tarixçi-arxeoloq Vəli Əliyevlə görüşdüm. Çox təkidlə məni axşam evlərinə apardı. Həyat yoldaşı Validə xanımın vəfatından sonra ilk dəfə idi evlərinə gedirdim. Gecə saat 3 radələrinə qədər söhbət etdik. Doktorluq dissertasiyasının müdafiəsinə törədilən maneələrdən, ermənipərəst alimlərin xəyanətlərindən, Azərbaycanı yaxın gələcəkdə yaxşı günlər gözləmədiyindən danışdı. Sonra doktorluq diplomunu gətirib mənə göstərdi. Həyat yoldaşının ölümü ilə əlaqədar, Vəli müəllimi doktorluq müdafiəsinə görə vaxtında təbrik etmədiyim üçün üzr istədim və gec də olsa təbrik etdim.

8 fevral 1986-cı il

Dörd-beş gün əvvəl yaradıcılığına böyük hörmətim olan şair Məmməd Aslanın «Ərzurumun gədiyinə varanda» kitabının təəssüratı ilə şeirlə yazıb özünə göndərdiyim məktubuma bu gün cavab aldım. Məmməd Aslanın məktubu da dili kimi, yaradıcılığı kimi fərqlidir:

«Əzizim Vaqif müəllim salamlar!

Bir zərrə rüzgarında yoğrulmuş gözəl şeirinlə könlümü necə sevindiriyini kaş bilə biləydin. Ürəyin üçün, diqqətin üçün var ol, qardaşım. Şeirini Ərzurum gədiyinə sərf etdiyim zəhmətin ən gözəl mükafatı kimi qəbul etsəm, məni qınayan gərək ki, tapılmasın.

Xoşca qal!

Sizin Məmməd Aslan. 5/II-1986.Bakı»

22 fevral 1986-cı il

Şəurda rayon mədəniyyət sarayında «Çörək bayramı» keçirilir. Tədbiri bir çox böyük tədbirlərin təşkilatçısı Abdulla Qurbanov hazırlayıb. Çörək haqqında çox maraqlı çıxışlar edildi, məruzələr oxundu. Bədii hissədə 4 nəfər şair çıxış edib çörək haqqında şeir oxudu (Altay Tağızadə, İncilab Orxan, Kəmaləddin Qədim və mən). Tədbirin sonunda gözləmədiyim halda 40-50 nəfərlik xor mənim «Şəurum» şeirimə yazılmış mahnını yüksək səviyyədə ifa etdi.

Musiqisini kim bəstələyib, mahnını nə vaxt hazırlayıblar mənə məlum deyil. Bir o məlumdur ki, bütün hazırlıqlar Abdulla Qurbanovun əməyinin bəhrəsidir.

3 mart 1986-cı il

Səhər-səhər məni Şərura-rayon dövlət təhlükəsizliyi komitəsinə çağırıdılar. Sədr qəbul etdi. Əvvəlcə direktor olduğum məktəbin işi ilə bağlı suallar verdi. Sonra Zori Balayanın «Ocaq» kitabı ilə əlaqədar ona cavab yazan Eldar Baxışa yazdığım şeirdən söhbət saldı. Həmin şeiri heç yerdə çap etdirməsəm də kənddə və Şərurda əlyazma kimi yayılmışdı. Həmin şeiri mənim yazıb yazmadığımı soruşdu. Dedim ki, mən yazmışam. Əzbər deməyimi təklif etdi, dedim yadımda deyil (həqiqətən əzbər bilmirdim). Sədr seyfindən həmin şeirin köçürüldüyü, üstündə 3-4 rəngdə dərkənarlar olan vərəqi götürüb mənə göstərdi və şeiri başdan ayağa oxudu. 14-15 bəndlik şeirin bir sözü də dəyişdirilməmişdi. Bu şeirin mənim yazdığım olduğunu bir daha soruşdu, mən də təsdiq etdim. Bu haqda yazılı izahatımı da aldı ki, bu şeiri mən yazmışam. Sonra da dedi ki, bu şeirə görə sənin haqqında ayrı tədbir nəzərdə tutmuşduq, ancaq boynuna aldığın üçün görürəm düz adama oxşayırsan, ancaq sən kommunist olduğun üçün raykomda katibin yanında söhbət etməliyik. Etiraz etmədim. Onun xidməti maşınında birbaşa raykoma gəldik. Birinci katib yerində olmadığı üçün ikinci katib bizi birlikdə qəbul etdi. Heç bir girişsiz filansız katibin mövzuya keçməsindən hiss etdim ki, məsələ haqda dəqiq məlumatı var. Məni biraz tənbeh edəndən sonra məsləhəti bu oldu ki, səni yaxşı qələm sahibi kimi tanıyırdıq, böyük bir kollektivə rəhbərlik etmək tapşırılmışıq, özün də kommunistdən, belə şeirlər yazmaq yaraşmaz sənə, get işlərinlə məşğul ol...

Katibin mənə belə mülayim münasibəti məni raykoma aparın adamın ürəyincə olmasa da hiss etdim ki, mən onun nəzərində bir «şübhəli», «qorxulu» adam kimi qaldım...

6 mart 1986-cı il

Şərur rayon Mədəniyyət Sarayında Qadınlar bayramına aid tədbirlər keçirilir. Tədbiri raykomun birinci katibi Tahir Əliyev

aparır. İki-üç nəfərin çıxışından sonra birinci katib ziyalılar adından mənə söz verdi. Ana haqqında, qadın haqqında yaxşı bədii çıxış yazmışdım. Həmin çıxışı bir şeirlə tamamlayanda zalda gözləmədiyim yüksək səviyyəli alqış oldu. Maraqlısı o idi ki, çıxışım nəzərdə tutulduğu üçün mən də 10-12 nəfərlə birlikdə səhnədə rəyasət heyətində, özü də üç gün əvvəl mənə «Şübhəli adam kimi» çağıran şəxsin düz yanında oturmuşdum. Çıxış edib yerimə qayıdanda zaldakıların alqışındanmı, ya niyəsə o da təəccübləndi və əl uzadıb mənə təbrik etdi ki, yaxşı çıxış etdin... Deyəsən hiss etdi ki, mən «qorxulu» adam deyiləm.

25 iyun 1986-cı il

Yazıçı Fərman Kərimzadə, Şərur (o vaxt İliç adlanırdı) rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyinin direktoru Abdulla Qurbani, bir də mən Vədiyə-Abbasqulubəy Şadlinskinin qəbrini ziyarət etməyə gəlmişik. Abbasqulubəyin qəbri Vedidən Çimən kəndinə gedən yolun lap qurtaracağında radiozavodun həyətindədir (o vaxtlar bura məktəb həyəti imiş).

Radiozavodun həyət qapısında bizi gözətçi erməni saxladı ki, «icazə yoxdu»... Onunla çox mübahisə etsək də xeyri olmadı. Fərman Kərimzadə bərk əsəbləşdi, təkidlə dedi ki, sən zavoda gözətçisən, qəbrə yox, biz qəbrə baxmağa gedirik... Mübahisə vaxtı təsadüfən zavodun direktoru işdən gedirdi, bizə yaxınlaşdı, kimliyimizi soruşdu. F.Kərimzadə SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvlüyü biletini və s. sənədləri təqdim edəndən sonra zavodun direktoru da geriyə qayıdaraq bizimlə birlikdə qəbrin yanına getdi. Qəbr çox pis vəziyyətdə kol-kosun içərisində idi... Zavod direktoru öz işçilərinə qəbri təmizləmək üçün işarə etsə də onlar başlayana qədər F.Kərimzadə qurumuş kol-kosu, tikanları əlləri ilə yolmağa başladı... Zavod direktoru bu vəziyyətə bir qədər pərt oldu və dedi ki, elə biz də fikirləşirdik ki, bazar günü iməcilik keçirib zavod həyətini, bir də bu qəbrin ətrafını təmizləyək...

Kol-kosun içərisində olan arı pətəyindən qalxan arılardan bir neçəsi Fərmanın sağ əlindən vursa da o bunu bildirmədi və qəbrin təmizlənməsində erməni fəhlələrin hamısından çox o işlədi. Ordan

çıxıb A.Şadlinskiyə vaxtilə yaşadığı evə gəldik. Fərman evin çertyojunu elə oradaca çəkib özü ilə götürdü.

Fərmanın özü vedili olduğu üçün uşaqlıq çaqları ilə bağlı yerləri gəzmək arzusunda olduğunu bildirdi. Çimənkəndə tərəf gedərkən yolun sol tərəfindəki balaca tərəni görəndə o, -«Sarı dolamanı gəzməmiş getsək günah olar»- dedi...

«Sarı dolama»nın ətkələrində Vedinin müsəlman qəbristanlığı yerləşir. Qəbristanlıqdan xeyli aralıda işləyən buldozərləri görəndə Fərman dərinə köksünü ötürdü, dedi ki, gərək bir fotoqraf gətirib «Sarı dolama»nın, bir də oradakı qəbrlərin şəklini çəkəydik, vaxt olacaq bu namərd ermənilər ata-babalarımızın bu qəbrlərini də şumlayacaqlar... Biz bu söhbətdə idik ki, F.Kərimzadənin Vedidə yaşayan ən yaxın dostlarından Əhməd (tacir Əhməd deyirdilər) gəlişimizi eşidib özünü ora çatdırdı... Fərmanla neçə illərin həsrətliyi kimi görüşüb öpüdü və bizi evlərinə apardı. Qoyun kəsib, başımıza adamlar yığdı. O məclisin gedişindən sonra Abdulla Qurbani də, mən də hiss etdik ki, Fərmanın Vedidə nə qədər böyük nüfuzu var... Vedidən Şərura tərəf gələndə yolboyu çox söhbətlər etdik. Qəti qərarımız belə oldu ki, Abbasqulubəy Şadlinski kimi bir sərkərdənin qəbrinin o görkəmdə olmasına biz dözməməliyik. Ermənilərin başına toxmaq kimi dəyən bir qəhrəmanın qəbrini biz ermənilərin ayağı altından Şərura köçürməli və Şərurda Abbasqulubəyin adına, şöhrətinə layiq «Qırmızı tabor» muzeyi yaratmalıyıq.

8 avqust 1986-cı il

Yenə Vədiyə gəlmişik. Yenə Abdulla Qurbani, Fərman Kərimzadə və mən... «Sarı dolama»ya da getdik... Şumlamışdılar...-Maşından düşüb sükut içərisində təzə şumun içi ilə qəbrlərin yerini gəzdik... Qəbrlər yox idi... Abdulla bayatı dedi bir-iki ağız... Fərmanın gözlərinin yaşı sel kimi axsa da heç nə demirdi o... Ağ saçlarını Ağrı dağından gələn axşam mehi ilə dağıtmışdı ki, onun pərişan görkəmini, bir də selə dönən göz yaşlarını görəndə Dədə Qorqud ağlayırdı elə bil... Bu vəziyyət elə oradaca ürəyimdə misralara çevrildi... Beləcə yaranan «Sarı dolamanın sarı həsrəti» şeirimini bir gün sonra Fərman Kərimzadənin özünə də təqdim etdim...

Sənə qismət oldu dərdin dərinini,
Kövrəldin, atını çapa bilmədin.
«Sarı dolama»nın qəbrlərini
Aradın, axtardın, tapa bilmədin.

Sapsarı şum gördün qəbrin yerində,
Susdun, gözlərində gilələndi yaş.
Qaldı şum altında, qaldı dərinə
«Sarı dolama»nın həsrəti, qardaş...

Kiminsə çatmadı dözüümü, səbri,
Şumladı-ürəkdə yanğısı söndü,
Neçə kişilərin-mərdlərin qəbri
Saralıb tökülən xəzələ döndü.

«Sarı dolama»ymış üzü həsrətə,
Taleyi, qisməti qanında imiş.
Bulağı quruyan, qəbri də itən
Vedinin Ağrısı yanında imiş...

Ayrılıq rəmziymiş sarı rəng demə,
«Sarı dolama»da çəkdi karvanı.
Nəvələr nə üstə gör batıb qəmə,
Burda at oynadan kişilər hanı?

Qəbristan şumlandı, söz dağı oldu,
Dedim ürəyini oda qalama...
Sənə əbədilik göz dağı oldu,
Sarı həsrət oldu «Sarı dolama»...

9 avqust 1986-cı il

Arpaçay sahilində «Şərur» restoranının yerində «Qırmızı tabor» muzeyinin yaradılması ilə əlaqədar gərgin iş gedir. Abdulla Qurbaninin gecəsi-gündüzü yoxdur. O, bütün əziyyətləri öz üzərinə götürüb. Heç bir təşkilatı ora cəlb etmədən, 1 manat da olsun dövlət vəsaiti xərcləmədən muzeydə gərgin iş gedir. Abdulla gecələr də orda qalıb işləyir. 3-4 gündür Fərman Kərimzadə də Şərurdadır.

8 sentyabr -4 noyabr 1986-cı il

İki ay Bakıda məktəb direktorlarının təkmilləşmə kursunda oldum. Görkəmli alimlər Zahid Qaralov, Yəhya Seyidov, Əziz Əfəndizadə və digərləri mühazirələr oxudu. Həmin iki ay ərzində plana salınmış ilk kitabımın çapı ilə əlaqədar bir neçə dəfə «Yazıçı» nəşriyyatında oldum. Nəşriyyatın direktoru Əjdər Xanbabayevlə, şöbə müdiri Mustafa İsgəndərzadə ilə kitabımın redaktoru Zəlimxan Yaqubla, Rüstəm Behrudi ilə, həmçinin kitablarının çapı ilə əlaqədar tez-tez nəşriyyata gələn Bəkir Nəbiyev, Qulu Xəlilov, Xəlil Rza, Məmməd İsmayıl, Mikayıl Məxfi və digərləri ilə görüşüb söhbətlər etdim.

4 oktyabr 1986-cı il

Bakıda Səməd Vurğun heykəlinin yanında təsadüfən məktəbimizin müəllimi, SSRİ Ali Sovetinin deputatı Venera Məmmədova və həyat yoldaşı Zakir müəllimlə rastlaşdım. Rastlaşmağımıza sevindilər, dedilər yazıçı Əzizə Cəfərzadəgilə gedirik, vaxtın varsa sən də bizimlə gedək. Dəvət olunmadığım yerə getmək adətım olmasa da Əzizə Cəfərzadəni görmək mənim üçün ona görə maraqlı idi ki, 15-16 il əvvəl sədərəkli Qaçaq Qorxmazla bağlı onunla dəfələrlə məktublaşsaq da bir-birimizi görməmişdik. Təklifi qəbul etdim. Böyük yazıçı, Azərbaycanın ilk qadın filologiya elmləri doktoru kimi qiymətli tanıdığım Əzizə Cəfərzadə əslində çox sadə, çox səmimi, çox milli ruhlu bir insan imiş. Maraqlı söhbətlər etdik, çay süfrəsinin qonağı olduq və xoş təəssüratla ayrıldıq.

13 noyabr 1986-cı il

Üç ay əvvəl üç nəfərin Abdulla Qurbaninin, Fərman Kərimzadənin və mənim bir yerdə - Vedidə, Abbasqulubəy Şadlinskiinin qəbri üstündə verdiyimiz vəd bu gün yerinə yetirilir.

Şərurda «Qırmızı tabor» muzeyinin açılışıdır. Bu muzeyin yaradılmasında rayon rəhbərliyinin, ziyalıların, təşkilat rəhbərlərinin az-çox əməyi olsa da Abdulla Qurbaninin şəxsi fəaliyyətinin, Səməndər quşu kimi yanmasının məhsuludur bu muzey...

Arpaçayın sahilində bu günə qədər görünməmiş bir təntənə var. Şərurun bütün kəndlərindən gələn nümayəndələrdən, məktəb və mədəniyyət ocaqları kollektivlərindən əlavə Azərbaycanın və Ermənistanın bir çox rayonlarından «Qırmızı tabor» üzvlərinin ovladları və qohumları da gəliblər...

Raykomun birinci katibi Tahir Əliyevin qısa giriş sözündən sonra F. Kərimzadə, qonaqlar öz ürək sözlərini dedilər. Mən muzeyin açılışına yazdığım şeiri oxudum. Muzeydəki eksponatlara hamı çox böyük maraqla baxdı... Sevinirəm ki, belə bir tarixi mədəniyyət ocağının yaradılmasının ilk 3 təşəbbüskarından biri də mən olmuşam...

24 avqust 1987-ci il

Bakıda «Yazıçı» nəşriyyatında öyrəndim ki, «Yaşadacaq bu yol məni» adlı ilk kitabımın cildini çap üçün bir aydır ki, «Yeni kitab» mətbəəsinə göndəriblər. Əslində cildi on gün ərzində çap edib Sumqayıt mətbəəsinə-kitabın özünün çap olunduğu yerə göndərməli idilər, ancaq xəbər yoxdur. Məsələnə aydınlaşdırmaq üçün «Yeni kitab» mətbəəsinə getdim. Dedilər ki, cild hazırdı, bu gün apardılar Sumqayıt mətbəəsinə. Sevincək Sumqayıta getdim. Mətbəənin müdiri Aydın müəllim dedi ki, səni aldadıblar bizə gəlməyib. Yenə «Yeni kitab» mətbəəsinə qayıtdım, dedilər Sumqayıtda səni aldadıblar, get «Yazıçı» nəşriyyatına... Səhərdən axşam saat 6-ya kimi marşurutum «Yazıçı» - «Yeni kitab»-Sumqayıt – «Yazıçı» - «Yeni kitab» olsa da heç nə öyrənə bilmədim. Nəhayət səhərisi gün Sabir Rüstəmxanlı dəqiqləşdirə bildi ki, cildi «Yeni kitab»dan işin sonunda götürən sürücü maşını həyətlərində saxlayıb və tezdən Sumqayıta aparıb.

Səhər mən mətbəəyə gedəndə artıq kitabın siqnalnısı (10 ədəd) mənə veriləndə sanki, uçmağa qanadım yox idi... 10 il nəşriyyata ayaq döyəndən sonra ilk kitabım çap olunmuşdu...

7 dekabr 1987-ci il

Bir neçə gündür ki, Azərbaycanda Leninqrad günləri keçirilir. Bu gün qonaqların bir dəstəsi də bizim rayona gəlir. Naxçıvandan gələn qonaqları qarşılamaq üçün rayonun partiya-sovet orqanlarının və ziyalıların nümayəndələri Siyaqut-Xanlıqlar yolunun üstündə gözləyirik. Saat 11-də qonaqlar çatdı. Televiziya və mətbuat işçiləri də çoxdur... Birinci dayanan «İkarus» avtobusundan ilk düşən yazıçı dostum Fərman Kərimzadə oldu. Çoxdandı görüşmədiyimizdən, ya mənə belə rəsmi tədbirlərdə az-az gördüyümdənmi, nəşə o da bir az özünü itirən kimi oldu və raykomun birinci katibi ilə görüşməmiş mənə görüşüb öpüşdü, sonra onlara tərəf getdi... Bu hal çoxlarını təəccübləndirdi və bəlkə də onun bu hərəkətinə öz qəlbində ayrı don geydirənlər də oldu... O, hamı ilə görüşəndən sonra yenə mənim qolumdan tutub bir kənara çəkdi, gözləmədiyim bir xəbər verdi:

-Bu alçaq ermənilər Qarabağı Azərbaycandan almağa hazır-laşırlar... Sədərək böyük eldi, özünüz də qorxulu yerdəsiniz... Ayıq olmaq lazımdır, aman günüdür...

Rayonda keçirilən tədbir-Leninqrad günləri çox maraqlı olsa da, rayon ziyalıları adından mən özüm çıxış etsəm də fikrim Fərmanın təşvişlə bildirdiyi xəbərin yanında idi... Bu xəbər yaşadığım Sədərək kəndini də nəşə böyük təhlükələr gözlədiyinə işarə idi...

19 fevral 1988-ci il

Axşam televiziya ilə gözlənilməz bir xəbər verildi: -«Ermənilərin Qarabağı istəməsi haqda mülahizələr tam əsassızdır, Qarabağ Azərbaycanındır...»

(Gecə bir neçə dəfə Azərbaycan, rus və erməni dillərində Azərinformun yuxarıdakı məzmununda məlumatı verildi. Tanınmış diktör Rafiq Hüseynovun səsi qəzəbdənmi, həyəcədənmi daha da zəhmli olub elə bil...).

21 fevral 1988-ci il

Sədərəkdə şayiələr gəzir ki, Qarabağı ermənilərə verəcəklər... Hamı təlaş içərisindədir. Axşam üstü kənddən 300-400 adam ermənilərin bu haqsız tələbinə etiraz əlaməti olaraq Araz qırağına yürüş etdi. Məqsəd ermənilərin bu tələbinə kənd əhalisinin etirazını Araz qırağında yerləşən sərhəd zastavası vasitəsi ilə təcili olaraq Moskvaya çatdırmaqdır...

22 fevral 1988-ci il

Səhər saat 9-dur. Məktəb həyətidə yüzə yaxın valideyn var. Xahiş edirlər ki, Qarabağ məsələsi ilə əlaqədar teleqramlar vurmaq üçün müəllimlər bizə kömək etsinlər... Müəllimlərin köməyini təşkil etdik. Məktəbə dəstə-dəstə adamlar gəlir. Bütün kənd bu işə qoşulub. Axşama qədər Qorbaçova, SSRİ Ali Sovetinə, SSRİ Baş prokuroruna və s. orqanlara müxtəlif məzmunlarda 300-dən artıq teleqram vuruldu... Hamı bu işə Moskvanın necə münasibət göstərəcəyini gözləyir... Moskvada güclü erməni lobbisi olduğu bizə məlumdur... İşə əyə bilərlər... Axşam televiziya elan etdi ki, dünən (fevralın 21-də) Siyasi Büroda bu məsələyə baxılıb, Qarabağ Azərbaycanındır və Azərbaycanın olaraq da qalacaqdır...

23 fevral 1988-ci il

Kənd əhalisi ciddi təşviş içərisindədir. Narahat əhali hardansa xəbər gözləyir. Kənddən Sov.İKP MK-ya, Azərbaycan KP MK-ya, Televiziya Komitəsinə saysız teleqramlar vurulur. Axşam televiziya ilə verilən «Publisist studiyası» verilişində yazıçı Anar siqaret yandırdı... Elə bilirəm Anar kimi görkəmli bir ziyalının bu hərəkəti Azərbaycanın gələcək ağır təhlükələrinin əlamətidir. Bir də elan edildilər ki, dünən plenum olub-Geverkovu azad edib Poqosyanı seçiblər ki, Qarabağ məsələsini sahmana salsın... (DQMV-nin birinci katibi vəzifəsinə...).

2 mart 1988-ci il

Axşam televiziyanın «Günün ekranı» verilişində çıxış edən xalq şairi Mirvarid Dilbazi ermənilərin Qarabağ iddialarına və hərəkətlərinə qarşı Azərbaycan xalqının da qəzəbinin coşduğundan danışdı. Televiziya ekranında bir ana kimi başındakı yaylığı açıb stolun üstünə qoyan xalq şairi bütün qadınları və anaları səbrsiz, qəzəbi coşan cavanlara öyüd-nəsihət verməyə, başımız üstünü alan bəlanı səbr və təmkinlə, ağsaqqal-ağbirçək öyüdü ilə sovuşdurmağa çağırırdı.

9-30 mart 1988-ci il

Naxçıvan Respublika Mərkəzi Xəstəxanasında müalicə olunduğum 20 gün ərzində xəstəliyimdən çox mənə əzab-əziyyət verən kəndimizin qonşuluğunda – Qərbi Azərbaycanın Dəvəli, Xalsa, Şirazlı, Arazdəyən və s. yaşayış məntəqələrindəki azərbaycanlı əhalinin ermənilər tərəfindən necə vəhşiliklə sıxışdırılıb öz dədə-baba yurdlarından qovulması xəbəri oldu.

3 iyun 1988-ci il

Naxçıvanda «Koroğlu» abidəsinin açılışıdır. Abidə görünüş-cə çox əzəmətli olmasa da Azərbaycanda ilk «Koroğlu» abidəsi olduğu üçün maraqlıdır. Açılışda iştirak edən şair Hüseyn Arif də oxuduğu şeirin son misralarında belə bir fikir işlətdi ki, «Naxçıvan Koroğluya hamıdan etibarlı oldu...». Açılış mərasimində Bakıdan gələn yazıçılar Anar, Əkrəm Əylisli və Yusif Səmədoğlu da iştirak etdilər.

22 iyul 1988-ci il

SSRİ Ali Sovetinin üç gün əvvəl keçirilən milli məsələyə həsr olunmuş yığıncağında o vaxta kimi poeziyanın ən əzəmətli sütunlarından biri kimi tanıyıb sitayiş etdiyim, bir neçə şeir kitabını və «Mənim Dağıstanım» adlı iki cildlik əsərini sevə-sevə oxuduğum avar şairi Rəsul Həmzətovun ermənipərəst çıxışını televiziya dinləyəndən sonra xəyalımda illər boyu yaşatdığım əzəmətli Rəsul

Həmzətov dağı sanki, bir anda uçub dağıldı. Onun həmin çıxışı ilə əlaqədar geniş məzmunlu bir məktub yazdım, həmin məktubu Maxaqqala şəhərinə R. Həmzətovun öz ünvanına, surətini isə Bakıya Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına göndərdim.

19 noyabr 1988-ci il

Qarabağ məsələsi getdikcə kəskinləşir. 2-3 gündür Bakıda güclü nümayişlər başlanıb. Hökumət evinin qarşısındakı Lenin meydanına (indiki Azadlıq meydanı) 1 milyona yaxın adam çıxır. Qəzetlər, radio, televiziya ancaq bu mövzudan bəhs edir. Xalqın qəzəbi coşub... Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları ermənilər vəhşicəsinə qovub öz ata-baba torpaqlarından çıxarırlar.

20 noyabr 1988-ci il

Ermənistandan azərbaycanlıların vəhşicəsinə qovulub çıxarılması bir yana, həm də zavallı Azərbaycan xalqı təhqir olunur. Axşam televiziya ilə çıxış edən bir qadın ağlaya-ağlaya dedi ki, ev-eşiyimizi atıb gəlməyimiz, didərgin olmağımız bir yana, mənə yandıran odur ki, həyatımızdəki köpəyi zəncirdən açıb buraxmağa imkan olmadı, vəhşi ermənilər onu acından öldürəcəklər... Bu, zavallı azərbaycanlının ürəyiyumşaqlığı, o da yüz minlərlə insanı didərgin salan ermənilərin vəhşiliyi...

21 noyabr 1988-ci il

Direktor işlədiyim məktəbin partkomu Yusif Hüseynov və məktəbin tədris işləri üzrə direktor müavini Məmməd Qasimovla birlikdə şair Əhməd Sədərəklinin oğlu Fəxrəddinin məşinunda Şərurdan (maarifçanı şuradan) Sədərəyə gəlirdik. Dəmirçi kəndinin yaxınlığında gözləmədiyimiz və o vaxta qədər görmədiyimiz çox böyük bir məşin karvanı ilə rastlaşdıq. 150-200 yük məşinından ibarət bu karvanla Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar köçürülür... Çox dəhşətli mənzərədir. Yük məşinlarının üstündəki zavallı insanların gözlərindən yuxusuzluq, yorğunluq, iztirab və kədər tökülsə də elə bil hamıdan, hər şeydən kömək diləyir onlar...

maşınların üstündəki qadınlar, qocalar, uşaqlar yazıq-yazıq baxırlar hamıya... Hamıdan, hər şeydən əl üzüb gedirlər onlar... Ən daş qəlblı adam da bu mənzərəni, bu faciəni görsə dəhşətə gələr... (Hərbçilərin və hərbi texnikanın müşayiəti ilə gedən bu karvandan, həm də bacarıqlı fotoqraf olan sürücümüz Fəxrəddinin çəkdiyi 20-30 fotosəkli bu gün də o faciələrin yadigarı kimi arxivimdə saxlayıram).

23 noyabr 1988-ci il

Qaranlıq düşənə yaxın Sədərəyə xəbər gəldi ki, Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan Xalsa, Şirazlı, Siddi kəndlərinin əhalisini qovub töküblər Qaraburun dağı yaxınlığındakı «Koroğlu» bulağının ətrafına, vəziyyət ağırdır...

Ora çatanda yenə dəhşətli mənzərənin şahidi olduq. Ağız deyəni qulaq eşitmir. Payızın sazağında, qaranlıqda biri haray çəkib ağlayır, biri uşağını axtarır, biri atasını, biri bacısını... Fəryad, qışqırtı, hıçqırıq səsinədən adamın tükü ürpəşir...

Sədərəkədən yüzlərlə adam gəlib Ermənistandan qovulan soydaşlarımızı evlərinə, isti ocağının başına aparır... Sədərəkədə qohumu, dostu, tanışları olanlar soraqlaşır və həmin adamların evinə gedir. Ancaq dost-tanış olmayanlar, kimsəsizlər də çoxdur. Onlar hər şeydən ümidini üzmüş kimi gözüyaşlı ailə üzvlərini bir tərəfə yığıb qeybdən kömək gözləyirlər sanki...

O dəhşətli gecədə mən də həmin kimsəsizlər yığılan tərəfə gedib getməyə yeri olmayanlardan bir neçəsini evimizə aparmaq istədiyimi bildirəndə yaşı yetmişə haqlamış bir kişi oturduğu yerdən dikəldi, mənə yaxınlaşdı və bildirdi ki, getməyə yerimiz yoxdur, ancaq ailəmiz çox böyükdür - gəlinim, iki qızım, onların uşaqları, özüm, bir də qardaşımın ailəsi...

Mən həmin qocaya neçə nəfər olsalar evimizdə yerləşməyə imkan olduğunu bildirdim və uşaq- böyük 19 nəfəri evimizə gətirdim. Evdə də onlardan dəhşətli sözlər eşitdim. Qız-gəlinin qulaqlarından sığaya, barmaqlarından üzüklərə qədər soyublar. Nə qədər vəhşi, qaniçən millət imiş bu ermənilər...

30 noyabr 1988-ci il

Axşamüstü kəndə xəbər gəldi ki, ermənilər Xalsa camaatını vəhşicəsinə döyüb töküblər Qaraburuna. Onları Sədərəkdə yerləşdirmək lazımdır. Xəbəri eşidənlər həmin yerə getdi. İki ailəni (Babayev Bayram Cəfər oğlunun və onun briqadir işləyən qardaşı Babayev Məhərrəm Cəfər oğlunun ailələrini) də mən evimizə gətirdim. Kənddə yerləşdirilən digər ailələr kimi onlar da bir neçə gün bizdə qalıb sonra hansı rayonasa öz qohumlarının yanına getdilər.

1 dekabr 1988-ci il

Ermənistandan hər gün minlərlə azərbaycanlının vəhşicəsinə qovulub Sədərəyə tökülməsi, yaxınlaşmaqda olan erməni təcavüzündən qorunmaq üçün Sədərəkdə heç bir etibarlı hərbi qüvvənin olmaması, Ermənistandan əksər azərbaycanlı kəndlərinin boşaldığı üçün növbəti təhlükənin Sədərəyə gözlənilməli və s. barədə təkliflər yazılmış məlumatı İliç (indiki Şərur) rayon hərbi komendantına təqdim etmək üçün bir neçə müəllimlə Şərura getdik. Komendantın özü olmadığı üçün məktubu siyasi işlər üzrə müavinə verdik. Şərurdan Sədərəyə qayıdanda yenə yolda bir neçə yerdə Ermənistandan qovulan insanlarla dolu maşın karvanları ilə rastlaşdıq. Bu da Qorboçov «Yenidənqurma»sının «aşkarlığını» nəticələri...

16 dekabr 1988-ci il

Vəziyyət getdikcə gərginləşir. Ermənistanın bütün kəndlərindən azərbaycanlı əhalinin ermənilər tərəfindən son nəfərinə kimi vəhşicəsinə qovulması Sədərək kəndində vəziyyətin yaxşı olmayacağından xəbər verir. Artıq kəndin bütün məhəllələrində könüllü özünümüdafiə dəstələri yaradılıb. İki aya yaxındır ki, axşam hava qaralanda həmin dəstələr kəndin kənarlarına (Qaraburun, Ağoğlan, Cintəndiri, Qaraağac postlarına) gedir, səhərə kimi adi quş tüfəngi ilə kəndin sərhədlərini erməni təhlükəsindən qoruyurlar. Həm kəndin mərkəzində ümumi qərargah, həm də qeyd olunan

postların yaxınlığındakı məhəllələrdə qərargah yaradılıb həmin qərargahlara nüfuzlu ziyalılar kənd fəalları toplaşır, bütün məhəllələrdə kişilərin gecələr postlara çıxıb kəndi erməni təhlükəsindən qorumaq işini təşkil edirlər. Xüsusi ayrılan maşınlarla növbə əsasında səhərə kimi gəzib postları yoxlayır, müvafiq tədbirlər görürük. Kənddəki 4-5 çayxananın hamısı səhərə kimi işləyir. Kişilər səhərə kimi kəndin mərkəzində toplaşır, vəziyyəti müzakirə edir, yaxınlaşan təhlükələrdən qorunmağa yollar axtarırlar.

17 mart 1989-cu il

Novruz bayramı kənddə indiyə qədər görünməmiş təntənə ilə qeyd edilir. Məktəbin həyətindən böyük izdihamla müəllim və şagirdləri, əllərində səməni tutmuş milli geyimli, başlarına kələğayı çalmış məktəbli qızları kəndin mərkəzinə apardıq. Orda da böyük çal-çağır, musiqiçilərin çıxışları, tonqal yandırma və s. mərasimlər oldu. Sədərkəndə Novruz bayramı hələ heç vaxt bu ilki kimi yüksək milli ruhda keçirilməyib.

24 mart 1989-cu il

Bir neçə gün əvvəl Naxçıvanda Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Naxçıvan Bölməsinin sədri Hüseyn İbrahimovla rastlaşarkən Sədərkəndəki vəziyyəti soruşdu (qeyd etdi ki, mən lap gənclik vaxtlarında ilk əmək fəaliyyətinə Sədərkənd məktəbində başladığım üçün Sədərkənd mənə çox doğmadır), sonra da bildirdi ki, Naxçıvandan üç nəfərin SSRİ Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilməsi məsələsi var, bir də səni nəzərdə tutmuşuq. Ancaq tanınmış üç yazıçıdan zəmanət almalısan, bir nəfəri Bakıda yaşayan yazıçılardan olsa yaxşıdır. Bu xəbərdən çox sevindim, məndən heç vaxt qayğılarını əsirgəməyən Hüseyn İbrahimova minnətdarlığımı bildirdim.

Məktəblər tətildə buraxıldığı üçün dərs başlanana qədər Bakıya gedib yazıçı Fərman Kərimzadədən zəmanət alıb qayıtmaq istəyirdim. Şərunun dəmiryol vağzalındakı qəzet köşkündən qatarda oxumaq üçün bir neçə təzə qəzet götürdüm. Birinci gözümə sataşan və məni sarsıdan «Ədəbiyyat» qəzetinin son səhifəsi oldu. Qara

haşiyəli nekroloqdan doğma, tanış bir sifət mənə baxırdı: -Fərman Kərimzadə... Dağ vüqarlı, büllur qəlbli, güvəndiyim bir insan... Nekroloqun yanında verilən yazının müəllifi Sabir Rüstəmxanlı da onun öz misrasını yazıya başlıq vermişdi: «Bu çay niyə qurudu»?.. Bəli, ədəbiyyatımızın Fərman Kərimzadə adlı bir çayı da qurudu...

22 aprel 1989-cu il

İki gün əvvəl yenə Naxçıvanda yazıçı Hüseyn İbrahimovla görüşdüm. SSRİ Yazıçılar İtifaqının üzvlüyünə qəbul olunmaq üçün zəmanətləri gecikdirdiyimə görə mənə tənbeh etdi və tapşırırdı ki, 2-3 günə qədər mütləq həll et. Bu gün şair Hüseyn Razidən, yazıçı Möhsün Möhsünovdan və vaxtilə pedaqoji məktəbdə müəlimim olmuş şair Adil Qasımovdan zəmanət alıb yazıçı Hüseyn İbrahimova təqdim etdim.

30 may 1989-cu il

Gecə saat 12⁴⁰-da radio ilə «Amerikanın səsi»nə qulaq asırdım. Türkiyədə keçirilən Yunus İmrə günlərində naxçıvanlı şairə Kəmalə Ağayevanın öz səsi ilə «Kaş bu axşam bitməz ola» şeirini verdilər. 1983-cü ildə «Daşkənd təranəsi» beynəlxalq poeziya müsabiqəsinin qalibi olanda mənə ürəkdən təbrik edən şairə həmyerlimizin səsinə Vaşinqtondan dinləyəndə ürəyim iftixarla döyünürdü...

9 iyun 1989-cu il

Azərbaycan musiqisinin təkrarolunmaz simalarından olan böyük sənətkar Rəşid Behbudovun vəfatı xəbərini televiziyanı eşidəndə xeyli sarsıldım və xəyalən ötən günlərə qayıtdım. Naxçıvan şəhər pedaqoji məktəbində tələbə olduğum vaxt Bakıdan Naxçıvana qastrola gələn Rəşid Behbudova Naxçıvan dəmiryol vağzalında bir neçə tələbə ilə birlikdə çiçək dəstəsi təqdim etməyim (həmin məqamı əks etdirən foto-şəkli sonralar saxlaya bilməməyimə hələ də təəssüflənirəm), Rəşid Behbudovun yaratdığı Mahnı Teatrının Naxçıvandakı ilk tamaşasına necə böyük maraqla baxmağım və s.

günlər yada düşdü... Həyatın qanunu belədir ki, həyata gələn bir gün də getməlidir. Ancaq Rəşid Behbudov kimi dahi sənətkarların itkisi lap ağır olur.

10 iyun 1989-cu il

Rəşid Behbudovun vəfatının ardınca bu gün Azərbaycan poeziyasının ən uca dağlarından olan Süleyman Rüstəm dünyasını dəyişdi. Mənim fikrimcə Süleyman Rüstəm XX əsr Azərbaycan poeziyasının, xüsusilə ictimai-siyasi lirikanın yaratıcılarından, ən görkəmli simalarından biri idi.

17 iyul 1989-cu il

Dünən kənddə toy idi. Kərkidən Sədərəyə gəlin köçməli idi. Qanıçən saqqallı ermənilər yolu kəsdilər, gəlin gətirməyə gedənlər çox götür-qoydan sonra «qan tökülməsin» -deyə geri qayıtmalı oldular. Gəlin və onun yaxınları Kərkidə, bəylə yaxınları da Sədərəkə qüssə içində, əli qoynunda qaldı. Əli qoynunda qalsın bu namərd erməniləri...

Gəlini Kərkidən Sədərəyə toydan bir gün sonra bu gün (ayın 17-də) gətirdilər. Ancaq gəlinin sağdış-solduğu qızlar yox, hərbiçilər oldu... Onlar yanan çırağ yox, güzgü yox, silah tutmuşdular əllərində. Çünki gəlin bəzənmiş «Volqa» maşınında yox, hərbi maşında, hərbiçilərin müşayiəti ilə köçürdü Sədərəyə... «Gəlin köçdü», şeirimdə təsvir etdiyim kimi:

Toy evində toy çalınmır, işə bax!
Toysuz olub dünən bəyin xınası...
Sən yol kəsən o ürəyi daşa bax,
Nələr çəkir, bilmir qızın anası...

Toy qəmlidir, bu nə dərdi –nə sərdi?
Beş il axı, nanə kimi əsiblər.
Toy olanda yolu uşaq kəsərdi,
Saqqallılar indi yolu kəsiblər...

Boş qayıtdı o gün gəlin maşını,
Bu hiss o gün daş qəlblərə çatmadı.
Ata-ana qaldırmadı başını,
Bəy gəlinə bir alma da atmadı...

Gəlin köçür hərbciyə, özgə yox,
Öz yurdunda, obasında, elində...
Gəlin köçür, yanındakı güzgü yox,
İşə bax ki, silah tutub əlində...

(Vağzalı çalınmır bu necə işdi?
Bu toyda məsləhət, söz keçir indi.
Xalqın tarixinə gör nələr düşdü,
Hərbi maşın ilə qız köçür indi...)

Toy olmadı gəlin köçdü evinə,
Bir qırğın da belə keçdi, sovuşdu.
Həm qəm çəkdi, həm sevinə-sevinə
Sevgililər bir-birinə qovuşdu...

3 avqust 1989-cu il

Gecə saat 21³⁰-da televiziya ilə gedən verilişi yarımçıq kəsib Naxçıvan televiziyasını saldılar. Hansı iş üçünsə Naxçıvana gələn Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə Qarabağ məsələləri ilə əlaqədar çıxış etdi. Naxçıvanda da vəziyyətin ağır olduğunu, Kərki kəndinin 22 gündür ki, erməni mühasirəsində qaldığını bildirdi və xalqı birliyə, dözümlülüyə çağırırdı.

15 avqust 1989-cu il

Sədərəyin şimali-şərqində yerləşən Qaraağac adlı ərazidə ermənilərlə sədərkililərin silahlı atışması oldu. Ermənilər həmin torpaqlarda günbəgün Sədərəyə tərəf irəliləmək istəyir, sədərkililər isə onların bu hərəkətlərinin qarşısını alırlar. Atışma 5-6 saata qədər davam etdi. Şərurun müxtəlif kəndlərindən də silahlı köməyə gələnlər var. Kənddə çox narahatlıqdır. Ermənilərlə atışmada Sədərəkdən bir nəfər (Qazıyev Tağı) yaralandı.

24 avqust 1989-cu il

Kərki kəndinə Şərurdan işləyən marşrut avtobusu bir neçə gündür ki, yalnız əli silahlı hərbiçilərin müşayiəti ilə gedir. Vəziyyət getdikcə ağırlaşır. Bu gün SSRİ Xalq deputatı, Kosmik Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru Tofiq İsmayılov vertolyotla Kərkiyə gəlib. Kərkinin ağır vəziyyəti ilə tanış olan T.İsmayılov daimi əlaqə üçün bu gün Kərkiyə ayrıca bir ədəd vertolyot ayırıb.

25 avqust 1989-cu il

Şəurda rayon müəllimlərinin ənənəvi avqust müşavirəsi keçirilir. Müşavirə saat 11-dən axşam saat 4-ə qədər davam etdi. Müşavirədə çıxış edən Azərbaycan KP MK-nın məsul işçisi Ramiz Bağırılı Qarabağ məsələsinin yaxın vaxtlarda nizama salınacağını vəd etdi. Ancaq vədlər inandırıcı deyil...

7 oktyabr 1989-cu il

Vəziyyətin günü-gündən gərginləşməsinə, hər gün yeni bəd xəbərlərin gəlməsinə baxmayaraq direktor işlədiyim Sədərək kənd orta məktəbində intizamın yüksək səviyyədə saxlanılmasına, pedaqoji kollektivdə və məktəbin 1200 nəfərdən artıq şagirdində ruh düşünlüyü, bədbinlik yaranmamasına çalışırıq.

Məktəbdə müxtəlif məzmunlu rəngarəng tədbirlər, görüşlər keçirir, ekskursiyalar təşkil edirik. Əvvəllər məktəbin əldə etdiyi gəlir hesabına SSRİ-nin müxtəlif guşələrinə (Dnepropetrovsk, Kazan, Daşkənd, Tiflis, Minsk və s.) pulsuz olaraq ekskursiyaya göndərdiyimiz şagirdləri indi siyasi gərginliklərlə əlaqədar həmin yerlərə göndərmək qeyri mümkündür. Buna görə də şagirdlərin ümidini qırmamaq, onlarda bədbinlik yaranmaması üçün Naxçıvanın müxtəlif guşələrinə ekskursiyalar təşkil edirik.

Bu gün özüm də iştirak etməklə 30 nəfər şagirdi Ordubad şəhərinə ekskursiyaya gətirmişik. Ordubadın maraqlı yerləri ilə, bir də Yusif Məmmədəliyevin ev-muzeyi ilə tanış olduq.

24 noyabr 1989-cu il

Axşam saat 5 radələrində Şərurda rayon XDS İK sədrinin sürücüsü mənə xəbər verdi ki, Bakıdan hansı qəzetdənsə gələn iki qonağı sizin məktəbə apardım. Kərkiyə getmək istəyirdilər, mütləq sizinlə görüşmək, Kərkiyə birgə getmək arzusunda idilər...

Mən təcili kəndə qayıtsam da onları görə bilmədim. Hərbçilərin müşayiəti ilə axşamüstü Kərkiyə bircə dəfə gedən avtobusdan qalsalar, sonra gedə bilməyəcəklərini öyrənib mənsiz getmişdilər.

Gecə Kərkiyə zəng edib öyrəndim ki, gələnlər «Azərbaycan» qəzetinin əməkdaşları şair Rüstəm Behrudi və Firudin adlı rəssamdır.

Səhər tezdən Kərkidən həmin avtobusla gələn qonaqları qarşıladım. Evimizdə səhər naharı süfrəsinin başında Kərki haqqında maraqlandıqları hər şeyi, Kərkidə öyrənə bilmədiklərini məndən də soruşub qeyd etdilər. Bir də xeyli əvvəl yazdığım «Kərki Kərkük yadigarıdır» adlı publisistik yazımın surətini də Rüstəm Behrudiyə verdim. O, həmin yazını gözdən keçirəndən sonra dedi ki, bu yazıda bizə lazım olanların hamısı var, heç bir suala ehtiyac yoxdur. Qonaqlarla birlikdə məktəbə getdik. Müəllimlər otağında bir qədər söhbətdən sonra onları Şərura yola saldım.

6 dekabr 1989-cu il

Filologiya elmləri doktoru Əjdər İsmayılov məktəbə gəldi. Sədərəyin qədim məhəllə adları, ərazisi, sərhədləri və s. mövzusunda söhbət etmək üçün yaşı səksəni ötmüş atamla söhbət etmək arzusunda olduğunu bildirdi. Evimizdə bu mövzuda üçlükdə etdiyimiz çox maraqlı söhbət 5-6 saata yaxın çəkdi. Əjdər müəllim etiraf etdi ki, bu boyda maraqlı və zəngin faktlar toplaya biləcəyimə gümanım az idi (həmin söhbət əsasında onun işlədiyi geniş yazı sonralar «Azərbaycan» jurnalında verildi).

30 dekabr 1989-cu il

Televiziyanın «Günün ekranı» verilişində elan etdilər ki, Kirovabad şəhərinin adı dəyişdirilib Gəncə oldu (Gəncənin sağ əli «İliç» adının dəyişdiriləcəyini gözləyən Şərurun başına...).

1 yanvar 1990-cı il

Dünəndən Naxçıvan ərazisində sərhədlərin sökülməsinə başlanılıb. Təzə ilin ilk günü kənddə təzə əhval-ruhiyyə var. Bu gün Sədərək kəndi ərazisində də əhali Araz qırağındakı tikanlı məftilləri kəsib doğradı və sərhəd dirəkləri yandırıldı (Ordubadda, Şahtaxtında və s. kəndlərdə dünən ediblər).

İndi Sədərəkdə kəndin mərkəzində, çayxanalarda demək olar ki, hamının əlində 15-20 santimetr uzunluğunda tikanlı məftil qırıqları var. Adam inana bilmir ki, 70 illik «SSRİ» adlı bir qəfəsin tikanlı sərhəd məftilləri doğranıb, əllərdə gəzir, evlərə aparılır. Hətta 70 il hökm sürən rejimdən acıq çıxırmış kimi həmin tikanlı məftil parçalarını yeni il günü oyuncaq yerinə yolkanın üstünə asanlar da oldu. Gördüyüm o mənzərə də yaddaşımda misralara çevrilməkdə idi:

31 dekabr-sevinc payından
Bizim də süfrəyə tökülən gündür.
31 dekabr-Araz boyundan
Sərhəd dirəkləri sökülən gündür.

Ağappaq qar yağdı al qanın üstə,
O qanı tökənlər susdular o gün.
Bizim tərəflərdə yolkanın üstə
Tikanlı məftillər asdılar o gün...

2 yanvar 1990-cı il

Dünənki hadisəyə-Araz kənarındakı sərhədboyu tikanlı məftillərin doğranması məsələsinə Moskva öz münasibətini bildirdi. Bu gün axşam televiziya ilə verilən Moskvanın «Zaman» xəbərlər proqramında aşağıdakı fikirlər ifadə olundu:

«Azərbaycanın Naxçıvan MSSR ərazisində bir qrup ekstremist İranla Sovet sərhəddində vəhşicəsinə sərhədi pozmuş, sərhəd zolağını, aparaturanı məhv etmiş, sərhədçilərə qarşı kobudluq etmiş və hədə-qorxu gəlmişlər...»

3 yanvar 1990-cı il

Bakı televiziyasının «Günün ekranı» xəbərlər proqramı Moskvadan verilən «Zaman»ın dünənki məlumatını bir qədər yumşaldıb təkrar etdi və həmin proqramda Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Səkinə Əliyeva ilə qısa müsahibəni verdilər. Səkinə Əliyeva qeyd etdi ki, sərhəd dirəklərinin sökülməsinin bir sıra obyektiv səbəbləri də var. İlk növbədə Ermənistandan qovulub muxtar respublika ərazisində müvəqqəti məskunlaşmış əhalinin torpağa ciddi ehtiyacı var. Həmin çəpərlənmiş sahələrdə isə 17 min hektar əkin üçün yararlı, istifadəsiz qalmış torpaq var. Arazboyundan tikanlı məftillərin sökülməsinin əsas səbəblərindən biri də qaçqınların əkin üçün torpaq əldə etmək istəyidir... Səkinə Əliyeva da, televiziyada onu dinləyənlər də bunun əsas səbəb olmadığını bilir, ancaq buna ayrı məna verməyə yol yoxdur...

4 yanvar 1990-cı il

Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin növbədən kənar plenumu oldu. Plenum birinci katib Heydər İsayevi azad edib həmin vəzifəyə Afiyəddin Cəlilovu seçdi.

Afiyəddin Cəlilov Bakıda Azərbaycan Komsomolu Mərkəzi Komitəsinin katibi vəzifəsində işləyərkən yaradıcı gənclərin respublika müşavirəsinin iştirakçısı kimi bir dəfə qəbulunda olmuşdum. Bir neçə iştirakçı ilə getsəm də mənim Sədərəkdən gəldiyimi biləndə Sədərək haqqında elə ürək dolusu, bu torpaqda yaşayanların qeyrətindən, dəyanətindən danışdı ki, qəlbim iftixar hissi ilə doldu.

Bu gün Sədərəyin belə ağır günündə Afiyəddin Cəlilovun bu vəzifəyə seçilməsinə ürəkdən sevindim. Bilirəm ki, o, Sədərəyi yaxşı tanıyır və dar gündə darda qoymaz...

5 yanvar 1990-cı il

Naxçıvan televiziyasında «Yenidənqurma və mətbuat» adlı verilişin çəkilişinə dəvət olunmuşam (Şəurda çıxan «İşıqlı yol» qəzetinin redaktoru Mikayıl Əliyev, həmin qəzetin şöbə müdiri

Elman Məmmədov, bir də mən). Yenidənqurmanın hələlik insanlara ağrı-acıdan başqa, torpaq itkisindən, göz yaşından başqa heç nə vermədiyini dərk etdiyim üçün həmin verilişdə yalnız iki şeir (Kərkiyə Sədərəyə gəlin köçərkən baş verən hadisəyə həsr etdiyim «Gəlin köçdü» şeirimi, bir də «Qürbətdə yaşamaq yamandı, qardaş» şeirimi) oxumaqla çıxışımı bitirdim.

Televiziya olarkən eşitdim ki, Naxçıvanda yaranmış ictimai-siyasi gərginliklə (sərhədlərin sökülməsi və s.) əlaqədar Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov, SSRİ Ali Soveti Millətlər Sovetinin sədri Nişanov və digər məsul şəxslər bu gün Naxçıvana gəldilər.

6 yanvar 1990-cı il

Arazboyu tikanlı məftilləri sökülmüş sərhədlərə saysız miqdarda hərbi desant töküblər. Sərhədləri yenidən bərpa edir, təzə tikanlı məftillər çəkirlər.

Axşam «Günün ekranı» verilişində elan olundu ki, Bakının Şaumyan rayonunun adını dəyişdirib Xətai rayonu etdilər.

12 yanvar 1990-cı il

Şərur (o vaxt İliç adlanırdı) rayonunun mərkəzində gündüz saat 11 radələrində geniş mitinq oldu. Sədərəyin, o cümlədən Şərunun erməni təhlükəsi qarşısında qaldığı bir ərafədə gərginliyi bir qədər də artırmaq istəyən bəzi qara qüvvələr dekabrın 31-də sərhədləri sökənlərin üstünə sərhədcilər tərəfindən it buraxılmasını raykomun birinci katibi Məmməd Abbasovun adına vurmaqla rayonda böyük nüfuz sahibi olan birinci katibi ləkələməyə və bununla da rayonda sabitliyi pozmağa çalışırlar. Miting təşkilatçıları raykomun birinci katibinin istefasını tələb edirlər. Onlar tələb edirlər ki, sabah gündüz saat 3-ə qədər Məmməd Abbasov istefa versin, verməsə raykomun inzibati binasına od vurulub yandırılacaq və yanvarın 13-də silahlı dəstələrin Şərurdan Mehriyə (Ermənistan) yürüşü olacaq. Ancaq hansı silahlı dəstələrdən söhbət getdiyi məlum deyil.

Günün ikinci yarısında axşam saat 17-də Şərur (İliç) rayon partiya komitəsinin növbədənənar plenumu başlandı. Plenumda

rayonun bütün kəndlərindən ağsaqqallar, idarə və müəssisə rəhbərləri, ziyalılar və muxtar respublika rəhbərliyindən dəvət olunmuş bir sıra məsul şəxslər iştirak edirlər. Raykomun plenum keçirilən akt zalındakı iki sıranın birində gündüz mitinqi təşkil edən qüvvələr, xalq cəbhəsinin üzvləri, ikincisində isə kəndlərdən dəvət olunanlar, ağsaqqallar və ziyalılar əyləşib. Sədərəkdən plenumda 5 nəfər iştirak edir-sovxoza direktoru Adil Kazımov, kənd sovetinin sədri Həsən Nəsirov, partiya təşkilatının katibi Əli Ağayev, ictimai iş idarəsinin müdiri Arif Əliyev və məktəb direktoru kimi mən.

Plenumu açan birinci katib Məmməd Abbasov qısa bir giriş sözüündən sonra bildirdi ki, mitinqdə tələb qoyublar mən istefa verməyəm rayon partiya komitəsinin binasına od vuracaqlar. Belə bir gərgin vaxtda mənim üçün istefa vermək çox asandır, ancaq burda aydınlaşmalı və sübut olunmalıdır ki, nəyə görə istefa verirəm. Bir də rayon əhalisi bilməlidir ki, mən bu gün rəhbərlik etdiyim rayonun həqiqətən gərgin bir vəziyyətdə, böyük təhlükə qarşısında qaldığını tam dərk etməklə öz vəzifəmin də məsuliyyətini bilirəm, ancaq mən mitinq keçirənlərin haqsız tələblərinə görə yox, plenum məsləhət bilsə plenumun tələbi ilə istefa verərəm...

Əvvəlcə söz mitinq iştirakçılılarına verildi. 6 saata yaxın davam edən iclasda onlardan bir neçə nəfəri ürəyini boşaltsa da hamısı əmr şəklində qəti tələb edir ki, katib mütləq istefa verməlidir, istefanın səbəblərini sübut edə biləcək bir əsaslı fakt isə deyər bilmənilər, son sözləri bu oldu ki:

«Açığını bilmək istəyirsinizsə Məmməd Abbasov ağıllı və təmkinli adamdır, o, vəzifədə qalsa biz ona qalib gəlib tələblərimizi qəbul etdirər bilməyəcəyik, buna görə də o, mütləq istefa verməlidir».

Yuxarıda deyilənlər istefa tələbini qoyanların son niyyəti olduğundan daha onlardan çıxış edən olmadı. Çıxış üçün zalın ikinci sırasına-plenum üzvlərinə, kəndlərdən dəvət edilənlərə, ağsaqqallara və ziyalılara müraciət olunanda zalda ani sükut oldu. Birinci katibin dəfələrlə Sədərəkdə olub ağır məqamlarda əhalinin dərdinə şərik olması, Kərkinin müdafiəsinin təşkilində, Kərki əhalisinin Sədərəkdə və Şərurda yerləşdirilməsində çox həssas və operativ qayğıları (rayondakı şəxsi evini həmin ərəfədə əkiz övladı dünyaya gələn

Kərki kənd sakini Bağirov Səlim İbrahimxəlil oğlunun ailəsinə verib özünün kənddəki ata evinə köçməsi və s...) bir anlığa gözümlə qarşısına gəldi və çıxış üçün ilk söz alaraq bildirdim ki, sabitliyi pozmaq istəyən qara qüvvələr məkrli niyyətlərini öz dillərindən dedikləri sözlə açdılar. Onların son fikrini belə analiz etdim ki, deməli onlar birinci katibin ağıllı olduğunu etiraf edir və məhz ağıllı olduğu üçün də istefa verməsini tələb edirlər. Deməli, belə çıxır ki, başımızın üstünü erməni fitnəkarlığı aldığı bir gündə bizə ağıllı yox, bacarıqsız, istefa tələbini qoyanların bəyəndiyi kütbeyin katib lazımdır ki, düşmən bizi daha tez məğlub edə bilsin...

Sonra ağır atışma günlərində katibin Sədərəkdəki rolundan və kənddəki şəxsi nüfuzundan danışdım, istefa məsələsinə qəti etiraz etdiyimi bildirdim, raykomun binasına hücum edib onu yandırmaq istəyənləri isə, hücumə yox, mühasirədə qalan Kərki kəndinin müdafiəçilərinə çörək aparmağa çağırıdım. Bu fonda çıxışımın zaldakı mitinq iştirakçıları tərəfindən nifrətlə qarşılandığını onların baxışlarından hiss etsəm də, çıxışımın plenumun axarının dəyişməsinə təsiri hiss olundu, rayonun ən nüfuzlu ağsaqqaları və ziyalıları çıxış edərək mənim təklifimi dəstəklədiklərini bildirdilər və qeyd etdilər ki, başımızın üstünü ağır təhlükələrin aldığı bu günkü günümüzdə bizə sizin kimi sarsaqlar yox, Məmməd Abbasov kimi ağıllı və təmkinli adam rəhbərlik etməlidir.

Hətta rayon Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin 2-3 il əvvəl ermənilər əleyhinə yazdığım şeirə görə məni çağıraraq tənbeh edən və «dərsimi verən» sədri Alim Seyidov da çıxışında qeyd etdi ki, «ən düzgün təhlili Vaqif müəllim verdi. Bizim ağır günümüzdür, bütün qüvvələrimizi birləşdirib düşməne qarşı, mənfur ermənilərə qarşı birgə mübarizə aparmalıyıq».

Plenum istefa tələbini rədd edib öz işini qurtarsa da raykomun büro üzvləri və mitinqçilərin seçilmiş nümayəndələri danışıqları səhərə qədər davam etdirdilər və çox ağılsız bir təklif olan «Mehriyə yürüşü»n də qarşısı alındı.

13 yanvar 1990-cı il

Dünənki plenumun gedişindən, yersiz münasibətlərdən, siyasi hadisələrin getdikcə gərginləşməsindən hiss olunur ki, Sədərək ağır təhlükə qarşısındadır. Elə bilirəm Şərurda sabitliyin pozulmasından istifadə edən düşmən yaxın vaxtlarda Sədərək üzərinə hücum edə bilər. Buna görə də bir gün də vaxt itirmədən öz səsimizi ucaltmalı təcili tədbirlər görməliyik... Bu məqsədlə bu gün gündüz saat 14-də direktor işlədiyim Sədərək kənd 1 sayılı orta məktəbində kənd ağsaqqallarının, ziyalıların və digər nümayəndələrin ümumi yığıncağını keçirdik. 7 saata yaxın davam edən yığıncaqda son vaxtlarda baş verən hadisələr ətraflı təhlil edildi, Sədərəyə Ermənistan tərəfdən böyük təhlükə gözlənilməsi etiraf olundu və 40-a yaxın təklif müzakirə olunan sonra muxtar respublikanın bütün rəhbər təşkilatlarına 270 nəfərin imzası ilə müraciət qəbul olundu. Gecə saat 10-da Şərurun mərkəzi poçtundan 5 ünvan (Azərbaycan KP Naxçıvan Vilayət Komitəsinə, Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə, Nazirlər Sovetinə, Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə və Daxili İşlər Nazirliyinə) yola saldıığımız, mətnini iclasın gedişi zamanı hazırladığımı və iclasda da hamıya elan etdiyimi müraciətdə aşağıdakı tələblər qoyulmuşdu:

1. Sədərək əhalisinin tam təhlükəsizliyi təmin edilsin.
2. Mövcud vəziyyət nəzərə alınmaqla Sədərək kəndində İliç rayon Daxili İşlər Şöbəsinin xüsusi bölməsi yaradılsın.
3. Sədərək ərazisində yerləşib inzibati cəhətdən Ermənistan SSR-in Artaxat rayonuna tabe olan sərhəd zastavası Naxçıvan MSSR-in sərhəd qoşunlarının ixtiyarına verilsin.
4. Kərkinin blokada vəziyyəti nəzərə alınmaqla Sədərəkdən Kərkiyə Cəhənnəmdərə istiqamətindən qısa vaxtda yol çəkilməsi üçün tədbirlər görülsün.

Həmçinin müraciətin sonunda qeyd olunurdu ki, yuxarıda göstərilən tələblər 2 günün müddətində həll edilməsə Sədərək kəndində baş verə biləcək xoşagəlməz halların məsuliyyəti müraciətin ünvanlandığı təşkilatların üzərinə düşür.

14 yanvar 1990-cı il

Bu gün (bazar günü olsa da) raykomun birinci katibi Məmməd Abbasov Sədərək kəndinin mərkəzində əhali ilə söhbət apardı. Dünən kənddən vurulan teleqramların bütün göndərilən ünvanlara çatdığını bildirməklə qeyd etdi ki, həqiqətən vəziyyətin gərgin olduğu məlumdur. Biz ziyalıların bu müraciətini vətənpərvərlik hissi kimi qiymətləndiririk. Ancaq təşvişə düşmədən, torpaqlarımızın müdafiəsi üçün tədbirlər görməliyik.

15 yanvar 1990-cı il

İki gün əvvəl qəbul etdiyimiz müraciətdəki mülahizələrimiz çox dəqiq oldu. Elə bizim gözlədiyimiz vaxtda (müraciətdən 2 gün sonra yanvarın 15-də) ermənilər Kərkiyə hücum etdilər. Səhər saat 4 radələrində Kərki kəndindən yeganə hava xətti ilə hər tərəfə təcili xəbər yayıldı ki, silahlı ermənilər kəndə basqın ediblər, kənd mühasirədədir, camaatı girov götürüb aparmaq istəyirlər...

Səhər məktəbdə birinci dərs başlanana qədər Kərkiyə ermənilərin hücum etməsi xəbəri bütün kəndə yayılmışdı. Kərkidən sonra Sədərəyə də ermənilər tərəfdən hücum ola biləcəyi gözlənildiyindən hamı narahatdır. Qərar qəbul etməkdə çətinlik çəkirik. Məktəbdə ilk dərsi müəllimlər otağında məsləhətləşmələr aparırdıq ki, rayonun rəhbər təşkilatlarından xəbər verdilər ki, Kərkidəki vəziyyətlə əlaqədar Sədərəyə də təhlükə gözlənilir, buna görə də dərsi dayandırıb uşaqları evə buraxın... Uşaqları bu adla evə buraxmağımızın kənddə böyük təşviş doğuracağını nəzərə alıb «məktəbdə istilik sistemi işləmir» adı ilə evlərinə göndərdik. Dəqiq xəbər bilmək məqsədi ilə müəllimlərdən 2-3 nəfərlə birlikdə Sədərəklə Arazdəyən arasındakı postun yanına gəldik. Kənardə maşından düşüb posta yaxınlaşmaq istədiyimizi gören Rayon İcraiyə Komitəsinin sədri Cəmşid Fətullayev uzaqdan çağıraraq dedi ki, Vaqif müəllim yaxına gəlməyin, vəziyyət gərgindir, məktəbdə olun nə lazımsa sizə tapşırıq veriləcəkdir. Ordan birbaşa məktəbə qayıtdıq. Az sonra raykomun birinci katibi Məmməd Abbasov məktəbə gəldi. Sinifləri boşaltdırmaq, 100-150 nəfər hərbiçinin

məktəbə yerləşdirilməsi üçün şərait hazırlamaq və s. məsələlər barədə tapşırıqlar verdi.

Kərkiyə axşama qədər atışma getsə də saysız daşnak xəyanətkarları qarşısında 20-25 nəfərin dözməsi mümkün olmadı. Müdafiəçilər çox inad etsələr də rus hərbiçiləri:- «daha sizin təhlükəsizliyinizi qorumağa bizim gücümüz çatmır, təcili kəndi tərk etməlisiniz, hamınızı girov götürəcəklər»-deyəndən sonra kəndin son müdafiəçiləri axşamüstü bütün cıgırları qarla örtülmüş Cəhənnəmdərə-Qaraağac yolu ilə çox çətin vəziyyətdə özlərini Sədərəyə çatdırma bildilər. Qədim oğuz yurdu olan Kərki kəndi rus hərbiçilərinin əli ilə ermənilərə beləcə ərməğan edildi.

16 yanvar 1990-cı il

Naxçıvan vilayət partiya komitəsinin birinci katibi Afiyəddin Cəlilov və raykomun birinci katibi Məmməd Abbasov axşam saat 5 radələrində Sədərək kəndinin mərkəzində yerli əhali ilə görüşüb vəziyyətlə əlaqədar məlumat verdilər. Açıq dedilər ki, biz müharibə vəziyyətindəyik, nə vasitə ilə olursa olsun, son damla qanımıza qədər, öz torpaqlarımızı, öz qeyrətimizi, öz namusumuzu qoruyacağıq...

Axşam saat 21⁴⁵ dəqiqədə respublika televiziyası ilə Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyinin məlumatında elan olundu ki, ermənilər 3000 (üç min) nəfərlik silahlı dəstə ilə Kərki kəndinə basqın ediblər, evləri yandırdılar... Ancaq televiziyada demədilər ki, Kərki kəndinə hücum edən böyük qüvvənin qarşısını səhər saat 4-dən axşam saat 6-7 radələrinə qədər cəmi 19 nəfər kərki, 3 nəfər polis işçisi, 6 nəfər də hərbi saxlayıb, sonra isə rus hərbiçilərinin tələbi ilə kəndi tərk ediblər.

18 yanvar 1990-cı il

Günortaüstü kəndə xəbər gəldi ki, Arazdəyən tərəfdən ermənilər sərhəddəki şərab zavoduna, milis postuna hücum ediblər. Qaraburunda atışmadır... Bu xəbəri eşidənlər ora axışır. Axşamüstüdür, qaraburunda Koroğlu bulağının başında 200-300

silahsız adam toplaşib. Ov tufəngi olanlar isə irəlidedir, avtomatla silahlanmış saqqallı ermənilərin şərab zavodunu, bizim milis postunu ələ keçirmələrinə mane olmağa çalışırlar. Vəziyyət ağırdır, atışma qaranlıq düşənə qədər davam etdi. Kənddə hamı həyəcan və tələş içərisindədir.

19 yanvar 1990-cı il

Səhər saat 11 radələrində məktəbdə gözlənilməz, o vaxta kimi bizə tanış olmayan bir səs eşitdik. Az sonra həmin səs təkrar olunanda hamı məktəb həyətidə idi. Arazdəyən tərəfdən ermənilər Sədərəyi aramsız top atəşinə tutmuşdu. Kinolarda gördüyümüz müharibə qoxusunu və qorxusunu hiss etdik... Bizi-məktəb kollektivini ən çox narahat edən odur ki, məktəbdə 1000 nəfərdən artıq uşaq var, kəndə də aramsız top mərmiləri yağır... Bir anlığa uşaqları məktəbin çox da yararlı olmayan zirzəmisinə doldurub təhlükədən qorumaq haqda fikirləşsək də zirzəmidə normal şəraitin olmaması, bir də top atəşlərinin nə vaxt səngiyəcəyinə heç kəsin zəmanət verməməsi bizi bu fikirdən daşıdırdı. Evləri ayrı-ayrı məhəllələrdə olan müəllimlərin köməyi və nəzarəti altında şagirdlərin evlərinə çatdırılmasını təşkil etdik.

Çox möhkəm qar yağmasına, bərk şaxta olmasına baxmayaraq Naxçıvanın və Şərurun bütün rayon və kəndlərindən bu xəbəri eşidənlər Sədərəyin köməyinə gəlirdilər. Vəziyyət çox gərgin olduğu üçün qadınlar, qocalar və uşaqlar kənddən çıxarılır, əsasən Şərura, bəziləri isə muxtar respublikanın digər kəndlərinə daşınırlar. Sədərəkdə kişilərin əksəriyyəti səngərlərdə, döyüşdə olduğundan çıxarılmalı əhali əsasən rayon rəhbərliyi tərəfindən ayrılmış avtobuslarla, bir də Sədərəyin köməyinə şəxsi maşınları ilə gələnlərin köməyi ilə həyata keçirilir. Sədərəyin köməyinə Naxçıvanın rayon və kəndlərindən, şəhərin özündən o qədər adam gəlib ki, onları görəndə ürəyimiz dağa dönür. İgidi dar gündə tanı deyirlər... Həqiqətən ağır günümüzdə harayımıza hay verən Naxçıvandan, Ordubaddan, Culfadan, Nehrəmdən, Şahbuzdan, Şərurdan və digər bütün bölgələrdən gələn bu mərd oğullar önündə, onların qeyrəti önündə diz çöküb, baş əymək istəyir adam:

Siz ölümə uzaqdınız, yaddınız,
Bəd xəbərdən rahatlığı atdınız,
Bu torpağın harayına çatdınız,
Sədərəyin elə ağır günündə,
Diz çökürəm bu qeyrətin önündə.

Şaxta vurdu hər çiçəyi, hər bağı,
Xəzan oldu hər güllərin yarpağı,
Qanınızla qorudunuz torpağı,
Sədərəyə qara bulud enəndə,
Diz çökürəm bu qeyrətin önündə.

Mərd ərənlər odu, çatdı köməyə,
«Vətən gedir»-dedi, çatdı köməyə,
Qəlbinizin odu çatdı köməyə,
Sərt şaxtada səngərlərə sinəndə,
Diz çökürəm bu qeyrətin önündə.

O qayalar, salları sizi əzmədi,
Qarlı qışda yollar sizi üzmədi
Düşmən daha bu birliyə dözmədi,
«Torpaq» deyib, «ana» deyib dinəndə.
Diz çökürəm bu qeyrətin önündə.

Mərd igidlər al qana and içdilər,
Cavan yaşda canlarından keçdilər.
«Vətən» deyib ürəklərə köçdülər,
Bir şam kimi alışanda, sönəndə,
Diz çökürəm bu qeyrətin önündə.

Bu yazını tale yazdı, nə yazdı...
Haqqınızda dediklərim dayazdı...
Hava daha sakit idi- yazdı,
Rahatlamış evinizə dönəndə
Diz çökürəm bu qeyrətin önündə.

Müasir silahlarla silahlanaraq kəndi aramsız top atəşinə tutan ermənilərə cavab vermək üçün bizim qeyrətli, dəyanətli oğullar adi ov tüfəngləri ilə dağlardakı səngərlərə qalxıblar. Onların toplarına cavab vermək üçün isə bu gün günortadan sonra bizimkilər bir neçə istiqamətlərdə doludağıdan toplar qurmağa başlayıblar.

Axşam qaranlıq düşənə qədər qadınlar, qocalar və uşaqlar tamamilə kənddən çıxarıldı. Daha «arxayınçılıqdır», silah olsa ermənilərə qarşı vuruşmaq olar... Silah isə yoxdur... Hamını narahat edən də, söhbətlərin mövzusu da budur ki, silah yoxdur...

Bu gün (yanvarın 19-da) axşam qaranlıq düşənə qədər sərhəddə döyüşlər getdi, Ermənistan tərəfdən kəndə mərmilər yağdırıldı. Xeyli insan yaralandı, 8 nəfər şəhid oldu. Şəhidlər bunlar idi:

1. Seyidov Məhərrəm Mirəziz oğlu
2. Seyidov Mirhəşim Mirşəmil oğlu
3. Məmmədov Məhəmməd Əli oğlu
4. Əhmədov Etibar Rzaqulu oğlu
5. Məmmədov İdris Ələsgər oğlu
6. Nəzərəliyev Abbasəli Qaragöz oğlu
7. Balaca Malik və Elvin qardaşları

Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə saat 2 radələrində kənddəki köhnə məktəbin (2 №-li məktəbin) yanında bir BTR dayandı. Zirehli maşının kabinəsindən geyimi ilə 1941-1945-ci illər müharibəsinin komandirlərini xatırladan (uzun şinel, qulaqlı papaq, uzunboğaz çəkmə və s.) bir nəfər düşüb təşviş içində olan camaatın yanına gəldi. O, Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini Zülfi Hacıyev idi. Toplaşanlara xeyli ürək-dirək verdi, özü ilə xeyli silah və döyüş texnikası gətirdiyini bildirdi. Həqiqətən 1-2 saat sonra kəndə xeyli «Kamaz» maşınlar, kranlar gəldi, səhərə qədər müxtəlif yerlərdə «Kamaz»ların üstünə «Katyuşa»lar quraşdırılıb qaynaq edildi. Bu əhalinin əhval-ruhiyyəsini xeyli yaxşılaşdırdı. Gecəni göz yummadan səhər etdik. Sabah kəndi nələr gözləyir, bilmirik...

20 yanvar 1990-cı il

Kənddə hamı təşviş içindədir. Dünənki faciə və yuxusuz gözlərin baxışları dəhşətlidir. Dünən kəndə qarşı törədilən erməni vəhşiliyi nəticəsində bizimkilərdən səkkiz nəfər həlak olub.

Səhər saat 11 radələrində bir qara xəbər də aldıq. Guya fəvqəladə vəziyyət yaratmaq adı ilə gecə Bakıya hərbi qüvvələr girib, həmin qüvvələrin qarşısına çıxan dinc əhali atəşə tutulub, yüzlərlə adam faciəli surətdə həlak olub. Azərbaycan faciəli, qara günlərini yaşayır. Mərkəzi Komitənin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov xalqın qanını axıdandan sonra harasa qaçıb. Üç gün Azərbaycanda matəm elan olunub. 21-22-23 yanvar günləri...

Sədərəkdə hələ əhali bu gündü kimi narahat və həyəcan içində olmayıb. Kənddə baş verən faciə bir yana, Bakıdan gələn qara xəbər də lap sarsıdıb camaatı. Hələ bundan sonra nələr gözləyir bizi bəlli deyil. Biri-birindən kömək, təsəlli uman insanlar kimə inanmağın, kimin sözünün düz olmasının fərqiçində olmasalar da hərə bir xəbər gətirir, hərə bir şeyiə yayır...

Gecə saat 2-3 radələrində mənə təcili məktəbə çağırıldı. Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Cəmişid Fətullayev məktəbdə mənə gözləyirdi. Dedi ki, məktəbi təcili boşaltdırmaq, imkan daxilində şərait yaratmaq lazımdır, məktəbdə hərbi kazarma yerləşəcək. Yarım saat ərzində lazımı adamları evdən çağırtdırdıq. İdman zalını, bir çox sinif otaqlarını boşaltdıq, istilik sistemini işə saldıq, Sədərək və Şərur xəstəxanalarından, uşaq bağçalarından gətirilmiş çarpayıları və yataq dəstlərini boşaldılmış siniflərdə və idman zalında yerləşdirdik. Gecə ikən məktəbə əlavə ehtiyat telefon xətti çəkildi. Kəndi nələr gözləyir hələ heç kəsə bəlli deyil.

21 yanvar 1990-cı il

Kənddə bu gün atışma yoxdur. Ancaq hər tərəfdən müharibə qoxusu hiss olunur. Kənddə kişilərin demək olar ki, böyük əksəriyyəti hərbi geyimdədir. Yaşlı insanların da haradansa tapıb geydikləri hərbi geyimləri görəndə, insanların üzündəki həyəcan və təlaşı görəndə hiss olunur ki, qarşıda ağır günlər, böyük narahatlıqlar var.

21-25 yanvar 1990-cı il

Kənddə bir nəfər də olsun qadın, uşaq və qoca yoxdur. Yaxın günlərdə kəndə yenidən erməni təcavüzü gözlənilməli üçün onlar kənddən çıxarılıb, Şərurun və Naxçıvanın müxtəlif kəndlərində yerləşdiriliblər. Qadınsız və uşaqsız küçələr, səs-küysüz, çal-çağırsız həyat-bacalar kəndin görkəmini dəyişib elə bil. Hər tərəf solğun, kasıb, yetim görkəmindədir elə bil... Bir sual düşündürür məni: -bu kənd niyə yetimdir?..

Sular donub bulanmır,
Od-ocağı qalanmır,
Dağda sürü dolanmır,
Bu kənd niyə yetimdir?..

Güllərin dəstəsi yox,
Təndirin tüstüsü yox,
Evlərin istisi yox,
Bu kənd niyə yetimdir?..

Qaralıdır, ağlıdır,
Dərəlidir, dağlıdır,
Qapıları bağlıdır,
Bu kənd niyə yetimdir?..

Neçə gözdə yaş qalıb,
Top-tüfəngə tuş qalıb,
Bulaqları boş qalıb,
Bu kənd niyə yetimdir?..

Kişiləri keşikdə,
Boşdur ev də, eşik də...
Körpəsi yox beşikdə,
Bu kənd niyə yetimdir?..

Buz bulağı aynamı?
Qazanları qaynamır,
Evdə uşaq oynamır,
Bu kənd niyə yetimdir?..

Yollar boransa, qarsa,
Yağıya güc çatarsa,
Arxası, eli varsa,
Bu kənd niyə yetimdir?..
Bu kənd niyə yetimdir?..

Bəli təsəllimiz bircə odur ki, arxası-eli var bu kəndin. Naxçıvanın, Şərurun bütün kəndlərindən hər gün onlarla, yüzlərlə şir biləkli oğullar gəlir Sədərəyin köməyinə. Direktor işlədiyim məktəb hərbi kazarma olduğu üçün bir neçə gündür ki, rayonun hərbi komissarı Seyfəddin Abdullayevlə, məktəbin hərbi rəhbəri Teymur Quliyevlə və başqaları ilə birlikdə gecələr də məktəbdə qalırıq. Naxçıvanın bütün kəndlərindən dəstə-dəstə könüllülər gəlir Sədərəyin köməyinə. Gələnlərin hamısı məktəbdə qeydiyyatdan keçib növbə ilə postlara göndərilirlər. Silah sarıdan çox çətinliklər olsa da düşməne qarşı qan-qan deyən bu oğulların qeyrətini və dəyanətini görəndə adamın ürəyi dağa dönür elə bil. Sutka ərzində məktəb yeməxanasında 1800-2000 nəfər çörək yeyib postlara göndərilir. «Qaraburun», «Qırmızılar», «Ağoğlan», «Ucubiz», «Bulaqbaşı», «Cintəndiri» və «Əjdəkan» postlarından məktəbdə yerləşən ştaba hər saat müxtəlif xəbərlər gəlir. Gündüzlər muxtar respublikanın bütün təşkilatlarından ştaba (məktəbə) gələn nümayəndələr vəziyyətlə maraqlanaraq könüllülərə ürək-dirək verir, açıq etiraf edirlər ki, Sədərək getsə Naxçıvan gedəcək. Sutka ərzində, hətta gecə saat 3-4 radələrində belə muxtar respublikanın əksər kəndlərindən ştaba (məktəbə) telefonla zəng vurub vəziyyəti öyrənir, kəndin müdafiəçilərinə dua-sana edirlər. Naxçıvan televiziyası ilə vaxtaşırı 5-6 dildə müraciətlər oxunur. Qonşu ölkələri, xüsusilə müsəlman dövlətlərini köməyə çağırırlar. Həmin müraciətləri eşidəndə Naxçıvanın təkləndiyi, köməksizliyi hiss olunur və adamın başında tükləri qalxır. Ancaq nə etməli? Dözməliyik. Qocalar da təsəlli verir bizə. Deyirlər ki, haqq bizim tərəfimizdədir. Biz qalib gələcəyik. Düşmənin silahı varsa, bizim də dözüməmüz, qeyrətimiz və dəyanətimiz var. Qeyrət və dəyanət silaha üstün gələcəkdir... Həmin ağır günlərdən az sonra yazdığım bir şeirdə də şahidi olduğum bu hadisələr əks olunurdu:

Dəyanət dəmiydi, qeyrət dəmiydi,
Yolumuz haqq işə uzanan yolsa...
Sədərək ümmanda batan gəmiydi
Qeyrətsiz olsaydıq, silaha qalsa...

Qeyrət bu torpağın oldu sipəri,
Düşmən çəş-baş oldu, yatdı, yuxladı...
Culfadan, Şahbuzdan. Nehrəmdən bəri,
Ərənlər qeyrəti burda yoxladı.

Dağda nərə səsi ucaldı göyə,
Gəldilər köməyə yer oğlu kimi.
Sədərək dardadır, qoruyaq –deyə
Elə mərdlər gəldi Koroğlu kimi...

Köməklə düşmənin qəddi əyildi,
Dağlarda nəfəsdən əriyirdi qar.
Hamımız bilirdik gizli deyildi-
Düşməndə silah var, bizdə qeyrət var.

Qeyrət o torpağı aldı yağıdan,
Düşmən azgın idi, tayı yox idi.
Onlarda yandıran, vuran, dağıdan,
Təzə silahların sayı yox idi.

Boşlamaq olmazdı kolu, yarpağı,
Bunu ilk atəşdən duyanlar oldu.
Düşmənin ayağı dəyən torpağı
Öz qızıl qanı ilə yuyanlar oldu.

Mərdanə ölümlə üzləşdi çoxu,
Taleyi tuş oldu gör nə niyyətə.
Arzusu puç oldu, oldu bir yuxu,
Torpaqçün qovuşdu əbədiyyətə.

Dəyanət dəmiydi, qeyrət dəmiydi,
Yolumuz haqq işə uzanan yolsa...
Sədərək ümmanda batan gəmiydi
Qeyrətsiz olsaydıq, silaha qalsa...

25 yanvar 1990-cı il

«Qaraburun» postunda hər iki tərəf nümayəndələri danışıqlar apardı. Atışma hələlik dayanıb. Naxçıvandan və Şərurdan Sədərəyin köməyinə gələnlər yavaş-yavaş evlərinə qayıdılar. Küçələrdə, həyətlərdə tək-tək qadınlar, uşaqlar gözə dəyir. Elə bil kənddə həyat təzədən canlanır. Elə bil kəndin yetim görkəmi yavaş-yavaş dəyişir.

5 fevral 1990-cı il

Axşam saat 7 radələrində raykomun 3-cü katibi Zərifə Vəkilova telefonla bildirdi ki, təcili raykoma gəlməlisən. Vilayət partiya komitəsinin birinci katibi Afiyəddin Cəlilovun iştirakı ilə Şərurda raykomun bürosu keçirildi. Axşam saat 8-dən səhər saat 5-ə qədər büroda Afiyəddin Cəlilov, raykomun büro üzvləri və xalq cəbhəsinin üzvləri arasında bircə məsələ- dəmiryolunun açılıb açılmaması məsələsi müzakirə olundu. Heç bir razılıq əldə olunmadı. Ancaq belə görünür ki, dəmiryol açılmasa rayonda hərbi vəziyyət elan olunacaq.

22 fevral 1990-cı il

Naxçıvan televiziyasının əməkdaşlarından rejissor Faiq və operator Məmməd 20 yanvarda Sədərkə şəhid olanların qırxı ilə əlaqədar veriliş çəkmək üçün Sədərəyə gəliblər. Fikirləri "Karvan" verilişinin bir nömrəsini Sədərək döyüşlərinə həsr etməkdir. Bir sıra çəkilişlər apardılar. Kənddən bir nəfər də nüfuzlu ağsaqqalın danışmasına ehtiyac olduğunu bildirdilər. Mən Molla Sadığın danışmasını vacib bildim. Razılışıb onun çıxışını lentə aldılar (bu gün də həmin çıxış olan lenti əziz bir xatirə kimi saxlayıram - V.M.). Molla Sadığın çıxışından sonra mənim həmin hadisələrə həsr etdiyim «Ağlama bacı, ağlama» şeirimi öz səsimmə lentə aldılar.

Təsadüf elə gətirdi ki, həmin veriliş martın 1-də efirə gedən gün həm də atam Cəfər Kalbayı Məmməd oğlunun dəfn olduğu gün idi. Bacılarım ata yasında ağlayıb göz yaşı axıdanda şəhidlərin bacılarına, əzizlərinə yazdığım «Ağlama bacı, ağlama» şeirim televiziya ilə efirə gətirdi...

Uçsun fələyin bacası,
Lap çoxdur dərdi, acısı...
Sənsən o mərdin bacısı,
Ağlama, bacı, ağlama...
    Bulud gedib, göy ayazdı,
    Demirəm ki, dərdin azdı...
    Bir yazıydı fələk yazdı,
    Ağlama, bacı, ağlama...

Dağlar çəkməz bu dağını,
Budayıblar budağını,
Qəmlə güldürmə yağını,
Ağlama, bacı, ahlama...
    Getdi daha, dönən deyil,
    Dindirən də dinən deyil,
    Göylərdədir, enən deyil,
    Ağlama, bacı, ağlama...

Beş günlükdü, nədi dünya?
Qoca dünya, gidi dünya...
Qismətini yedi dünya,
Ağlama, bacı, ağlama...
    Ürəyindən tök bu dərdi,
    Boz torpağa ək bu dərdi,
    Sən çəkmirsən tək bu dərdi,
    Ağlama, bacı, ağlama...

Qara çalıb, ağ açanda,
Dərd sinənə dağ açanda,
Dağlar dözər dağ uçanda,
Ağlama, bacı, ağlama...
    Ağlasan da gəlməyəcək,
    Deməyəcək, gülməyəcək.
    Göz yaşını silməyəcək
    Ağlama, bacı, ağlama...

Bir ulduz var odu, qaldı...
Həm işığı, odu qaldı.
İgid öldü, adı qaldı,
Ağlama, bacı, ağlama...

24 mart 1990-cı il

Atamın vəfatından 10-15 gün sonra Bakıdan nəşriyyatdan xəbər gəldi ki, «Sədərək harayı» kitabının çapı ilə əlaqədar təcili nəşriyyata gəlməlisən. Bu məqsədlə 2-3 günlüyə Bakıya getmək üçün Naxçıvandan qatarla bileti aldım. Naxçıvandan qatarın çıxmasına 1 saat qalırdı, xəbər gəldi ki, Qarçivanda ermənilər «Bakı-Noraşen» qatarını partladıb və qarışıqlıq yaradıblar, dəmiryolu bağlanıb... Gecəni Naxçıvanda qalıb səhər təyyarə bileti almaq üçün aeroporta gedəndə orada eşitdim ki, Sədərəkdə vəziyyət qarışıqdır, ermənilər kəndi atəşə tutublar. Narahat olduğum üçün bileti almağı təxirə salıb kəndə qayıtdım. Qayıtmağımın bir səbəbi o idi ki, doğma torpaq düşmən atəşi altında ola-ola kitab çıxartmaq üçün Bakıya getməyi özümə bağışlaya bilməzdim, bir səbəb də o idi ki, daha vəziyyət qarışsa heç olmasa nəfəsi ilə, səsi ilə evimizə, ailəmizə təsəlli ola biləcək, ürək-dirək verə biləcək atam yox idi ki, hara istəsəm arxayın gedəm...

25 mart 1990- cı il

Ermənilər müxtəlif istiqamətlərdən kəndə atəş açdılar. Yaralananlar olmasa da hamı narahatdır. Müdafiə Komitəsinin iclası oldu. Müdafiəni möhkəmləndirmək, hamıdan ayıq-sayıqlıq tələb olunur. Kəndə PDM-lər (piyadaların döyüş maşını) gətirilib. Gecələr də dağlardan atəş səsləri eşidilir.

26 mart 1990-cı il

SSRİ Daxili İşlər nazirinin müavini, general-leytenant Şatalin Sədərəyə gəldi. Söz verdi ki, 2-3 günə qədər vəziyyət normallaşacaq, ermənilər sərhədlərinizdən uzaqlaşdırılacaqdır.

28 mart 1990-cı il

Sovet generalı Şatalinin sözü yalan oldu. O, söz vermişdi ki, 3 günə ermənilər sərhəddən geri çəkəcəklər. 3 gün tamam olan gün (28.03.1990) ermənilər topla, katyuşa ilə, digər müasir silahlarla yenidən hücumla keçdilər Sədərək üzərinə. Onlar 2-3 min nəfərlik

ordu ilə «Qara burun»dan Əjdəkana qədər bütün dağ silsilələrini tutduqlarından Sədərəkdə həyət-bacalarda belə dolanmaq, hərəkət etmək çox çətindir. Xüsusilə kəndin dağlara tərəf kənar məhəllələrində. Snayperlə düz kəndin içini sərrast vura bilirlər. Topların dəhşətli səsi altında yenə qadınlar və uşaqlar kənddən çıxarılır... Yenə faciə, yenə dəhşətli müharibə. Bir az da şiddətlənib, bir az da gərginlik artıb hələ... Kəndin ən ağır, vahiməli günlərindəndir bu gün... Axşama qədər Ermənistan tərəfdən 3 yüzə yaxın top mərmisi yağdı kəndə. Yüzə yaxın ev və ictimai binalar dağıldı. Onlarla adam yaralandı.

29-30 mart 1990-cı il

«Qaraburun»dan Əjdəkana qədər bütün yüksəkliklər ermənilərin əlindədir. Ermənilərin bu yüksəklikləri tutmağa cəsərtləri olmasa da rus hərbiçiləri 5-6 gün əvvəl gecələr kənddən dağlara (həmin yüksəklikləri qorumağa) gedən könüllüləri geri qaytardığından (hətta bəzilərinin əlindəki ov tüfəngini almaqla hədələdiyindən) indi yüksəkliklər ermənilər tərəfindən tutulub. Bu isə Sədərək üçün böyük faciədir. Kənddə qalan kişilər də heç yana hərəkət edə bilmir. Dağlardan kəndə aramsız atəşlər yağır.

1 aprel 1990-cı il

General Şatalin yenə kəndə gəldi. Qaraburun yaxınlığındakı qəsəbədə Azərbaycan və Ermənistan nümayəndə heyətinin görüşü keçirildi. Dəhşətli, indiyə qədər görmədiyimiz mənzərədir. Hər iki respublika heyətini əli avtomatlı rus hərbiçiləri mühafizə və müşayiət edir. Müti xalq, yazıq əhali isə həyat ümidi, sülh ümidi ilə bu görüşdən çox şey gözləyir.

3 aprel 1990-cı il

Ermənilər dağlardakı yüksəkliklərdən geri çəkirlər. Rus hərbiçiləri dağlarda (həmin yüksəkliklərdə) postlar təşkil edirlər. Vəziyyət nisbətən sakitləşir.

5 aprel 1990-cı il

7-8 gün əvvəl döyüşlər şiddətlənəndə kənddən çıxarılan qadınlar və uşaqlar yavaş-yavaş kəndə qayıdılar. Kənddə həyat yenidən canlanır.

5 may 1990-cı il

İliç rayon partiya komitəsinin konfransıdır. Sədərəkdən məktəb direktoru kimi həm də sərhəd bölgəsində baş verən son hadisələrdə fəal iştirak edən ziyalı kimi məni çıxışa yazıblar. Ermənistanın Sədərəyə amansız hücumları haqda, Sədərəkdeki dağıntılar haqda dəqiq faktlar dedim, Sədərəyin köməksizliyini qeyd etməklə muxtar respublikanın, Azərbaycanın ən qısa vaxtda Sədərəyə kömək əli uzatmasının çox vacib olduğunu bildirdim. Sədərək əhalisi adından danışmaq səlahiyyətim olmadığını bilsəm də mövcud vəziyyəti, qarşıda bizi gözləyən dəhşətləri təsəvvür etdiyimdən çıxışımın sonunda Sədərək əhalisi adından konkret olaraq aşağıdakı təklifləri irəli sürdüm:

1. «Bakı- Noraşen» qatarı Sədərək qəsəbəsinə qədər getsin və vaqonların üstündəki «Noraşen» sözü çıxarılmaqla, «Bakı-Sədərək» yazılsın.
2. İliç rayonunun adının dəyişdirilib Şərur adının bərpa olunması haqqında Naxçıvan MSSR Ali Soveti və Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında məsələ qaldırılsın.
3. Noraşen stansiyasının adı dəyişdirilib Şərur adı bərpa olunsun.

Təkliflərim konfrans iştirakçıları tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Hətta bəzi adamlar «Bakı-Noraşen» qatarının adının «Bakı-Sədərək» adı ilə əvəz olunması təklifimə və qatarın Sədərəyə qədər getməsinə Sədərəyi Şərurdan ayırmaq donu geydirməklə buna ehtiyac olmadığını bildirdi. Bir çoxları isə təkliflərimin həqiqətən düşündürücü və maraqlı olduğunu qeyd etdilər. Həmin konfransda məni də raykomun plenum üzvü və Naxçıvan vilayət partiya komitəsinin növbəti konfransına nümayəndə seçdilər.

11 may 1990-cı il

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ayaz Mütəllibov Sədərəyə gəldi. Mədəniyyət evində əhali ilə görüş keçirildi. Yerli əhali kənddə mövcud olan çoxlu problemlərdən danışdı. Problemlərin çox olmasına baxmayaraq çıxış edənlərin əksəriyyəti kəndin müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi üçün təsirli tədbirlər görülməsini tələb etdi.

18 may 1990-cı il

Türkiyənin «TRT-1» televiziya kanalının «Profil» verilişində mənim 5-10 gün əvvəl Sədərkə də lentə alınmış çıxışımı verdilər. Ermənilərin Sədərək üzərinə silahlı təcavüzlərindən, qarış-qarış torpaqlarımıza soxulmalarından danışdım.

16 iyun 1990-cı il

Azərbaycan SSR Daxili İşlər Naziri, general Məhəmməd Əsədov Sədərəyə gəldi. Kəndin mərkəzindəki çayxananın qarşısında yerli əhali ilə çox səmimi söhbət etdi. Bütün respublikada olan gərginlikdən, erməni hücumlarından danışdı, Sədərək əhalisini daha dözümlü, daha dəyanətli, daha cəsur olmağa çağırırdı.

20 iyun 1990-cı il

Azərbaycan televiziyasının "Dalğa" proqramından məktəbə gəlib Sədərək hadisələri ilə bağlı veriliş hazırladılar. Məktəb direktoru kimi iş otağımdakı top mərmilərini, müharibənin digər nişanələrini əlimə alıb danışdıqca- "şagirdlərimiz zəng səsi əvəzinə bu topların səsinə məktəbi tərk etdilər"- dedikcə televiziya əməkdaşları da qəhərlənir, Sədərkə də belə döyüşlər getdiyini təsəvvür etmədiklərini etiraf edirdilər.

29 avqust 1990-cı il

Sədərək rayonunun yaradılması haqqında Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin qərarı çıxdı.

24 aprel 1991-il

Bu gün ermənilərin uydurma genosid günü olduğu üçün nəşə bir fitnə-fəsad törədəcəklərini gözləyirik. Səngərdə olan sədərəkliklər 2-3 gündür ki, ermənilərin öz sərhədlərinə daha çox toplaşdıqlarını, hərbi texnika topladıqlarını müşahidə edə bilərlər.

26 aprel 1991-ci il

Səhər saat 5-6 radələrindən axşam qaranlıq düşənə qədər 10-12 km-lik dağ silsiləsi boyunca (Qaraburundan Əjdəkəna qədər) kənd aramsız avtomat və pulemyot atəşinə tutuldu. Dərs yoxdur. Məktəbli uşaqlar dağlarda vuruşanlara çörək və su daşıyır. 1-ci sinifdən 8-ci sinfə qədər sinif rəhbəri olduğum Elman Əliyevin 3 sutkadır gecə-gündüz «Ucubiz» səngərində (Yavər Yaqubov və başqaları ilə) qalıb ermənilərə qarşı vuruşduğunu bütün kənd danışıq. Deyirlər ermənilər bizim tərəfi danışığa dəvət edib. Bir tərəfdən danışığa çağırırlar, bir tərəfdən də kəndi atəşə tutublar. Atışma gecəyə qədər davam etdi. Bu gün Sədərəkdən 2 nəfər yaralanıb.

27 aprel 1991-ci il

Səhər saat 5-də uşaqlar dağlardan gələn pulemyot və avtomat atəşlərinin səsinə oyandılar. Gün ərzində atışma ara vermir. Atışma səsinə sanki, uşaqların, qadınların da qulağı qızıqıb. Bu səslərə hamı öyrənsə belə, yenə kənd camaatı çox narahatdır. Axşamüstü kəndi Ermənistan tərəfdən top atəşinə tutdular. Atışma zamanı Məhərrəmov Niyazi Səhlab oğlu dağda yaralandı. Gecə saat 2-3 radələrinə qədər qadınlar, qocalar və uşaqlar kənddən çıxarıldı. Sabah ağır təhlükə gözlənilir.

28 aprel 1991-ci il

Kəndə qarşı ermənilər tərəfindən dünəndən başlanan atışma bu gün səhər saat 10-dan gecə saat 11-dək top və raket zərbələri ilə davam etdi. Ermənilər kəndi dağıdıb yerindən tərpətmək istəyirlər. Təqribən yüzə qədər ev, bir çox inzibati binalar dağıldı. Qadınlar və

uşaqlar top mərmiləri yağa-yağa kənddən çıxarılır. 19 nəfər yaralanıb, ölən yoxdur.

2 may 1991-ci il

Kənddə vəziyyət ağırdır. Camaat çox narahatdır. Ermənilər dağların arxasında çoxlu texnika cəmləşdirir. Bizdə isə kişilər əliyalın, əzab çəkə-çəkə dağlarda səngərləri qoruyurlar. Biz tərəfə nə vaxt hərbi texnika veriləcəyinə ümid verən yoxdur.

15 may 1991-ci il

Bakıdan şair-tərcüməçi dostum Şamil Zamandan məktub aldım. Sədərəyin düşmən qabağında mərdanə dözümlünə aid ara-sıra xəbərlər eşitdiyini bildirir və kənd əhalisinin timsalında məni təbrik edir (elə yazıb ki, elə bil kəndi qanı bahasına şəhidlik zirvəsinə ucalanlar yox, mən qoruyuram...). Bir də yazır ki, Sədərək haqda qeydlərin varsa göndər, fransız dilinə çevirib çap etdirim. Təəssüf ki, kəndə od yağa-yağa oturub fransa mətbuatı üçün nəsə yazmaq imkanım və hövsələm yoxdur. Bir də mənim yazacağılarımı tərcümə olunub Fransaya çatana qədər Allah bilir kəndi nələr gözləyir...

12 iyun 1991-ci il

Bakıdan «Səs» qəzetindən Teyfur Çələbi adlı tanımadığım bir şəxsdən məktub aldım. Sədərək və Kərki kəndində baş verənlər, bu torpaqların müdafiəsi haqda yazılar göndərməyimi xahiş edir. Bu hadisələr haqda eşidib gördüklərimin hamısını gündəlik formasında yazıya alsam da indilikdə işləyib ora-bura göndərməyə imkanım yoxdur. Qismət, bu gələcəyin işidir.

19 avqust 1991-ci il

Səhər televiziyanın «120 dəqiqə» verilişində elan etdilər ki, Qorbaçov səhhəti ilə əlaqədar hakimiyyəti vitse prezident Yanayevə tapşırıb. 2-3 saat sonra elan olundu ki, 6 aylığa SSRİ-də fəvqəladə vəziyyət elan olunub. Müvəqqəti FB Komitəsi yaradılıb. Komitəyə

Yanayev, Pavlov, Puqo, Yazov, Kryuçkov, Baklanov və başqaları daxildir.

Tez-tez televiziya ilə yeni hökumətin bəyanatı oxunur. Qanunları möhkəmlətmək vəd olunur. Bildirilir ki, Qorbaçovun dövründə ölkə uçuruma gedib, qanunlar həyata keçirilmir. Ölkəni aclıq bürüyüb, dəhşətli vəziyyətdən ölkəni çıxarmağı yeni hökumət öz üzərinə götürür. Təzə hökumətin qanunları aşağıdakılardır.

1. Bütün tele-radio ancaq yeni hökumətin məlumatlarını verməlidir.

2. Rusiyanın və respublikaların tele-radioları dayandırılır.

3. Bütün ictimai təşkilatların və hərəkatların fəaliyyəti dayandırılır.

4. Mitinglər, nümayişlər qadağan olunur.

5. Xarici ölkələrə və BMT-yə bəyənət verilir ki, 6 ay müddətinə SSRİ ilə bütün diplomatik və iqtisadi əlaqələr dayandırılır.

6. Nazirlər kabinetinə tapşırılır ki, 1 həftə müddətində SSRİ-dəki bütün ərzaq ehtiyatları müəyyənləşdirilib əhali arasında bölünüb satılsın.

7. SSRİ Ali Sovetinin, Nazirlər kabinetinin və s. Təşkilatların bundan sonrakı qərarları qüvvədə deyil, yalnız yeni hökumətin verdiyi qərarlar qüvvədədir və s.

Gecə saat 11-də «Amerikanın səsi» SSRİ-dəki vəziyyəti təhlil edərkən dünya ölkələrinin bu işə çox narahat olduqlarını bildirir. Buş və s. dövlət rəhbərləri istirahətlərini yarımçıq qoyub geri qayıdılar. Dünya bu işə mat qalıb. Ayaz Mütəllibov Tehrandə müsahibə verib Qorbaçovu pislədi, yeni hökumətlə həmrəy olduğunu bildirdi. Çox qarışıq vəziyyətdir. Elə bilirəm burda nəşə bir hiylə var. Hadisələrin gözlənilməz gedişi, məsul adamların mövqeləri nəşə şübhə doğurur. Nəşə bu sirr açılmalıdır...

20 avqust 1991-ci il

Televiziya və radioda matəm günlərində olduğu kimi yalnız musiqi çalınır. 2-3 saatdan bir yeni hökumətin dünənki qərarları oxunur. Qərb ölkələrinin başçıları, xüsusilə Buş Qorbaçovun harda olmasını tələb edir. RSFSR prezidenti Yeltsin bu hökumətin qeyri-qanuni olduğunu elan edib. Onun bütün imkanları əlindən alınsa da Moskvada tankın üstündə çıxış etdi. Pavlovun qan təzyiqi qalxdığı üçün o yataqdadır və yeni hökumətdə onu 1-ci müavini əvəz edəcəkdir.

Axşam saat 4-də Sədərək rayon partiya komitəsinin plenumu oldu. Gündəliyə aid olmasa da Qorbaçov haqda kinayəli sözlər deyilir. Vaxtilə mitinqlərdə meydan sulayıb partiyadan cəbhəyə adlayanlar bu gün də Qorbaçovu və cəbhəni pisləyib yeni hökuməti və onun qanunlarını tərifləyirlər. Sübut etmək istəyirlər ki, biz partiyadan yox, Qorbaçovdan «küsmüşdük» «indiki hökumət» elə əsl biz deyəndir, cəbhə bizə lazım deyil və s.

1-ci katib A. Kazımov, Naxçıvandan gələn nümayəndələr Eyvaz müəllim və Anar müəllim plenum üzvlərinə müraciətlə bildirdilər ki, işlədiyiniz və rəhbərlik etdiyiniz təşkilatlar adından Yanayev hökumətinə təcili təbrik teleqramları vurulmasını təşkil edin. Raykom adından teleqram vurulduğu qeyd edildi. İclasda çıxış edən Hüseyn Həsənov xarici radiodan eşitdiyi Yeltsin hərəkətinin güclənməsi xəbərini deyəndə Naxçıvandan gələn Eyvaz və A. Kazımov ona hirsləndilər və çıxışını yarımçıq kəsdilər, özünü də «panika» yaymaqda günahlandırdılar. Çox mürəkkəb, gərgin bir zamanda baş verən gözlənilməz hadisələr insanları çaş-baş salır, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirmək tezlikdə mümkün olmur. Belə məqamda nəticəyə gəlmək, qərar vermək zamanla sübut olunur...

Hüseynin çıxışının yarımçıq kəsildiyini görsəm də mən də çıxış etdim və bildirdim ki, gəlin həmin teleqramla külək istiqamətinə əyilməyimizi sübut etməyəək və haqqın öz yerini tutmasına mane olmayaq. Çıxışım rəhbərlərin xoşuna gəlmədi, mənə də Hüseyn Həsənova göstərilən münasibət göstərildi. Hüseyn dözüb iclasda

sona qədər otursa da mən dözə bilmədim, iclası tərək etdim. Günahım Yanayevə təbrik teleqramı vurmağa etiraz etməyim idi...

21 avqust 1991-ci il

Səhər-səhər televiziya elan etdi ki, Kryuçkov və Yazov istefa verib. Axşam «Zaman»dan qabaq Girenko, Volski və Bakatin elan etdilər ki, Qorbaçovun səhhəti yaxşıdır, Yanayev dövlət çevrilişi etmək istəyirdi, onlar həbs olunacaqlar... Bu da 2 günlük hökumətin sonu...

2 gün qabaq respublika televiziyası ilə Yanayevi tərifləyən, Ayaz Mütəllibovun Qorbaçov əleyhinə bəyanatını oxuyan hörmətli diktör Sabir Ələsgərov bu gün də onu pisləyir və az qalır and içə ki, A. Mütəllibov Tehranda Qorbaçovun əleyhinə müsahibə verməyib... Dünya... dünya...dünya...

24 sentyabr 1991-ci il

İrandan mənə «Füruqi azadi» («Azadlıq işığı») adlı qəzet göndərdilər. Bir şeirim çap olunub. Şeirimin necə, kim tərəfindən aparılması və çap olunması mənə bəlli deyil. Ancaq xarici ölkədə çap olunan ilk şeirim kimi xeyli sevindim.

20 noyabr 1991-ci il

Faciəli bir qəza baş verib. Azərbaycanın seçmə, vətənpərvər oğulları İsmət Qayıbov, Məhəmməd Əsədov, Tofiq İsmayılov, Zülfü Hacıyev, Alı Mustafayev və başqaları vertolyot qəzasında həlak olublar. Xalqın bu günündə belə oğulların ölümü millətin belini qırır... Zülfü Hacıyev 1990-cı ilin yanvarında Sədərəkdə olub bizi dözümlü olmağa çağırırdı... Allah hamısına rəhmət eləsin!..

29 noyabr 1991-ci il

Bu gün bu torpaqların tarixində çox əlamətdar gündür. Türkiyə körpüsünün (müvəqqəti körpünün) ilk açılış günüdür. Məktəbdən bir avtobus uşaq və müəllim getdik. Bütün Naxçıvan ordadır. Açılışa Heydər Əliyev, Xəlil Rza, Əkrəm Əylisli və

başqaları da gəlib. Mən bu münasibətlə yazdığım «Xoş gəldin, türküm, xoş gəldin» şeirimi oxuyanda lap çox alqış oldu. Hamı xorla son misranı təkrar edirdi.

28 fevral 1992-ci il

Xəbər tutduq ki, fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xankəndi yaxınlığındakı Xocalı şəhərində çox dəhşətli faciələr baş verib. Deyilənlərə görə vəhşi ermənilər Xocalı əhalisini qəddarlıqla məhv edib, xeyli adamları da əsir götürüblər.

29 fevral 1992-ci il

Bir neçə nəfərlə Naxçıvan Ali Məclisinə Heydər Əliyevin qəbuluna getdik. Heydər Əliyev rayonlara çıxdığı üçün bir neçə saat gözləyəndən sonra müavinlər Asif Kələntərli və Qafar Məmmədov çox hirsli-hirsli (ona borcumuz var kimi...) –«nə var, yenə nə istəyirsiniz»-deyə bizə müraciət etdi. Biz Sədərəyi də Xocalı faciəsi kimi bir dəhşətin gözlədiyini bildirdik və kənd əhalisinin bu haqda yazılı müraciətini onlara təqdim etdik. Müraciəti qəbul etmək istəməyən Qafar Məmmədovun sözü bu oldu ki, «mən neçə dil bilirəm, ancaq sədərəklilərin dilini öyrənə bilmədim...» Bu sözlə bütöv kəndin təhqir olunduğunu hamımız hiss etsək də heç kəsin dinmək istəmədiyini görəndə ona qarşı nifrətimi boğa bilmədim, möhkəm əsəbləşdim və dedim ki, sən bildiyin dillər sənin kimi çoxüzlü adamların dilidir, sədərəklilər isə sizin kimi çoxüzlü olmağı bacarmır və həqiqəti deyirlər. Elə buna görə də biz sənin yanına yox, Heydər Əliyevin yanına gəlmişik...

Mənim bu təhqirli sözlərimdən sonra elə bil hamı cəsarətə gəldi, hərə bir tərəfdən səsini ucaltdı.

Bu sözlərdən sonra mən bir az əvvəl təqdim etdiyimiz müraciəti onun stolunun üstündən götürmək istəsəm də Asif Kələntərli buna imkan vermədi və hər ikisi bir qədər yumşalaraq şikayətə gələnlərə ürək-dirək verməyə başladılar ki, vəziyyəti biz də bilirik, tədbir görməyə çalışacağıq. Əslində onların yumşalmasının səbəbi o idi ki, Heydər Əliyev həmişə Sədərək əhalisinə çox böyük

qayğı və diqqətlə yanaşır, hansı saatda, neçə nəfərlə gəlsək bizi qəbul edib şikayətimizlə əlaqədar çox ciddi tapşırıqlar verir və hər an Sədərəklə maraqlanırdı. Mənim «sizin yox, Heydər Əliyevin yanına gəlmişik» sözümlə sanki, onları diksindirirdi və əhvalatı Heydər Əliyevə çatdırmağımızdan ehtiyatlanıb səslərinin tonunu dəyişdilər...

13 mart 1992-ci il

Rayon sovetinin yığınağında idarə və təşkilat rəhbərlərinə tapşırıq verildi ki, vəziyyət gərgindir. Ermənilər ciddi hazırlıq işləri aparırlar. Biz də əlimizdən gələni etməli, müharibəyə hazırlıq görməliyik. Həmin gün məktəbin kollektivini yığıb söhbət apardıq. Müəllimlərdən 30 min manat pul toplayıb «Qarabağa yardım» fonduna keçirdik. Bir də müəllimlərlə qərar qəbul etdik ki, sığınacaqlar hazırlanmasında, səngərlər qazılmasında kəndin müdafiəçilərinə kömək edək.

14 mart 1992-ci il

Səhər saat 10-dan günortaya qədər məktəbin yuxarı sinif şagirdləri və müəllimləri ilə birlikdə məktəbin zirzəmilərini təmizlədik. Yaşlı müəllimlər, oğlanlı-qızlı bütün şagirdlər bu işə elə həvəslə girişiblər ki, elə bil zirzəmiləri yaxşı təmizləməklə ermənidən müdafiə olunmaq məsələmiz həll olunacaq. Buna görə də 4-5 saat zirzəmidə işləyib çıxan müəllim və şagirdlər üst-başına, sifətlərinə qonan toz-torpağın, yorğunluğun fərqinə varmadan, erməni təcavüzünün qarşısını almaq üçün daha təcili tədbirlər düşünürlər.

16 mart 1992-ci il

Məktəbin bütün müəllimləri və X-XI sinif şagirdləri ilə birlikdə «Qaraburun» dağına səngər qazmağa getdik. «Qaraburun», «Mil» istiqamətində dağın tilində 70 metrə yaxın uzunluğu olan səngər qazdıq. Saat 3-4 radələrində biz dağdan enəndə rayon rəhbərlərindən bir neçəsi bizi «Koroğlu» bulağının başında əlimizdə külüng, lom, lapatka görəndə bu işə onlardan icazəsiz getməyimizə

baxmayaraq məktəbin bu təşəbbüsünü çox bəyəndilər bizə minnətdarlıq etdilər və ordaca qərar qəbul etdilər ki, sabahdan etibarən bütün təşkilatlar bu işə cəlb edilməlidir.

16 aprel 1992-ci il

Dünən axşamüstü kənddə iclas oldu. İclasda iştirak edən Naxçıvan MR Daxili İşlər naziri, Müdafiə Komitəsinin sədri, rayon prokuroru, polis rəisi və digər məsul işçilərin qərarı bu oldu ki, qadınlar və uşaqlar kənddən çıxarılsın, məktəb boşaldılsın, ordu məktəbə köçürülsün. Həmin qərarın icrasına başlanmamış, bu gün tezdən Ermənistan tərəfdən atılan pulemyot və top atəşlərinin səsi kəndi bürüyüb. Bu atışma səslərinin, tüstü-dumanın içində ordunun avadanlıqlarını məktəbə daşıyırlar. Müxtəlif yaşlı, müxtəlif xarakterli, müxtəlif peşə sahibləri olan «hərbçilər» məktəbin qapı-pəncərəsini, şüşələrini, pilləkənlərini elə vəhşicəsinə qırıb dağıdırlar ki, sanki, bütün bu işlərdə, ermənilərin kəndə hücumunda məktəb günahkardır... İllər boyu göz bəbəyi kimi qoruyub saxladığımız məktəbin «hərbçilər» tərəfindən kobudluqla, nümayişkaranə şəkildə belə dağıdılıb talan edilməsi biri-birinə «bəy-bəy» deyənlərin gəda olduqlarını sübut edir.

1 may 1992-ci il

10-15 gündür məktəbdə dərs yoxdur. Son 2-3 gün ərzində atışma bir qədər sakitləşdiyi üçün uşaqlara xəbər vermişik dərsə gəliblər. Dərsə başlaya bildiyimiz üçün uşaqlar sevinirlər. Ancaq bu sevinc yenə çox çəkmədi. Axşamüstü Qaraağac və Qaraburun postları tərəfində 2-3 saat davam edən atışma oldu. Yəqin ki, sabah yenə dərs keçə bilməyəcəyik.

2 may 1992-ci il

Məktəbdə səhər-səhər 2-ci dərsə başlamışdıq ki, dağlarda güclü, aramsız pulemyot atəşləri başlandı. Uşaqları məktəbdən evə buraxdıq. Günorta saat 13³⁰-dan başlayaraq kəndi Ermənistan tərəfdən top atəşinə tutdular. Bir çox evlərdə güclü dağıntılar oldu.

Axşamüstü top atəşi yavaş-yavaş qadınlar və uşaqlar kənddən çıxarıldı.

Döyüşlər zamanı xeyli adam yaralandı. Şərurun Ahaməd kəndindən Sədərəyin müdafiəsinə gələn Əsgərov Sədi Sabir oğlu şəhid oldu.

3 may 1992-ci il

Səhər saat 9²⁵-də kəndi Ermənistan tərəfdən top atəşinə tutdular. İndi saat 12 radələrindədir. 3-4 saat ərzində kəndə 50-60 top mərmisi atılıb. Vəziyyət çox ağırdır. Top atəşləri getdikcə güclənir. Axşam saat 4-5 radələrində gözlənilməz atəşlə «Qaraburun» dağının kəndə tərəf səmtindən «Mil»i vurdular. «Mil»dəki post dağın kəndə tərəfi üzündə olduğu üçün oranı ermənilərin vürməsi heç cür mümkün deyil. Sonradan aydınlaşdı ki, «Mil»i ermənilər yox, Araz kənarındakı zastavadan «özümüzünkülər» - rus hərbiçiləri sərrast BTR atəşi ilə vurublar («Əhsən» sizə, bizi qorumaq olan rus ordusu...).

Kəndə atılan top atəşlərindən kənddə dağıntılar və yaralananlar var. «Qaraburun» tərəfdə daha şiddətli döyüşlər gedir. Həmin döyüşlərdə çoxlu yaralananlar var. Sədərək rayon polis şöbəsinin serjantı İsmayılov Elman Cabbar oğlu «Qaraburun» dağı ətrafında gedən döyüşlərdə qəhrəmanlıqla şəhid oldu. Kənd atəş altında olduğu üçün onu dəfn etmək çətin olduğundan əvvəlcə söhbət oldu ki, Şərurun «Şəhidlər xiyabanı»nda dəfn edilsin, ancaq şəhidin valideynlərinin, kənd ağsaqqallarının məsləhəti ilə o, axşam qaranlıq düşəndən sonra doğulduğu Sədərək kəndinin qəbristanlığında dəfn edildi.

«Əjdəkan» dağındakı bizim posta 2 hərbi vertolyot yaxınlaşdı. Posta atəş açsa da postu vura bilmədi. Bizimkilər də ona atəş açdılar, vertolyotlar tezliklə uzaqlaşdı. Bu, Sədərəyə ilk hava hücumudur. Bizimkilərin atəşindən Arazdəyən tərəfdə yanib tüstüləyən binalar var. Səmanı qara tüstü-duman bürüyüb.

4 may 1992-ci il

Səhər saat 6-7 radələrində Ermənistandan kəndə tərəf avtomat və pulemyot atəşi oldu. İndi saat 12 radələridir. Atəş yavaşdığı üçün nisbətən sakitlikdir. Camaat axın-axın şəhid Elman İsmayılovun yas mərasiminə gedir. Saat 14¹⁵-də kəndə güclü top atəşi oldu. Qaranlıq düşənə qədər davam etdi. Məktəbə də top mərmisi dəydi. «Qaraburun» postuna Ermənistan tərəfdən ikinci dəfə vertolyot həmləsi oldu.

5 may 1992-ci il

Səhərdən axşam saat 4 radələrinə qədər kənd pulemyot və avtomat atəşi altında oldu. Axşam saat 4³⁰-dan başlanan top atəşi gecəyə qədər davam etdi. PMK-ya (indiki Heydərabad qəsəbəsi – red.) çoxlu mina saldılar. Naxçıvandan Sədərəyə (Sədərəyin müdafiəsində iştirak edən ailə üzvlərini görməyə) gələn Allahverdiyeva Sərvnaz Qara qızı və onunla gələn qızı Məmmədova İlhamə Qüdrət qızı yaxınlığa düşən mina zərbəsindən ağır yaralandılar.

6 may 1992-ci il

Səhər saat 5⁴⁵-də kəndə atəş başlandı. Səhər-səhər xəbər yayıldı ki, gecə ratsiya ilə tutulan məlumata görə bu gün kənddə çox qorxulu vəziyyət gözlənilir. Deyilənlərə görə kənddən çox adam mal-heyvanını da qovub aparır. Bu gün kəndin boşaldılacağı haqda şayiələr gəzir. Səhər saat 9²⁵-dir kəndi top atəşinə tutdular. Dağlarda isə avtomat və pulemyot səsləri gəlir. Axşam saat 4-5 radələrində kəndə çox güclü aramsız top atəşi başlandı. Topların vahiməli səsndən, toz-dumandan kənd lərzəyə gəlir, evlər dağılır. Elə bil vəhşi ermənilərin qəsdı kəndi dağıdıb altını üstünə çevirməkdir. Snayper atəşlərindən «Bulaq başı» və «Kəhriz» tərəflərdəki küçələrdən keçmək mümkün deyil. Çoxlu yaralananlar var. Ermənilər elə vəhşiləşib ki, bütün insanlıq qanunlarını pozaraq ağ xalatlı həkimə də atəş açırlar. Bu gün Sədərəkdə yaralıların köməyinə gələn ali təhsilli həkim Valid Məmmədov yaralını döyüş

mövqeyindən çıxararkən şəhid oldu. Ağır yaralanan Asəf Həsənəliyevin də yaşamasına ümid azdır.

7 may 1992-ci il

Ermənilər səhər saat 6-7 radələrində Sədərək əhalisini 3-4 top mərmisi ilə narahat etsə də axşama qədər top atəşi olmadı, kəndə tərəf yalnız avtomat və pulemyotlardan atəş açdılar. Səhər-səhər Məhərrəm Heydərovla birlikdə (onun şəxsi maşını ilə) dəmiryolunun altındakı «Üç top»un döyüşçülərinin yanına gedib onlarla söhbət etdik. Günorta üstü Qaraburunda, sonra isə Dəhnədə olub döyüşçülərlə söhbət etdik. Məqsədimiz yalnız onlara ürək-dirək vermək, ağır güzəran keçirsələr belə müqəddəs bir işə-Vətənin müdafiəsinə xidmət etmələrini xatırlatmaqdır (kənd ağsaqqalları, ziyalıların nümayəndələri tez-tez postlara gedib döyüşçülərlə söhbətlər aparır, onlara qol-qanad verir).

Axşam saat 5 radələrində Bakı radiosu ilə «Xəbərlər» proqramında belə bir məlumat verildi:

«Üç gündür ki, Sədərəkdə müharibə gedir. Ermənilər toplarla, mina atanlarla, digər zirehli texnika ilə kəndə hücum ediblər. Bir nəfər qəsəbə sakini ölüb, 8 nəfər yaralanıb...»

Təəssüf ki, Sədərəyin başına gətirilənlər haqqında aləmə çar çəkməli olan Azərbaycan radiosu da rəqəmləri dəqiq demədi. Hərbi ilə heç bir əlaqəm olmasa da, mənim özümün şəxsi müşahidələrimə və qeydlərimə görə son 3 gündə 3 nəfər şəhid olub, 41 nəfər yaralanıb. Müharibə isə üç gün yox, illərdir ki, Sədərəkdə davam edir.

9 may 1992-ci il

Bü gün kənddə çox sakitlik keçdi. Sevinirik ki, bu gün atəş yoxdur, rahatlıqdır. Ancaq sevincimiz çox çəkmədi. Günortaya yaxın xəbər gəldi ki, 3 gün əvvəl Sədərəkdə yaralanan 19 yaşlı Asəf Həsənəliyev şəhid oldu. Bunun arxasınca aldığımız xəbər isə bizi daha çox dəhşətə gətirdi: -Ermənilər Şuşanı alıblar... Bu xəbərdən bütün kənd məyus oldu.

Üzün qara olsun Azərbaycan hökuməti!... Azərbaycan musiqisinin beşiyi olan Şuşa düşmənlərin əlinə keçdi...

10 may 1992-ci il

Axşam «Gün» proqramında elan etdilər ki, qoşunlarımız yenidən Şuşaya girib, erməniləri qovublar. 300 nəfər erməni yaraqlısı əsir alınıb. Şuşa azad edilmək üzrədir. Xocalıda ermənilərin təyyarəsi vurulub, Əskəranda ermənilərin yanacaq doldurma məntəqəsi yandırılıb və s. və s... kaş deyilənlər gerçək olaydı... Sədərəkdə gözümlər önündə baş verənlər haqda yanlış məlumat verildiyindən bu məlumatların da doğruluğuna şübhə edirəm...

Bir nəfər gömrükdən xəbər gətirdi ki, şair Məmməd Aslan Türkiyəyə getdi. Bizə bildirdi ki, qayıdanda Sədərəkdə Vəqif Məmmədovun qonağı olacağam. Sədərəkdə baş verənlər haqda ətraflı məlumat almaq istəyirəm.

18 may 1992-ci il

Səhər saat 5⁴⁵-də çox güclü top səsi kəndi lərzəyə gətirdi. Aramsız top atəşinə hamı küçəyə çıxdı. «Qırmızılar» tərəfdən 2 ədəd erməni BMP-si dağın üstünə çıxıb. 50-60 erməni də açıqca yan-yörəsində qaynaşır. Postlardan ən çox da «Ucubiz» tərəfdən atışma səsləri gəlir. Xəbər gəldi ki, ermənilər bütün postları alıblar, dağların arxasında saysız BMP-lər cəmləşir. 1 saata qədər güclü həmlə gözlənilir. Deməli kəndi Xocalı faciəsi haqlayıbdır...

Vaxtı itirmək olmaz. Qadınlar, uşaqlar kənddən çıxarılmalı, silah tutmalı son anda yenə müdafiəyə qalxmalıdırlar... Yuxudan kal duran, cürbəcür xəbərlər eşidən kənd əhalisi dəli kimi olub elə bil. «Ucubiz»dən kəndin hər tərəfini snayper döyür, topların, BTP-lərin səsini, dəhşətini də allah göstərməsin. Saat 11 radələridir. Çıxarılmalı adamlar kənddən çıxarılıblar... Ancaq müdafiə hələlik çox zəifdir. Kəndin Ermənistan tərəfində Tağı müəllimin həyətində 6-7 əli avtomatlı var. İrəli hərəkət etmək mümkün deyil. Qırmızılardan Ucubizə qədər olan böyük bir ərazidən ermənilər kəndi atəşə tutublar. Xəbər gəlib ki, «Mil»də və «Qırmızılar»da, olan

Əsgərləri ermənilər girov aparıblar (16 nəfər) vəziyyət çox ağırdır. Ermənilər kəndə tərəf 2-cə texnika ilə həmlə etsə qabağını almaq çətin olacaq ...Köməyə ilk gələn «Omon» oldu (Azərin dəstəsi). Sonra Şərurdan bir dəstə adam gəldi, Sədərəyin Naxçıvanda yaşayan qeyrətli oğulları gəldi, Şərurun kəndlərindən, Naxçıvandan, hər yandan qartal kimi oğullar gəldilər. Daha ölsək də nə qəm... Dağlarda hələ də qızğın döyüşlər gedir. Bizimkilər hələlik dağa çıxa bilmirlər, ancaq kəndin kənar evlərindən dağlara tərəf atırlar. Təkcə «Qaraburun», bir də «Əjdəkan» dağları (postları) bizim əlimizdədir. «Mil», «Qırmızılar», «Ağdaş», «Ucubiz» postlarını ermənilər ələ keçiriblər. Əsgərlərimizin meyidləri dağlarda qalıb. Girovlar haqda xəbər yoxdur. Kənddən dağlara tərəf çıxmaq istəyənləri snayperlə vururlar. Çox pis vəziyyət yaranıb. Maşınlar yaralıları daşıyır. Müxtəlif atəş səsələrindən it-pişik, toyuq-cücə də həyətlərdə dura bilmir. Ən ağır, dəhşətli günümüzdür. Qaranlıq düşənə yaxın əldə etdiyim təxmini məlumatlara görə bu gün «Mil» tərəfdə otuzdan çox adam şəhid olub. Onların bir çoxunun meyidləri atəş nöqtəsində qalıb, döyüş nöqtəsindən və kəndin özündən meyidləri götürülənlər isə aşağıdakılardır:

1. Şirəliyev Mustafa Hüseyn oğlu
2. Əhmədov Eldar Paşa oğlu
3. Hüseynov Coşğun Hüseyn oğlu
4. Səfərov Müşfiq Qasım oğlu
5. Tağıyev Rüstəm Rəşid oğlu
6. Ağayev Qulu İbrahim oğlu
7. Əliyev Elbrus Ələkbər oğlu
8. Tağıyev Azər Nemət oğlu
9. Məmmədov Muxtar İsa oğlu
10. Mirzəyev Fərhad Səyyad oğlu
11. Musayev Firudin Qulu oğlu
12. Məmmədova Ceyran Mirzəli qızı

Deyilənlərə görə 15 nəfərdən çox adamın meyidi düşmən nəzarəti altındadır, nə vaxt götürüləcəyi bəlli deyil. Bu gün «Mil»də

olduğu kimi «Ucubiz» dağında da çox dəhşətli döyüşlər gedib. Xeyli yaralılar var. Bu döyüşlərdə Kazımov İlham Cəbrayıl oğlu son damla qanına qədər vuruşaraq düşməyə böyük itki verib, özü də qəhrəmanlıqla şəhid olub. Həmin döyüşdə polis əməkdaşı İlkin Seyidov da qəhrəmanlıqla şəhid olub. 1990-cı ildən başlanan erməni təcavüzü nəticəsində Sədərəyin ən ağır itki verən günüdür bu gün. Təsəllimiz isə odur ki, bir gün ərzində 40 nəfərə qədər igidimiz canından keçsə də düşmənin həmləsinin qarşısı alınıb.

19 may 1992-ci il

Dünən kənddə törədilən faciələr azmış kimi gecəni səhərə qədər avtomat, pulemyot və BTR-lərdən kəndi atəşə tutublar. Səhər tezdən də top atəşləri başlayıb. Gözümüz önündə kənd dağılır, insanlar yaralanır və şəhid olurlar. Elə bil sahibi yoxdur kəndin, elə bil qanuni, olmalı hadisələrdir bütün bu baş verən faciələr... Nə bir gələcək var, nə tədbir görənlər... Dünən «Mil» postunda və «Ucubiz»də baş verən faciələr haqqında müxtəlif söhbətlər gəzir. Deyilənlərə görə şəhidlərdən bir neçəsinin cəsədini və yaralıları dağıdan-döyüş səngərindən endirmək mümkün olsa da, şəhidlərdən 10-15 nəfərinin cəsədi atəş nöqtəsində, ermənilərin nəzarətində olan ərazilərdə qalıb. Onların taleyinin necə olacağı və cəsədlərinin kəndə necə gətiriləcəyi bəlli deyil. Ən dəhşətli odur ki, dünən böyük faciələr törədən vəhşi ermənilər kəndin sipəri olan «Ucubiz» yüksəkliyini ələ keçiriblər. Bu, kəndin geriyyə doğru bir addımıdır... Kənddə vəziyyət çox ağırdır. Əhalinin əhval-ruhiyyəsi getdikcə pisləşir, ümitsizlik yaranır. Məktəbdə müəllimlərlə xeyli söhbətdən və məsləhətləşmələrdən sonra belə qərar qəbul etdik ki, kəndin ağsaqqallarından bir neçəsini Naxçıvana-Heydər Əliyevin yanına göndərək, vəziyyəti çatdırsınlar, əhalinin getdikcə ruhdan düşdüyünü bildirsinsinlər.

Kənddə yaşamaq mümkün olmadığından qadınlar, qocalar və uşaqlar kəndin yaxınlığındakı Dəhnə adlı əraziyə köçürülüb çadırlarda yaşayırlar. Buna görə də Heydər Əliyevin yanına kimlərin getməsini dəqiqləşdirmək və kənddəki vəziyyəti ətraflı bildirmək üçün məktəbin hərbi rəhbəri Teymur Quliyevlə birlikdə Dəhnəyə

getdik. Oradakı ağsaqqalları yığıb bildirdik ki, kənddə vəziyyət çox ağırdır. Təcili olaraq Naxçıvana gedib vəziyyəti olduğu kimi Heydər Əliyevə çatdırmaq lazımdır. Heydər Əliyev məsələyə şəxsən qarışmasa və təcili ciddi tədbirlər görülməsə Sədərək əldən gedəcək. Sədərəyin getməsi isə Şərurun və Naxçıvanın sabahı üçün böyük təhlükə deməkdir.

Vaxt itirmədən 20-25 nəfər ağsaqqalı kəndin adından Naxçıvana Heydər Əliyevin yanına göndərdik. Dedik belə tələb qoysunlar ki, avtomat silahla tank qabağı əyləmək olmaz, ya təcili tədbirlər görülməlidir, ya da kəndin əhalisini qıracaqlar. Razılaşdıq onu da desinlər ki, taleyimizin Xocalı günü çatsa da Sədərək əhalisi son damla qanına qədər vuruşacaq və kəndi tərk etməyəcək. Ancaq sizdə məlumat olsun ki, Sədərək əhalisi ermənidən qorxduğu üçün yox, adi ov tüfəngi ilə və avtomat silahlarla tank qabağında durmaq mümkün olmadığı üçün məğlub oldu...

Ağsaqqalları Naxçıvana yola salıb kəndə qayıdanda «Dəhnə» postunda Azərbaycan televiziyasının Naxçıvan üzrə xüsusi müxbiri Sadiq Gözəlovu (hazırda Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri, polis polkovnikidir-red.), Naxçıvan televiziyasının əməkdaşı Hüseyn Əsgərovu (hazırda Naxçıvan MR Ali Məclisində məsul vəzifədə çalışır-red.) və televiziyanın ən təcrübəli operatoru Ənvər Rəhimovu gördüm. Onların saxlanıldığı «Dəhnə» postuna xüsusi tapşırıq verilmişdi ki, «Sədərək od içindədir, kimliyindən asılı olmayaraq kəndə heç kəsi buraxmaq olmaz...»

«Dəhnə» postunda duranlardanbəziləri məni və Teymur müəllimi tanıdıqlarından xahişimizi nəzərə alıb hər üç televiziya əməkdaşını bizimlə getmək şərti ilə kəndə buraxdılar ki, heç olmasa ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri lentə alıb televiziya vasitəsilə Azərbaycana çatdırsınlar. Ancaq geniş çəkiliş aparmaq mümkün olmadı. Onlar Sədərəyin müdafiəsinin təşkilatçılarından olan «OMON»-un komandiri Azər Məmmədovdan müsahibə alandan sonra çəkiliş üçün məktəbə getmək istədiklərini bildirdilər (Sədərəyin müdafiəsinə gələnlərin bir hissəsi və qərərgahın bölməsi məktəbdə yerləşirdi). Biz məktəbə çatanda Müdafiə Komitəsinin

məktəbdə yerləşən rabitəçiləri bildirdilər ki, məktəbə girmək olmaz. Ratsiya ilə Ermənistan tərəfdən məlumat tutulub ki, 7 dəqiqədən sonra güclü top atəşi ilə məktəbi dağıdacaqlar. Beləliklə çəkilişə icazə verilmədi və həqiqətən az sonra günorta saat 13³⁰ dəqiqədə Ermənistan tərəfdən məktəbə toplardan güclü zərbələr endirildilər. Direktor işlədiyim 1176 yerlik üç mərtəbəli məktəbi gözlərimiz önündə 6-7 yerdən topla vurub dağıtdılar. Məktəb kitabxanası, laboratoriyalar, sinif otaqları yerlə yeksan edildi. Nə olur olsun bizimkilər bunun əvəzini çıxmalıdırlar.

Günorta üstü Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinin komandiri Azər Məmmədovun çox dəqiq düşünülmüş planı ilə «Ucubiz» yüksəkliyinin ermənilərdən qaytarılması üçün hücum əməliyyatı başlandı. O, öz sərəncamında olan hərbi zirehli maşının kabinəsində oturub ratsiya ilə «Qala», «Ördək», «70» və s. postlara lazımı komandalar verir, döyüşçülər və texnika da həmin komanda üzrə hərəkət edirlər. Qara tüstü-duman içində olan «Ucubiz» dağında günün günorta çağı aparılan döyüş əməliyyatını kəndin hər tərəfindən camaat müşahidə edir, baxanlar Tanrıya əl açıb dua edirlər ki, əməliyyat itkisiz, uğurla başa çatsın, bir gecə düşmən əlində qalan strateji əhəmiyyətli Ucubiz dağı geri qaytarılsın. Kənddə müxtəlif tərəflərdən hamı çox həyəcanla vəziyyəti müşahidə edir, ölümə tuş gələ biləcək igidlər dağın zirvəsinə doğru irəlilədikcə kənddən baxanların çoxunun həyəcandan gözləri yaşarıb... Həyəcanlara son qoyuldu. Bizimkilər saat 14¹⁵ dəqiqədə dağın zirvəsindən qələbə bayrağının rəmzi kimi kəndə tərəf köynəklərini çıxarıb yellədilər. Bu, o demək idi ki, dağın zirvəsi bizim əlimizdədir. Zirvəyə ilk qalxan 6 nəfər bunlar idi:

Əhmədov İsgəndər Məmmədəli oğlu
Salahov Qafar Səfər oğlu
Qasımov Oruc Bayram oğlu
Əliyev Ənvər Bilal oğlu (sonralar şəhid oldu)
Sultanov Sərdar Əli oğlu
Zamanov Aydın Əhməd oğlu (sonralar şəhid oldu).

Onlar zirvəyə çatanda əməliyyata rəhbərlik edən Azər sıçrayıb maşının kabinəsindən yerə düşdü. Onu çoxları öpdü, təbrik etdi. Teymur müəllim də sevincindən ağlaya-ağlaya Azəri qucaqladı, dediyi də bu sözlər oldu:

-Azər, özümü sənə, bir də dağa çıxanlara qurban deyirəm...

Teymur müəllimin bu sözündənmi, ya sevincdənmi çoxları kövrəlib ağladı... Ona sevinirdilər ki, kəndin başı üstündə qala kimi duran «Ucubiz» dağı ermənilərdən geri qaytarılmışdı. Bu sevincin heç nə ilə müqayisə olunmayan kövrək hissələrini yaşayırdıq ki, Dəhnədən xəbər gəldi: -Naxçıvana Heydər Əliyevin yanına gedənlərin hamısını Heydər Əliyev qəbul edib. Onları axıra qədər dinləyib, vəziyyətin gərginliyini etiraf etməklə, ən yüksək səviyyələrdə danışıqlar apardığını, Naxçıvan üçün, xüsusilə Sədərək üçün nə mümkünsə edəcəyini bildirib. Heydər Əliyev onu da vurğulayıb ki, mən Sədərək əhalisinin dözülmünə və iradəsinə bələdəm, onlar düşmən qabağında heç vaxt sınımayıblar, bundan sonra da sınımayacaqlar.

20 may 1992-ci il

18 may faciəsi ilə əlaqədar PMK (indiki Heydərabad qəsəbəsi-red) xarabazarlığa çevrildiyi üçün Naxçıvan Daxili İşlər Nazirliyinin Sədərəyin müdafiəsinə gələn qüvvələrinin əsas qərərgahını ordan Sədərək kəndinə münasib bir yerə köçürmək qərara alındı. Müdafiə Komitəsinin qüvvələri məktəbdə yerləşdiyindən DİN-in qüvvələrini kəndin qərb tərəfində Ermənistanə tərəf yaxın bir yerdə yerləşdirmək planlaşdırıldı. Bir neçə həyətə baxdılar. Ən münasib bizim ev və həyət seçildi. Kəndin kənarında Ermənistanə tərəf üçüncü ev, mühafizə üçün geniş zirzəmisini var, asfalt yolun kənarı, bir neçə otaq, həyətdə su quyusu var və s. Ailəmiz Naxçıvanda qardaşım Vidadinin evində qaldığı üçün evi və həyəti bütövlükdə onların ixtiyarına verdim. Direktor işlədiyim məktəb kimi evimiz də əsl qərərgaha çevrildi. Həm də Naxçıvandan gələn 50-60 nəfər polis işçisi burda çörək yeyir, yatıb dincəlir və lazımı postlara gedirlər. Bu günkü döyüşlərdə Şərurun Yengicə kəndindən olan Nəsimov Vüqar Şəmil oğlu şəhid oldu.

22 may 1992-ci il

Səhər hava işıqlaşanda hər gün olduğu kimi «Qaraburun» tərəfdən gələn avtomat və pulemyot səslərinə oyandıq. İndi saat 16-dır. Bu gün kəndə tərəf hələ ki, top atılmasa da bir neçə dəfə «Ağ daş» tərəfdən (70 № li postun tuşundan) kəndi BMP atəşinə tutublar. Bir neçə dəfə də pulemyot səsi gəlib. Kəndin müdafiəçiləri arasında bir az narazılıqlar və dedi-qodu yaranıb. Səbəbi də odur ki, iki gün əvvəl televiziya ilə «Ucubiz»in ermənilərdən alınmasını «OMON»un yox, Naxçıvan Müdafiə Komitəsi əsgərlərinin adı ilə bağlayıblar.

Axşamüstü qərargahda «Mil» əməliyyatı haqqında geniş söhbət getdi. Hiss olunur ki, ağır əməliyyat olacaq.

23 may 1992-ci il

Səhərdən kənd avtomat və pulemyot atəşi altındadır. Təsəlli verən odur ki, Sədərəkdə döyüşlər genişləndikcə günü-gündən Sədərəyin köməyinə gələnlərin də sayı çoxalır. Artıq Naxçıvandan və Şərurun kəndlərindən Sədərək döyüşçülərinə ərzaq, siqaret, isti geyimlər, digər müxtəlif sursatlar göndərilir. Bunların çoxuna döyüşçülərin ehtiyacı olmasa da onlar təsəlli tapırlar ki, arxamızda duranlar, bizimlə maraqlananlar var. Bu gün Şərur tədarük kontorunun müdiri Nəsir müəllim Ramiz adlı işçisi ilə qərargaha gəldi. 60-70 nəfərlik yemək, ərzaq, meyvə, siqaret və s. gətiriblər. Döyüşçülərlə söhbət etdilər, onlara ürək-dirək verib bildirdilər ki, nəyə ehtiyacları olsa ödəməyə hazırdırlar, tək düşmən qarşısında mərd dayansınlar.

Axşam saat 5-6 radələrində xəbər gəldi ki, Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən alınıb Sədərəyin müdafiəsinə göndərilən BMP kəndə çatıbdir. Bu xəbəri eşidənlər xüsusilə döyüşçülərin yanındakı yaşlı insanlar o qədər sevindilər ki, bəlkə həmin məqamda özgə heç bir xəbər onları bu qədər sevindirə bilməzdi. «Bulaq başı» yolunda duran BMP-ni görəndə çoxlarının gözü yaşardı, təsəlli tapdılar ki, daha düşmən qabağında durmağa heç olmasa bir hərbi texnikamız var.

24 may 1992-ci il

Bu gün Sədərəyin köməyinə gələnlər aşağıdakılardır:

Şərurdan Telmanın dəstəsi 17 nəfər, Naxçıvan şəhər milisindən 8 nəfər, şəhərin gecə milisindən 10 nəfər, Şərurun Tumaslı kəndindən bir nəfər (Həsən Əli oğlu), Şərur hərbi komissarlığından 20 nəfər («Əfqan-1» dəstəsi), Yengicə kəndindən 3 nəfər, Çərçiboğan kəndindən 4 nəfər, Xanlıqlardan 2 nəfər, Dəmirçidən məktəbin 1977-ci il buraxılışı (X^b)- 12 nəfər, Şərurdan Çernobil iştirakçısı 1 nəfər (Əziz).

Bu gün arabitir seyrək döyüşlər getdiyi üçün «Mil» döyüş zonasında qalan meyidlərin çıxarılmasına səy göstərilə də müsbət nəticə olmadı. Abbasov Bahadır Bayram oğlu aldığı snayper atəşindən şəhidlik zirvəsinə ucaldı.

Axşamüstü Dəhnədəki qərargahda silah və hərbi texnika almaq üçün vəsait toplanması məsələsi müzakirə edildi. 10 000 manat da məktəb kollektivindən toplamaq haqda tapşırıq verdilər.

25 may 1992-ci il

Axşam saat 3-4 radələrində kəndi Ermənistan tərəfdən güclü top atəşinə tutdular. Bu döyüşlərdə Əliyev Səyyad Əhəd oğlu şəhid oldu. İndi saat 5³⁰-dur, sakitlikdir. Danışiq var ki, bu günə, sabaha mayın 18-dən «Mil» ətrafında atəş nöqtəsində qalan meyidləri götürəcəklər.

Bu gün Sədərəyin müdafiəçilərinə Naxçıvan Dəmiryol İdarəsindən, Naxçıvan Kooperativlər İttifaqından, Naxçıvanın «Əlixan», «Xıncov» məhəllələrinin sakinlərindən, Naxçıvan tarix muzeyindən, Naxçıvan «Dizayn» kooperativindən və başqa yerlərdən ərzaq, siqaret və digər sursat gətiriblər. Naxçıvan şəhər elmi-bərpa istehsalat idarəsi kollektivinin göndərdiyi hədiyyə isə döyüşçüləri daha çox ruhlandırdı. Bir nəfər üçün nəzərdə tutulan ağızbağlı ərzaq dolu selafon torbanın hər birinin içərisindən aşağıdakı məzmununda bir də məktub çıxdı:

«Sədərəyin qəhrəman müdafiəçiləri!

Naxçıvan elmi-bərpa istehsalat idarəsinin kollektivi sizə əzm, dözümlü və iradə arzulayır, qələbə müjdənizi gözləyir. Biz tam əminik

ki, siz düşmən qarşısında mərdanə dayanacaq, düşmənin bir qarış da olsun torpağımıza keçməsinə aman verməyəcəksiniz. Tanrı köməyiniz olsun!»

26 may 1992-ci il

Kənd ətrafında Qaraburundan Əjdəkana qədər bütün sərhəd boyunca dağlarda çox dəhşətli döyüşlər gedir. Kənddə ürək açan heç nə yoxdur. Respublika (Azərbaycan) rəhbərliyindən Sədərəyə diqqət və qayğı olmadığı üçün əhalidə bədbin əhval-ruhiyyə yaranmaqdadır. Xeyli müddətdir Dəhnədə çadırlarda yaşayan əhali yesir kimi həyat keçirir. Ən dəhşətlisi odur ki, səsimizi heç hara çatdırıb bilmirik. Bəlkə də Bakının özündə də Sədərəyin mövcud durumu (ov tufəngi ilə, pərakəndə döyüşçü dəstələri ilə ermənilərin hərbi texnikası ilə üz-üzə durmağımız) çoxuna bəlli deyil. Günü-gündən şəhidlərin və yaralıların sayı çoxalır. Türkiyədən həkimlər köməyə gəlib. Heydər Əliyevin tapşırığı ilə 15-20 nəfər ağır yaralı Türkiyəyə müalicəyə göndərildi.

27 may 1992-ci il

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyevin çox gərgin söyləri nəticəsində deyəsən meyidlərin dağdan götürülməsi məsələsi həll olub. Bu gün İsveçrənin Beynəlxalq «Qırmızı xaç» cəmiyyətindən Sədərəyə gəlirlər. Atəş 4-5 saatlığa dayanıb. 10 gündür dağlarda 17 şəhidin meyidi qalıb. Son günlər günorta yağın yağışlar və may ayının qızmar günəşi də elə bil 10 gün dağlarda açıq havada qalan şəhid meyidlərinin taleyinə çilənən bir nisgildir. Hər axşam Ağrı dağı səmtdən başlayıb «Qırmızılar» dağından kəndə tərəf əsən meh sərinlik əvəzinə od-alov gətirir elə bil kəndə... Hamı bunu hiss etsə də ehtiyat etdiyindənmi, ya nədənsə heç kəs deyə bilmir ki, kəndə gələn bu dəhşətli iy bu torpaq uğrunda qanına qəltan olan müqəddəslərin –şəhid meyidlərinin iyidir... «Qırmızılar» dağında ağ bayraq gəzdirən bir nəfərin arxasınca ağ xalatlılar meyid axtarırlar. Kənd əhalisi də bir tərəfdən 4-5 saat atəşin dayandırıldığına sevinir, Bir tərəfdən də kəndin kənarlarına

yığışaraq dağda meyid axtaran ağ xalatlılara baxa-baxa göz yaşı axıdılar. Deməli müharibənin belə qanunları da var imiş...

Bu gün çox çətinliklər hesabına 14 nəfərin meyidi tapılıb dağdan endirildi. Qalan üçündən isə xəbər yoxdur.

28 may 1992-ci il

Bu gün Türkiyə-Sədərək körpüsünün (əsas körpünün) açılışı oldu. Heydər Əliyev, Süleyman Dəmirəl, Ərdal İnönü və başqaları iştirak etdilər. Açılışda iştirak edən rəsmi qonaqların Naxçıvana gedişi ilə əlaqədar Naxçıvan yolu və şəhər bayramsayağı bəzədilib. Sədərək dağlarında isə bir neçə saatlığa atəşi dayandırılıb. Dünən tapılmayan 3 şəhidin meyidini də tapıb dağdan endirdilər. Əbədiyyətə qovuşan həmin 17 nəfər aşağıdakılar idi:

Cəfərov Şakir Səttar oğlu - *(Sədərək)*

Qədimov Hamlet Əli oğlu - *(Sədərək)*

Muxtarov Vüqar Bayram oğlu - *(Sədərək)*

Zamanov Fazil İmran oğlu - *(Sədərək)*

Əliyev Kamran Yaqub oğlu - *(Culfa rayonu, Əbrəqunus kəndi)*

Xudaverdiyev Səməd İmran oğlu - *(Babək rayonu, Çalxanqala kəndi)*

Məmmədov Nüsrət Hüseyn oğlu - *(Babək rayonu, Sirab kəndi)*

Əliyev Malik Qabil oğlu - *(Babək rayonu, Zeynəddin kəndi)*

Hüseynov Şamil Telman oğlu - *(Culfa rayonu, Bənəniyar kəndi)*

İbrahimov Əşrəf İbrahim oğlu - *(Ordubad rayonu, Baş Dizə kəndi)*

Orucov Mehman Rövşən oğlu - *(Şahbuz rayonu)*

Həsənov Fəriz Sabir oğlu - *(Ordubad rayonu, Dırnis kəndi)*

Ramazanov Hidayət Əjdər oğlu - *(Culfa rayonu, Əbrəqunus kəndi)*

İsmayılov Fərmayıl İsmayıllı oğlu - *(Şahbuz rayonu, Badamlı kəndi)*

Ələkbərov Vahid Zahid oğlu - *(Şahbuz rayonu, Badamlı kəndi)*

Məmmədov Faiq Yaqub oğlu - *(Şərur rayonu, Çərçiboğan kəndi)*

Həsənov Müşfiq Hüseynqulu oğlu - *(Şahbuz rayonu, Kükü kəndi)*

29 may 1992-ci il

Dünən Türkiyə-Sədərək körpüsü açıldıktan sonra Türkiyədən Sədərəkə maşın-maşın (hətta yük maşınları ilə də...) adamlar gəlir. Elə bil iki dünya bir-biri ilə qovuşub. Onları Sədərəkdə evlərə qonaq

aparır, hal-əhval tuturlar. Yol təzə açıldığı üçün Türkiyədən gələnlər Sədərəkdə heç kəsi tanımasalar da bütün kənd sakinləri onlara xoş üz göstərir, ehtiramla yanaşırlar. Elə bil uzun illərin doğmaları qovuşub bir-birinə... Gələnlərdən 3 nəfəri də (İsrafil, Yaqub və Şükrü Hambaş) mən apardım evimizə. Çay süfrəsi üstündə kəndin gün-güzəranı, vəziyyətimiz, ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında söhbətlər etdik. Ağır müharibə vəziyyəti, kənddə törədilənlər ürəyi çox kövrək olan türkiyəli qonaqlardan birinə- sürücü Yaquba çox təsir etdi, o, özünü saxlaya bilməyib hönkür-hönkür ağladı, dedi ki söz də bu oldu- «Durumunuz çok zor, kardeşim, çok zor...»

Qonaqlar Azərbaycana ilk gəlişlərinə çox sevindikləri kimi, Naxçıvanı görməyin də çoxdandır ki, həsrətini çəkdiklərini bildirdilər. Onu da əlavə etdilər ki, qismət, bir də bura yolumuz düşsə, düşməyə... Arzularını nəzərə alıb onları Naxçıvana apardım. Bəzi yerləri gəzdirər, Heydər Əliyevin büstü önündə şəkil çəkdirəndə Yaqub yenə kövrəlib ağladı və büstə baxa-baxa dediklərindən də belə çıxdı ki, -sizin vəziyyətiniz çox çətin, sizi bəlkə yuxarıda Allah, aşağıda da bu kişi qoruya o dinsizlərdən...

30 may 1992-ci il

Vəziyyətin getdikcə çətinləşdiyi hiss olunur. Kənddə gəzən şeyiələr narahatlıq doğurur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, burda da oyunlar gedir, getdikcə Şuşa, Laçın variantına yaxınlaşdırırlar bizi...

AXC, Milli ordu, OMON, könüllülər və s... hərə bir tərəfə çəkir. Hamı özünün haqlı, özünün hamıdan ağıllı olduğunu sübut etməyə çalışır, ancaq unudurlar ki, söhbət doğulduğumuz müqəddəs torpağın müqəddəratından gedir. Kənddən 20 nəfər (ağsaqqallar və ziyalılar) yığılıb Naxçıvana Heydər Əliyevin yanına getdik. Axşam saat 4-dən gözlədik, gecə saat 12³⁰ –da Heydər Əliyev 4-5 dəqiqəliyə bizi qəbul etdi. Dedi ki, indi geniş söhbətə imkanım yoxdur, vəziyyət bizə məlumdur, nə imkan varsa edirik. Saydığınız o dörd qüvvə bu gündən etibarən bir mərkəzdən idarə olunacaq. Ümumi rəhbərliyi də OMON-un komandiri Azərə həvalə etmişik. Sabah yox, birisi gün gəlin, vəziyyəti ətraflı müzakirə edərək.

Naxçıvandan Heydər Əliyevin qəbulundan qayıdanda avtobus bir qədər köhnə olduğu üçün gecə saat 3-ə yaxın kəndə çatdıq. Kəndin mərkəzində avtobusdan düşüb piyada evə gəldim. Yolun yarısını getmişdim ki, zülmət qaranlıqda künçdən 2 hərbi çıxıb avtomatı sinəmə söykədilər ki, kimsən, haradan gəlirsən?.. Mən diksinsəm də vəziyyəti (haradan gəlməyimi) dedim və özümü təqdim etdim. Onlar məni səsimdən tanıyıb silahı endirdilər. Bir neçə dəfə üzr istəyib bildirdilər ki, komandirin tapşırığı ilə gecələr gəzib sübhəli adamları saxlayırıq ki, kənddə təxribat törədilməsin ...

2 iyun 1992-ci il

Ermənistanla Sədərəyin sərhəddində yerləşən dağlarda döyüş gedir. Kənd çox seyrək, qəmgin, kimsəsiz görünür. Sonu görünmür bu labirint yolların... Yenə Naxçıvanın müxtəlif rayon və kəndlərindən Sədərək döyüşçülərinə ərzaq, siqaret və s. sursat göndərilir. Bu gün Naxçıvan şəhər 2 № -li məktəbdən, Şərurun Comaxtur, Culfanın Əlincə, Babəkin Qaraxanbəyli, Şərurun Tumaslı və Xanlıqlar kəndlərindən göndərilən yardımlar bölgü üzrə bütün postlara göndərildi.

3 iyun 1992-ci il

Səhər tezdən OMON–nun komandiri Azər məni çağıraraq dedi ki, direktor işlədiyiniz məktəbdə gecə naməlum adamlar olub. Məktəbin zirzəmisindən harasa müxtəlif siqnallar veriblər, get həmin məsələni aydınlaşdır. Onun verdiyi nümayəndə ilə məktəbə öz kabinetimə çatanda ürək ağrısından mənzərə gördüm. Kabinetin qapısını vəhşi kimi təcillə sındıran 4-5 nəfər hərbi kabinetdə olan bütün şakflardakı sənədləri, stolun üstündəki əşyaları döşəmənin üstünə səpib yerlə yeksan eləmiş, hələ də bu vəhşi axtarışı davam etdirirdilər. Mən onların kimliyi ilə maraqlandım və nə axtarmalarını soruşdum. Təhqirli sözlərlə bildirdilər ki: - «müəllim biz cəbhədən gəlmişik, axtarışımızın məqsədinə gəlincə isə bu sən girən kol deyil, yaxşı olar ki, sən cavab ver görək kabinetindən keçib bu pədvələ enən kabellə hara məlumat verirsiniz?»

Onların bu qədər səviyyəsizliyi, kobudluğu, öz gördükləri işin səbəbini məndən soruşmaları məni nə qədər əsəbləşdirsə də hissələrimi cilovlaya bildim və çox sakit tərzdə onlara bildirdim ki, həmin kabeli 1 ay əvvəl nə məqsədləsə siz özünüz çəkdiniz, sonra da gəlib aparmadınız... Onların nəsə yadına düşdü, biri-birinə göz vurub bərkdən güldülər, sonra da heç nə olmayıbmiş kimi avtomatlarını şaqıldadıb kabinetdən çıxdılar. Sonra mənə məlum oldu ki, onlar gecə saat 3-də məktəbə gəliblər məktəbin gözetçisi Xudu Əliyevi avtomatın qundağı ilə möhkəmcə döyüb təhqir ediblər. Səhərə qədər də aparıb öz ştablarında saxlayıblar ki, məktəbə çəkilən bu kabeldən sənin xəbərin var, de görək bu kabelle hara siqnal verirlər? Əslində o adi kabel idi və nə məqsədləsə özləri çəkmişdi onu.

4 iyun 1992-ci il

Gecə saat 1³⁰-dək Dəhnədə Sədərəyin Müdafiə qərərgahının müşavirəsi keçirildi. Ali Məclisin sədr müavinləri Asif Kələntərli və Anar Səfərov, Naxçıvan MR Daxili İşlər naziri Məmməd Məmmədov, muxtar respublikanın rəhbər, səhiyyə, ticarət nazirləri, bütün rayonların hərbi komissarları və müdafiə məsələləri ilə əlaqəli digər 25-30 nəfər iştirak edir. Məni həmin müşavirəyə Daxili İşlər nazirinin müavini Namiq Həsənov kənd ziyalılarının nümayəndəsi kimi dəvət edib. Çıxış edən rəsmi şəxslər ermənilərin gecəni səhərə qədər dağların dalında texnika ilə iş gördüyünü, səngər qazmasını, beton tökməsini, tunellər hazırlamasını qeyd etdilər və görülən işlərə qarşı tədbirlər görülməsinin zəruriliyini vurğuladılar. Vəziyyətin çox ağır olduğu etiraf olunsada konkret olaraq vəzifənin nədən ibarət olması, kimin nə edəcəyi bəlli deyil.

5 iyun 1992-ci il

Naxçıvan MR Daxili İşlər Nazirliyinin xətti ilə Sədərəyin müdafiəsinə gələnlərin qərərgahı bizim şəxsi evimizdə yerləşdiyi üçün (evimizin kəndin kənarında olması, asfalt yola yaxınlığı, zirzəmisini olması, strateji cəhətdən münasibliyi və s. nəzərə alınmaqla) hadisələri təfəsilatı ilə izləməyə və bütün müdafiə

məsələlərindən xəbərdar olmağa imkanım var. Kənardan gələn hər bir adamın hərəkətlərini və davranışlarını da müşahidə edə bilirəm. Qərərgaha hər gün Naxçıvandan bir nəfər də həkim gəlib bir sutka növbətçi olur. Bu gün Naxçıvan poliklinikasının nümayəndəsi Zakir həkim növbətçidir. Çox çılğın hərəkətlərlə Sədərək əhalisinin halına acıdığını biruzə verir. Ümumiyyətlə, qayğıkeş və vətənpərvər insan təsiri bağışlayır. Dünən növbətçi olan Naxçıvan təcili yardım xəstəxanasının həkimi Allahverdi (nədənsə saqqal saxlayır) öz sakit təbiəti, səbrliliyi, təkmini, çox səliqəli işi ilə diqqəti cəlb edirdisə, Zakir həkim həssaslığı, hər şeyə daha tez reaksiya verməsi, tez qəmlənib tez sevinməsi, bir top səsindən xeyli dərəcədə narahat olması ilə yadda qalır. Çoxlarının təsəlli umduğu həkimlərin də qəribə təbiəti var imiş...

6 iyun 1992-ci il

Adi müharibə günlərindən biridir. Tək-tək atışma səsləri gəlir. Deyilənlərə görə Naxçıvana lazımı hərbi sursat və texnika daşınmağa başlanıb.

7 iyun 1992-ci il

Bu gün respublika prezidentliyinə seçkilər günüdür. Kənddə müharibə getdiyi üçün seçki məntəqələri və s. təşkil olunmayıb. Seçkiyə heç bir hazırlıq işləri də aparılmayıb. Yalnız səyyari seçki qutuları ilə məhəllələri gəzir, səs toplayırlar. Bəzən atışma şiddətlənəndə qutu gəzdirənlər də qaçıb daldalanmağa yer axtarırlar. Bizim həyətə də qutu gətirdilər. Mən Əbülfəz Elçibəyə səs verdim. Güman edirəm ki, o seçiləcək. Bir də onu güman edirəm ki, uzun müddət işləyə bilməyəcək... Həm vəziyyəti müharibə çətinləşdirib, həm də mənə elə gəlir ki, o hələ prezident kimi yetişməyibdir... Qismət, zaman hər şeyi göstərəcək...

Axşamüstü bizim həyətə (qərərgaha) Naxçıvandan Vahid Ağahəsənov, Məmməd Abbasov yaxşı tanımadığım bir neçə nəfər gəldi. Qərərgahda xeyli söhbət etdilər. Məqsəd pərakəndə və nizamsız döyüş qüvvələrinin bir mərkəzdən idarə olunmasını təşkil

etməkdir. Hiss olunur ki, müharibədə udmaq üçün (daha doğrusu uduzmamaq üçün) bütün qüvvələri birləşdirməyə səy göstərirlər.

8 iyun 1992-ci il

Ötən gecə (7-dən 8-nə keçən gecə) saat 3-4 radələrində kənd ərazisində ağır yol qəzası baş verib. Hərbi tapşırığı yerinə yetirmək üçün gedən «UAZ» markalı maşının qəzaya uğraması nəticəsində sədrəkli milis işçisi Hüseynov Etibar İslam oğlu hadisə yerində həlak olub, Rzayev Hüseyn Məmməd oğlu ağır yaralanıbdır.

Bu gün səhərdən seyrək atışma səsləri gəlir. Günortadan sonra atışma xeyli şiddətləndi, ermənilər kəndi aramsız atəşə tutublar. Gündüz saat 4-5 radələrində qərərgaha Bakıdan jurnalist Çingiz Mustafayev gəldi. Danışığından, hərəkətlərindən, geyimindən çox cəsarətli oğlana oxşayır. Şuşada, Qarabağda olan döyüşlərdən ehtirasla danışır. Hiss olunur ki, ölümdən qorxmayan oğuldur. Şuşaya aid onda çox maraqlı lentlər olduğunu bildirdi, dedi ki, sağlıq olsun, vaxt gələcək hər şey aydınlaşacaq. Elektrik işığı olmadığından istifadə etdiyimiz samovarı həyətin ortasında görən Çingiz Mustafayev nə fikirləşdisə uşaq sevinci və cəldliyi ilə samovara tərəf gedərək-«çoxdandır samovar çayı içmirik, mən bir samovar salım, həm də söhbətimizi edək»- deyib samovara od salmaq istəyirdi ki, yaxınlığa düşən top mərmisinin zərbəsindən üstümüzə çınqıl qırıntıları ələndi, hər yan toz-dumana büründü. Bu məqamda da Çingiz zarafatından qalmadı və gülə-gülə belə dedi: -deyəsən bu ermənilər qonaq zad da qanmırlar....

9 iyun 1992-ci il

Arabir ermənilər kəndə tərəf avtomat və pulemyotlardan atəş açırılar. 18 mayda olan faciə günü kənddən çıxarılan əhalidən kəndə qayıdanlar çoxdur. Bəzi küçələrdə tək-tük suya gedən, sudan gələn qadınlar və uşaqlar da görünür. Ancaq hələlik «Mil» alınmayıb. Kənd müharibə vəziyyətindədir. Əhali Dəhnədə çox ağır həyat keçirir. Möhkəm yağış yağdı. Dəhnədə minlərlə qadın, uşaq, qoca

açığı havada, ağacların daldasında yaşayır... Yazıq evsiz-eşiksiz qalan elin-obanın gününə...

10 iyun 1992-ci il

Bu ağır günlərdə ən böyük bələmiz odur ki, müdafiədə iştirak edən qüvvələrin hərəsi bir tərəfə çəkir, biri-birilərini təhqir etməkdən də çəkinmirlər. Ən çox da xalq cəbhəsinin nəzarətində olan Müdafiə Komitəsinin hərbiçiləri. Çox azğınlıq, qudurğanlıq edirlər. Bu gün onların bir hərəkəti məni də möhkəmcə təbdən çıxardı və səbrimi yerindən oynatdı. Müdafiə Komitəsinin alay komandiri Vəli «bəy»lə (familyasını öyrənə bilmədim) ştabda (evimizdə) mübahisə etməli oldum. Heç bir insanlığa, etikaya sığmayan sözlər dedi mənə... səbəbi də bu idi ki, onun sürücüsü öz evimdə, iş otağımdakı divarda Heydər Əliyevin şəkli olan ramkanı çıxarıb otağın görsənməyən yerinə qoyanda onu gördüm və - «OMON» bir aydı burda qalır heç nəyə toxunmayıb, siz niyə belə edirsiniz-deyəndə, məni tanımayan Vəli «bəy» bomba kimi partladı- «sən girən kol deyil, çıx get, bizə başağrısı vermə»- dedi... Bir anda heç nə gözümə görünmədi, onun dediyi sözə mənim cavabım da sərt oldu və onu qandırdım ki, bura mənim evimdir, evimi torpaq qeyrəti çəkən oğullara vermişəm, sən kimi azğıntı, əyyaş bəylərə yox, sən gedə bilərsən... Bu cavabımdan daha da özünü itirən və qəzəblənən Vəli «bəy» əlini çiyindəki avtomata atmaq istəyəndə OMON-un komandiri Azər və digərləri araya girib onu uzaqlaşdırdılar.

Bu əhvalatdan sonra evimizdə yerləşən qərargaha Müdafiə Komitəsinin üzvlərindən az-az gələnlər olsa da Vəli «bəy»i bir daha görmədim.

11 iyun 1992-ci il

Üç gün əvvəl «Mil» dağında ağır yaralanan Babayev İlqar Kamil oğlu bu gün Şərur xəstəxanasında şəhidlik zirvəsinə ucaldı. O, Türkiyədən müalicədən gələn günün səhəri yenidən döyüş cəbhəsinə gedib ağır yaralanmışdı.

12 iyun 1992-ci il

Hər gün, ya da günaşırı şəhid yaslarına gedir, ürəyinə dağ çəkilən insanları görürük. Bu yas mərasimlərində bir məqam daha çox mənim diqqətimi çəkir. Qəm dəryasında üzən şəhid ataları sanki, günahkar kimi başını aşağı salıb yerə baxır, nədənsə insanların üzünə baxmağa çətinlik çəkirlər elə bil...

Nə çağ arzuladım, nə çağa getdim...
Gözlərdən sel kimi leysan axırdı.
Hansı şəhid olan ocağa getdim,
Şəhid ataları yerə baxırdı.

Sanki bir baxışın sərinliyindən,
Həsrətli gözlərə nəsə gəlirdi.
Elə bil torpağın dərinliyindən
Şəhid övladların səsi gəlirdi.

O səsi eşitmək ağır olsa da,
Bir həyət qəm idi hər şəhid yası.
Göz qoya bilmirdi qohuma, yada,
Hey yerə baxırdı şəhid atası.

Bu qəmli baxışın yox idi sonu,
Hərdən bu baxışla şimşək çaxırdı.
Tale elə qəmə salmışdı onu,
Şəhid ataları yerə baxırdı.

Şəhid ataları baxmayın yerə,
Baxsanız od tutar bu kol, bu yarpaq.
Oğlunuz kişitək öldü bir kərə,
Yad ələ keçməsin bu yurd, bu torpaq.

13 iyun 1992-ci il

Ara-sıra atəş səsləri eşidilir. Nə müharibə günüdür günümüz, nə də sülh günü... Dünəndən Dəhnədə çadırlar qurulur. Kəndi bütövlükdə Dəhnəyə köçürmək, tam boşaltmaq istəyənlər deyəsən... «Qırmızı xaç» cəmiyyətinin verdiyi 500 ədəd qara çadırı Dəhnədə qurmaqda məqsəd kəndin qara günlü əhalisini həmin qara çadırlarda yerləşdirməkdir. Zavallı əhali hələ neçə gün, bəlkə də neçə ay çöllərdə, bu qara çadırlarda qalacaq bilmirəm?..

Bu necə yaylaqdır bulağı yoxdur,
Bu necə obadır qalağı yoxdur,
Yurdsə niyə yolu, yolağı yoxdur?
Düzülüb gör hardan, hara çadırlar,
Bu qara çadırlar, qara çadırlar...

Nə dağ belə olur, nə də ki, oba,
Daha yer qalmayıb dözümə, taba...
Durna qatarıtək üzü cənuba
Səflənib, bağlayıb sıra çadırlar...
Bu qara çadırlar, qara çadırlar...

Burda qurulandan söz dağı olub,
İçində göz yaşı duz dağı olub...
Görənin çoxuna göz dağı olub,
Vurub çox ürəyə yara, çadırlar,
Bu qara çadırlar, qara çadırlar...

O, matəm rəngini geyib əyninə,
Gediş nə gedişdi almır əyninə,
Dar gündə hamını alıb qoynuna,
Baxmayıb varlıya, varə çadırlar,
Bu qara çadırlar, qara çadırlar...

Qismətdən dağlara gedə bilmədi,
Şəhli dağ mehini uda bilmədi,
Kimisə bəxtəvər edə bilmədi,
Çatdı qara gündə kara çadırlar,
Bu qara çadırlar, qara çadırlar...

14 iyun 1992-ci il

Gecə saat 3 radələrində komandir Azər Naxçıvandan Heydər Əliyevin yanından kəndə qayıtdı. Heydər Əliyevin öz çağırışı ilə Naxçıvana gedən Azər gözləmədiyim halda, kənd ziyalılarının tanınan bir nümayəndəsi kimi bir məsələni ilk dəfə mənə söylədi. Məlum oldu ki, dünən kənddən bir qrup öyrədilmiş adam «müdafiəni təşkil etmək» adı ilə Heydər Əliyevin qəbuluna gedib. Qəbulda isə kənd əhalisi adından bir nəfərin rayona İcra başçısı seçilməsi tələbini qoyublar. Həm də vəd veriblər ki, kənddəki bütün müdafiə qüvvələrinin fəaliyyəti dayandırılıb səlahiyyətləri həmin İcra başçısına verilməlidir ki, kənddəki qarışıqlıqlar aradan qaldırılsın və kənd müdafiə olunsun, yoxsa düşmən Sədərəyi işğal edəcək...

Heydər Əliyev namizədliyi irəli sürülən şəxsi çox yaxşı tanıdığından, onun şəxsiyyətinə və sifətlərinə yaxşı bələd olduğundan həmin andaca bu qrupun kim tərəfindən göndərildiyi məlum olub. Gedənlərin yaxşıca dərslərini verən Heydər Əliyev onlara başa salıb ki, gedin sizi göndərənlə deyən Sədərəyin ölüm-dirim savaşı apardığı bir vaxtda kreslo güdən adamdan rayon rəhbəri olmaz... Sonra da komandir Azəri çağıraraq tapşırıb ki, ziyalılarla, ağsaqqallarla, söhbət aparın belə nüfuzsuz və şərəfsiz adamların ara qarışdırmasına, «müdafiə» adı ilə mənim üstümə adamlar göndərməsinə imkan verməsinlər....

15 iyun 1992-ci il

Axşam televiziya «215-KL» verilişinin aparıcısı Çingiz Mustafayevin ermənilər tərəfindən vurulduğunu elan etdi. 5-6 gün əvvəl Sədərəkdə idi rəhmətlik. Bizim həyətdə, özünün saldıdığı samovar çayını içməyə təzə başlamışdıq ki, ermənilər kəndi topa tutdular. Gülüb dedi ki, bax, bu da mənim Sədərəyə gəlməyim münasibəti ilədir, gəlişimi top-tüfənglə qarşılayırlar. Ancaq qanacaqları olsa daha atmazlar çayımızı rahat içərik... Həqiqətən az sonra top atəşləri yavaşdı, biz (mən və həyətdəki hərbiçilər) çay içib qurtarana qədər top atılmadı. Çingiz yenə zarafatla dedi ki, yaxşı, atırsınız atın, daha çayımızı içib qurtarmışıq. Çox qərribə olsa da bu

söhbətdən 5-6 dəqiqə sonra yenə yaxınlığımıza düşən top mərmisi çoxlarını qorxutsa da Çingiz Mustafayevin zarafatını eşidənlərin xeyli gülüşünə səbəb oldu. Cəsur, qorxmaz və vətənpərvər olduğu qədər də yumoru sevən idi Çingiz.

Allah rəhmət eləsin ona....

17 iyun 1992-ci il

Dağdakı səngərlərə gedəndə də, Dəhnədə qara çadırlarda yaşayanlara baş çəkəndə də ayağı yalın, başı açıq, kiçik yaşlı uşaqları görəndə sanki, dağ çəkiliş adamının ürəyinə... Namərd ermənilərə deyən gərək ki, nədir bu körpənin günahı ki, onları yurdundan-yuvasından didərgin salıb bu zülmü edirsiniz onlara?.. Evcik oynamağı uşaqlar, ilan mələyən çöllərdə, qara çadırlarda bişir bu istidə...

Nədir bu körpənin günahı, Allah!
Ayağı yalındır, başı da açıq.
Nədir bu körpənin günahı, Allah!
Niyə öz yurdundan o, düşüb qaçaq?

Bu onun taleyi, onun baxtıdır,
Kəndindən kənardə axı nə gəzir?
Onun evciklərdə gəzən vaxtıdır,
O, ilan mələyən çöllərdə gəzir...

Didərgin düşübdür ev-eşiyindən,
Tanrı yerdə qoymaz heç vaxt bu ahı,
Niyə uzaq düşüb öz beşiyindən,
Nədir bu körpənin, Allah, günahı?

Od vuran kəlmələr gəzir dilində,
Daha «şahlığından» düşür bu körpə.
Şəhli yaylaqları düşmənlərin əlində,
Qara çadırlarda bişir bu körpə...

Ümidi qalmayıb dözümə-taba,
Zəhərə dönübdür suyu-çörəyi.
Bu yaşda bu qədər zülmə, əzaba
Axı dözə bilmir onun ürəyi...

Nədir bu körpənin günahı, Allah!
Günahlar ələkdə ələnəcəkdir.
Hardan yaranıbdır bu nalə, bu ah
Sular durulanda bilinəcəkdir.

18 iyun 1992-ci il

Bu gün ermənilər tərəfindən Sədərəkdə törədilən faciədən düz bir ay keçib. Bircə qarış da olsun irəli gedə bilməmişik. Bolca əzab və zillət çəkmişik. «Mil» hələ ermənilərdən alınmayıb. Hərbi rəhbərlikdə (Naxçıvan Müdafiə Komitəsində) başsızlıq və bacarıqsızlıq hiss olunur. Heç kəs heç kəsi eşitmək istəmir. Hamı özünü haqlı bilir. Əzab-əziyyət çəkən isə geniş xalq kütləsi, əli qabarlı insanlardır. Onların çoxuna bəlli deyil ki, bu oyunların çoxunun arxasında vəzifə və stol davaları durur... Saat 11-də Dəhnədə (RTS-in binasında) iclas oldu. Sədərəkdə 20 yaşdan 40 yaşa qədər insanların səfərbərliyə alınması haqda qərar qəbul olundu. Ancaq maraqlıdır, görəsən müharibə tək Sədərək üçündür?.. Niyə təkcə sədərəkliyə səfərbərliyə alınır?...

İclasdan kəndə qayıdarkən yolda bir nabeləd maşınla rastlaşdıq. Komandir Azər ərazidə hər şeyə cavabdeh olduğu üçün həmin maşını saxlatdırdı. Məlum oldu ki, ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri Riçard Mayntsdır. Onu müşayiət edən Ali Məclisin məsul işçisi Azəri region hərbi qərərgahının rəisi kimi təqdim etdi. Onların 4-5 dəqiqəlik söhbətindən sonra biz yolumuza davam etdik. Axşam saat 20 radələrində Ucubizə atılan minamyot atəşlərindən sonra qərərgahla rabitə tamamilə kəsildi. Ora təcili rabitəçilər göndərildi. 16 dəqiqədən sonra rabitə bərpa olundu və «44» qərərgahla rabitə yarada bildi.

19 iyun 1992-ci il

Adi günlərdən biridir. Ara-sıra atəş səsləri gəlir. Əhali Dəhnədə yağışın, günün altında zillət çəkir. Kənddə isə sanki, tam hakimiyyətsizlik, özbaşnalıqdır. Cəbhə, Milli ordu, Müdafiə komitəsi, Könüllülər və s.... və s... o qədər qurumlar, təşkilatlar var ki, saymaqla qurtarmır. Ən böyük bəla isə odur ki, «mənəm-mənəm» deyən bu təşkilatların heç biri tam məsuliyyəti öz üzərinə götürüb xalqa yol göstərə bilmir. Ümumiyyətlə, kənddə cərəyan edən hadisələrə rəhbərlik edən, vəziyyətdən çıxış yolu göstərən yoxdur. Hər kəs bir tərəfə çəkir. Şəxsi mənafeələr, şəxsi hisslər öz üstünlüyünü göstərir. Kəndin ziyalıları və ağsaqqalları ilə yenə məsləhətləşdik ki, Naxçıvana gedib vəziyyət haqqında Heydər Əliyevə məlumat verək.

20 iyun 1992-ci il

Bakıdan gələn Ramiz adlı bir nəfər bu gün «Qaraburun» postundan snayperlə ermənilərə yaxşıca divan tutdu. Yanında olan döyüşçülərin dediyinə görə snayperlə bir gündə 7 erməninin anasını ağlar qoyub o...

Onlar da həmin 7 nəfərə qarşı bizim bir döyüşçümüzü-Mehdiyev Lətif Nəsim oğlunu vurdular. Bir postdan 7 erməninin vurulması kəndə biraz baha oturdu. Axşamüstü kəndə bir neçə top, Ucubizə isə minamyotdan 7-8 mərmə atdılar. Xoşbəxtlikdən yaralanan yoxdur. Axşam saat 20 radələridir. Ucubizə qara tüstü-duman içində görünməz olub.

21 iyun 1992-ci il

Bu gün nədənsə qeyri-adi bir fikir gəlib ağıma. Bütün postlarda olub səngərlərdə döyüşənlərin foto-şəkillərini çəkmək və adlarını siyahıya almaq. Bu fikrimə başqa don geydirənlər olsa da hər gün səngərlərdə yarpaq kimi tökülən igid oğullarımızın, sabaha yox, bəlkə də 1 saat sonraya da yaşamaq ümidi olmayan döyüşçülərin haqqında kim məlumat toplamalı, kim yazmalıdır bəs?..

Komandir Azərdən tanıdığım fotoqraf Rzayev Tarverdi İsmayıl oğluna bir gün posta getməmək üçün icazə aldı (o, könüllülərlə birlikdə döyüşlərdə iştirak edir). Məktəbin hərbi rəhbəri Teymur Quliyev, Tarverdi və mən səhərdən axşama qədər «Əjdəkan», «Cintəndiri», «Ucubiz» və «Qaraburun» postlarını gəzib kəndimizin bu ağır günündə, göydən od-alov yağa-yağa səngərdə vuruşub torpaqlarımızı qoruyan oğulların (100-150 kadr) fotosəkillərini çəkməyə nail olduq. Səngərdəkilər Teymur müəllimi əlində avtomat, Tarverdinə fotoaparata, mənə də əlimdə dəftər-qələm səngərdə görəndə bir qədər şaşırırsalar da bu gəlişimizin onları xeyli sevindiriyini və onlara qol-qanad verdiyini hiss edirdik. Mənim sevincim isə onlarınkindən də çoxdur. Bilirəm ki, müharibə qurtaracaq, bu ağır günlər də sona çatacaq, ancaq nə vaxtsa bu fotolar mənim üçün və çoxları üçün qiymətli bir xatirə və tarixi sənəd olacaqdır.

22 iyun 1992-ci il

Səhər məktəbə getdim. Kimsə xarici dil kabinəsinin qapı kilidini sındırıb, kabinəni vəhşicəsinə dağıdıblar. Təzə maqnitofon, val oxudan və s. avadanlıqları aparıblar. Məktəbdə qalan Müdafiə Komitəsinin əsgərləri məktəbi vəhşi kimi dağıdırlar. Hər gün qan qaralığı, mübahisə etsək də heç nəyi heç kəsə sübut edə bilmirik. Vəziyyət getdikcə çətinləşib mürəkkəbləşir, necə deyərlər «it izini, qarı qızını tanımır»...

Axşam saat 6-7 radələrində məktəbdə ziyalıların və kənddən seçilən müxtəlif peşə sahibi olan 35-40 nəfərin iştirakı ilə iclas oldu. Vəli Kərimov, Məmməd Nəcəfov, Əli Əliyev, Oruc Abdullayev, Əli Qasimov və digərləri çıxış etdilər. Kənddəki gərgin vəziyyətdən, yaranmış hərc-mərclikdən, hakimiyyətsizlikdən danışdılar. İclas iştirakçıları adından mənim yazdığım müraciət oxundu. Heç bir dəyişiklik və əlavə edilmədən müraciət hamı tərəfindən bəyənildi. Müraciəti tez çatması üçün hökmən bu gecə aparıb Naxçıvandan göndərmək haqda qərar qəbul olunsada iclasın sonuna yaxın ermənilər tərəfindən kəndin güclü top atəsinə tutulması vəziyyəti

gərginləşdirdi və müraciətin həmin gün Naxçıvana aparılıb göndərilməsi mümkün olmadı.

23 iyun 1992-ci il

Pulemyot və avtomatlardan səhərdən kəndi atəşə tutublar. Bu gün də «Qaraburun»da 2 nəfərimiz şəhidlik zirvəsinə ucaldı. Onlardan biri-Zamanov Aydın Əhməd oğlu («Ucubiz»ə ilk çıxan 6 nəfərdən biri) məktəbimizin ən nümunəvi şagirdlərindən olub. İkincisi də Culfa rayonundan gələn milis işçisi Seyidov Mirəyyub Miryusif oğludur.

Gecə saat 1-dən 4-ə qədər evimizin zirzəmisində neft lampasının işığında oturub dünənki iclasın qəbul etdiyi (özüm yazdığım) müraciəti maşinkada yazıb 8 nüsxə çıxardım. Başlıqlarında isə adları və ünvanları göstərdim:

1. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəyə
2. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə naziri Rəhim Qaziyevə
3. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər naziri İsgəndər Həmidova
4. AXC Məclisinin sədri Arif Hacıyevə
5. Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevə
6. Naxçıvan Müdafiə Komitəsinin sədri Elman Abbasova
7. Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin sədri Arif Rəhimova
8. Naxçıvan MR Daxili İşlər naziri Məmməd Məmmədova

24 iyun 1992-ci il

Gecə hazırladığım müraciət Naxçıvandan poçtla 8 ünvanə göndərildi. Arabir atışma səsləri gəlir. Kənd camaatı o qədər yalan vədlər, o qədər haqsızlıqlar görüb ki, hər şeydən beziblər elə bil. Əhali getdikcə ümitsizləşir. Hər gün yeni şəhid olanlar, yaralılar... Neçə günlər, bəlkə də həftələrdir ki, Sədərəyin müdafiəçilərinə Şərunun və Naxçıvanın müxtəlif kəndlərindən yardımlar, ərzaq göndərilir. Günortaüstü qərərgaha 60-62 yaşlarında, tanımadığımız

ağ saqqallı, nurani sifətli bir kişi gəldi. Kimliyi ilə maraqlandım. Məlum oldu ki, ermənilər tərəfindən Sədərəkdə törədilən 18 may faciəsindən bir həftə sonra-may ayının 24-dən başlayaraq bu günə qədər Sədərək döyüşçülərinə hər gün eyni saatda 25-30 nəfərlik isti yemək göndərən Qıvraq kənd sakini Seyidov Mirhəbib Mirəli oğludur. Öz kəndlərində və Kəngərli zonasında çox böyük nüfuz sahibi olan və hamının «Ağa» deyə müraciət etdiyi bu el ağsaqqalı həqiqətən Sədərəyin ağır günlərində Qıvraq və Şahtaxtı kəndlərində çox böyük təbliğat apararaq demək olar ki, kənd əhalisinin böyük əksəriyyətini öz təşəbbüsünə qoşmuş və uzun müddət Sədərəyin müdafiəçilərinə yemək və ərzağın göndərilməsini təşkil etmişdi. Bu gün Sədərəyə gəlməkdə məqsədinin nə olduğunu soruşanda isə cavabı belə oldu:

-Eşitdiyimə görə Qıvraqdan bura yemək gətirənlərin hamısı deyir ki, Ağa göndərüb. Mən də gəlmişəm deyəm ki, bu tək mənim işim deyil, bütün kənd bu işə qoşulub, bu işdə mənə lap yaxından kömək edənlər isə bunlardır:

İsmayılov İsmayıl
Seyidov Mirəhməd
Əlişov Əli
Novruzov Nərman
Cəfərov Zakir
Nağıyev Nemət
Əsgərov Əsgər
Novruzov Fərman
Həsənov Şərif

Bir sözünən bütöv Qıvraq kəndinin əhalisi, Şahtaxtı da həmçinin...

25 oktyabr 1992-ci il

Bu gün gündüz çox güclü atışmalar olmasa da axşam qaranlıq düşənə yaxın «Mil» tərəfdən kəndin taxıl zəmilərinin yanan patronlarla aramsız atəşə tutulması nəticəsində biçilməkdə olan quru taxıl zəmilərinə od düşüb. Qaranlıq olsa da on hektarlarla ərazini bürüyən od hər tərəfi elə işıqlandırıb ki, elə bil yer-göy hər yan yanır.

Kənddən baxanda elə görünür ki, sanki, başı qarlı Ağrı dağı boyda od qalxır göyə... Nə keçirmək mümkündür, nə də yaxına getmək. Baxanların ürəyinin cızhacız yağı əriyir elə bil. Belə vaxtda da yenə ümidim, təsəllim gördüklərimi şeirə çevirməkdən başqa heç nəyə gəlmir:

Taxıl zəmisinə düşmən od atıb,
Yanır, tabağında çörəyim yanır.
Alov dilimləri lap ərşə çatıb,
Elə bil cızhacız ürəyim yanır...

Yanır bütün kəndin gözü önündə,
Dönübdü ünyetməz divara tüstü.
Qarabəxtlilərin qara günündə
Kəndi bürüyübdü bu qara tüstü.

Sarı kəhrəbadır dönəcək külə,
Kimsə bu gedişi döndərə bilməz.
Ağrının qarı da sel olub gələ
Bu boyda yangını söndürə bilməz.

Nə ilə gör şadlıq eyləyir düşmən,
Nə qəmi gör atır yadın üstünə,
Dağların başından ələyir düşmən,
Odlu qurşunları odun üstünə.

Düşmən od üstünə od atır yenə,
Gör biz nə haydayıq, o nə haydadır...
Dözərik, dözmüşük biz dönə-dönə,
Onsuz da ağrımız Ağrı boydadır...

Çörəyə od vuran əllər quruyar,
Heç vaxt yerdə qalmaz bu aman, bu ah.
Tüstülər çəkilər, sellər quruyar,
Haqqın divanını göstərər allah.

Taxıl zəmisinə düşmən od atıb,
Yanır, tabağımda çörəyim yanır.
Alov dilimləri lap ərşə çatıb,
Elə bil cızhacız ürəyim yanır...

26 iyun 1992-ci il

Məktəbimizin şagirdi Səfərzadə Vidadi Vaqif oğlu «Ucubiz» döyüşçülərinə su apararkən səngərdə yaralandı. Həmin gün polis işçisi Sərvər də yaralandı. Axşamüstü ermənilər kəndi güclü top atəsinə tutdular. Bir neçə ev dağıldı.

28 iyun 1992-ci il

Axşam saat 4 radələrində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev Dəhnə deyilən ərazidə çadırlarda məskunlaşan Sədərək əhalisi ilə görüşə gəldi. Çadırları gəzdirdi. Yük maşınının üstündə düzəldilən tribunaya çıxaraq camaata ürək-dirək verdi, dedi ki, sizin vəziyyətinizlə tanış olmağa, təkliflərinizi dinləməyə gəlmişəm. Heydər Əliyevin bu sözlərindən sonra çoxları danışmaq istəsə də sözü keçən bir çox ağsaqqalın və toplaşanların xeyli hissəsinin təkidli tələbi ilə ilk sözü mənə verdilər. Mövcud vəziyyət haqqında çox qısa məlumat verəndən sonra bütün kənd əhalisi adından aşağıda qeyd olunan konkret tələbləri irəli sürdüm (əslində Heydər Əliyevin gəlişi ərəfəsində bu tələbləri camaatla müzakirə edib razılaşmışdıq, ona görə də başqa çıxış edənlərin şəxsi tələblər qoyacağından ehtiyat edən əhali mənim çıxışımı bir səsə dəstəkləyirdi. Məndən başqa heç kəs əvvəlcədən çıxışının məzmununu haqqında camaata məlumat verməmişdi):

1. Sədərəyin müdafiəsi dövlət səviyyəsində həll edilməli, əhalinin təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır.
2. Müharibə təkə Sədərəyə aid olmadığı üçün səfərbərlik təkə Sədərəkdə yox, Naxçıvan Muxtar Respublikası üzrə aparılmalıdır.

3. Muxtar respublikada ən qaynar nöqtə Sədərək olduğu üçün Bakıdan Naxçıvana göndərilən ən güclü hərbi texnika Sədərəyə gətirilməlidir.
4. Bütün qüvvələr- «Cəbhə», «Omon», «Könüllülər», «Milis», «Milli ordu» və s. birləşdirilib vahid mərkəzdən idarə olunmalıdır.
5. Kəndə sosial-iqtisadi nəzarət artırılmalıdır.
6. Sədərək əhalisi bu gün burada rayon rəhbəri seçməyə etiraz edir. Çünki bura Sədərək yox, Dəhnədir. Deməli, burada seçiləcək rəhbər də Sədərəyin yox, Dəhnənin rəhbəri ola bilər. Rayon əhalisi tələb edir ki, camaatın təhlükəsizliyi təmin edilməklə hamı kəndə qaçıdıandan sonra, Sədərəkdə həyat bərpa olandan sonra rayon rəhbəri seçilsin.

Bu günkü döyüşlərdə Babək rayonunun Qaraxanbəyli kəndindən olan Mahmudov Vilayət Təvəkkül oğlu döyüş mövqeyində düşmən tərəfindən dağıdılmış rabitə xətlərini bərpa edərkən şəhid oldu. Həmçinin bu gün səngərin yaxınlığına salınan qumbaranın partlaması nəticəsində milli ordumuzun əsgərlərindən bir neçə nəfər yaralandı, Xanlarov Elmidar Nurəddin oğlu (Xanlar rayonundan) şəhid oldu.

29 iyun 1992-ci il

Heydər Əliyevin dünən Sədərəyə gəlib əhali ilə görüşməsi camaatın əhval-ruhiyyəsini xeyli yüksəldib. Dünənki görüşün Naxçıvan televiziyası ilə verilməsi də muxtar respublika əhalisinin Sədərəkdəki real vəziyyətlə tanış olmasına imkan verir.

Bir neçə gün əvvəl postlarda çəkilən foto şəkillərin ən təsirlilərini və Təriyel Mustafayevlə Tarverdi Rzayevin çəkdikləri Sədərək döyüşlərini əks etdirən digər fotoları Sədərək hadisələri haqda yazdığım geniş məqalə ilə birlikdə Bakıya - müxtəlif qəzet redaksiyalarına göndərmək üçün Şərura getmişdim. Axşam saat 4 radələrində rayondan gəldim ki, iki nəfər 18-20 yaşlı sədərəkli həyatimizdəki toyuq damına (guya «türməyə») qatıblar. Səbəb də onu göstərirlər ki, iki dəfə evlərindən çağırılmasına baxmayaraq

gəlməyib və könüllülərin tərkibində posta getməkdən imtina ediblər. Bu əhvalatdan möhkəmcə qanım qaraldı, özümü təhqir olunmuş hesab etdim. Deməli, kəndin, doğma torpağın müdafiəsi üçün heç nəyini əsirgəmədən verdiyim şəxsi evimdən və həyətimdən öz həmkəndlilərimin qatıldığı həbsxana kimi istifadə etmək niyyətində olan quldurlar da var. Yox, onlar posta getməyiblərsə də belə, yenə mənim həyətim heç vaxt, heç kəs üçün həbsxana ola bilməz...

Çörək yeməmiş «OMON»-un komandiri Azərin yanına getdim. Çox əsəbi halda ona fikrimi bildirdim (bəlkə də ona bir neçə təhqirli söz dedim). O, məni başa düşdü və inandırmağa çalışdı ki, bu işi uşaqlar məndən xəbərsiz ediblər. Həmin andaca toyuq damına salınanlar buraxıldı, mən isə özümü onlardan da rahat hiss etdim.

1 iyul 1992-ci il

Bu gün də kəndin müxtəlif istiqamətlərində döyüşlər getdi. Xeyli adam yaralandı. Şərurun Qıvraq kəndindən olan Canməmmədov Vəli Eldar oğlu şəhid oldu.

2 iyul 1992-ci il

Yaman qarışıq, ağrı-acılı günlərə çatmışıq. Biri-birinə «bəy», «bəy» deyənlərin günü-gündən sayı çoxalsa da əməllərində gədalıq olanlar daha çox gözə dəyir. Necə deyərlər «ağız deyəni qulaq eşitmir», «it izini, qarı qızını tanımır»... Bu vəziyyəti görəndə «Mən belə dünyanın nəyindən kəsüm» deyən Məmməd Arazı daha dərindən dərk edir adam... Bir də həqiqətən adamın dünyadan küsməyi gəlir:

Gör bir çıxarmadı nə hoqqa dünya,
Nə haqlıya baxır, nə haqqa dünya,
Haqqı yaman verir nahaqqa dünya,
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...

Düşmən var tutmağa yaxası yoxdur,
Gün batır, kimsənin yuxusu yoxdur,
Köhnə kişilərin qoxusu yoxdur,
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...

Əyirilər kürsüdə söz alıb indi,
Oğrular ocaqdan köz alıb indi,
Qədir də, qiymət də azalıb indi,
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...
Ağsaqqal olubdur özünə hərə,
Məqsədlə gedən var xeyirə-şərə,
Palana layiqlər bürünüb zərə,
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...
Çox başa çəkirlər yoldan ötəni,
Yağlı tikələrə əli yetəni,
«Vətən» deyənlər də satır Vətəni,
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...
Sözü şax deyənə hələ yer azdı,
Yalmanmaq bilənin işləri sazdı,
Məndən inciməsin Məmməd Araz da,
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...
İtər bu tilsimdən aşmasa dünya,
İlləri əyirib eşməsə dünya,
Düzəlib yoluna düşməsə dünya
Deyəsən dünyadan küsəcəyəm mən...

5 iyul 1992-ci il

Günortadan sonra «Ucubiz» ermənilər tərəfindən çox güclü minamyot atəşinə tutuldu. Bəlkə də son bir neçə həftədir ki, belə güclü həmlə olmayıb. Bizimkilər səngərdən kəndə tərəf geri çəkilməyə məcbur oldular. Az sonra bizim səngəri elə vurdular ki, səngərin ətraflarına hörülmüş qum dolu kisələr göyə sovrulub parça-parça oldu. «Ucubiz» səngəri qara tüstü–dumanın içində görünməz olub. «Ucubiz»lə rəbitə xətti də kəsildi. «Qaraburun» və «Əjdəkan» tərəfdə də atışma güclənib. Ermənilərin müxtəlif istiqamətdən eyni vaxtda hücumu gücləndirməsi və biz tərəfdə hərbi texnikanın olmaması xeyli narahatlıq yaradıb. Buna görə də qərargahdan Naxçıvana telefonla çatdırdılar ki, «ermənilərin hərtərəfli hücumu başlanıb, Sədərəyi dağıdırlar, təcili kömək lazımdır...»

Gecə saat 1 radələrində Naxçıvandan Sədərəyə 2 ədəd «BMP» gəldi. Buna xeyli sevincək də sevincimiz çox da uzun çəkmədi. Bir neçə saat gözlədilər, Ermənistana tərəf bir atəş də açmadan səhər saat 4 radələrində qayıdıb getdilər. Belə tez qayıtmalarının səbəbini soruşanda isə cavab verdilər ki, dediniz Sədərəyi dağıdırlar, biz də gəlib gördük ki, dağıtmayıblar, Sədərək yerindədir, ona görə də gedirik.

Bu günkü döyüşlərdə sürücü Abdulla Əsgərov şəhid oldu.

7 iyul 1992-ci il

Sədərəkdən bir dəstə adam Naxçıvan Müdafiə Komitəsinin sədri Elman Abbasovun yanına gedib vəziyyətin ağırlığını, kənddə hərbi texnikaya çox ciddi ehtiyac olduğunu, dünən iki ədəd «BMP»-nin Naxçıvandan Sədərəyə gəlib tez də geri qayıtmasını və s. deyib ondan kömək istəyiblər. Elman «bəy»in cavabı da belə olub ki, sədərəkliyə bütün iclaslarda məndən deyirlər, ona görə də Sədərəyin ağsaqqalları gəlib məndən üzr istəməsələr Sədərəyin altını üstünə çevirsələr də mən ora texnika verməyəcəyəm...Sonra da bildirib ki, ağsaqqallar gəlib üzr istəsələr iki gündən sonra ayın 9-da kəndə texnika göndərəcəyəm.

Bu xəbər kənddə xeyli ruh düşkünlüyü yaratdı. Camaat səksəkə içərisindədir. Ağsaqqallar torpağın əldən getməməsi üçün qürurları sınsa da Naxçıvana gedib Elman Abbasovdan üzr istəmək istəyirlər. Gecə-gündüz postlarda olub hər an ölümlə çarpışan kənd cavanları isə buna qətiyyətlə razı deyillər. Bu isə vəziyyəti getdikcə gərginləşdirir. Düşmən hücumu isə getdikcə güclənir. Bu gün günortadan sonra kəndin kənarındakı dağlarda yerləşən bütün postları güclü tank, top, minamyot və «BMP» atəşinə tutublar. Təkcə bu gün kəndə 150-dən çox top mərmisi düşüb. Yüzlərlə adam yaralandı kəndin içinə atılan top mərmisi nəticəsində 17 yaşlı Süleymanova Səmərqənd İbrahim qızı həyətlərində həlak oldu.

9 iyul 1992-ci il

Axşam saat 9-dur. İki gündür ki, güclü atışma davam etsə də Naxçıvandan köməyə gələn yoxdur. Texnika da göndərilməyib.

Kəndin bütün müdafiə məsələlərinə rəhbərlik edən «OMON»da ruh düşkünlüyü yaranıb. Səbəb isə hərbi texnikaya «sahib» olan Naxçıvan Müdafiə Komitəsinin Sədərəyə soyuq münasibəti və bura texnika göndərməməsidir. «OMON» da belə qərar qəbul edib ki, bu gecə hərbi texnika və kömək gəlməsə səhər saat 10-da bütün qüvvələrini postlardan endirib Naxçıvana qayıdacaqdır. Mövcud vəziyyət və qərargahda gedən söhbətlər heç də ümid verən nəticələrə aparmır.

Gecə saat 1 radələrində müəllim yoldaşlarım, müharibənin ilk günlərindən döyüşlərin ən fəal iştirakçılarından olan Vəli Kərimov və İsmayıl İsmayılov vəziyyətlə əlaqədar çıxış yolu tapmaq və məsləhətləşmələr aparmaq üçün qərargah yerləşən bizim evə gəldilər.

Üçümüz birlikdə «OMON»un komandiri Azərlə söhbət etdik. O, bir qədər də incik kimi təəssüf hissi ilə bildirdi ki, mənə bitməz iş göndərib adımlı da qoyublar yarıtmaz... Məndə zirehli texnika yoxdur. Düşmən də texnika ilə iş görür. Mən elə çıxılmaz vəziyyətdəyəm ki, cavan-cavan oğulları özüm bilə-bilə ölümə aparmalıyam. Axı, tankın, «BMP»-nin qabağına əliyalın, avtomatla getmək olmaz... Buna görə də mənim qəti qərarımdır ki, bu gecə texnika gəlməsə mən səhər saat 10-da «OMON»u postlardan endirirəm.

Gecə saat 2 radələrində telefonla Naxçıvana Ali Məclis sədrinin müavini Anar müəllimə zəng vurub vəziyyəti dedik və bildirdik ki, əgər deyilən kimi olsa səhər bütün postlar boş qalacaq... Bu isə düşmənin həmin postları döyüşsüz tutması ilə nəticələnə bilər. Gecə saat 3 radələrində o, zəng edib bizə bildirdi ki, məlumat Ali Məclis səviyyəsində müzakirə olundu və sabah günorta saat 1-ə qədər Sədərəyə hərbi texnika və əlavə kömək göndəriləcəyi gözlənilir.

10 iyul 1992-ci il

Səhər saat 6¹⁵-də Naxçıvan MR Daxili İşlər naziri Məmməd Məmmədov və onun müavini Əsgər Ələkbərov qərargaha (bizim evə) gəldilər. Azərlə və «OMON»-çularla söhbət etdilər. Nazirin

qarşısında hərbi texnika, əlavə qüvvələr, ərzaq və s. haqda tələblər qoyulmaqla əks təqdirdə «OMON»un postlardan enmək qərarının qəti olduğu bildirildi. Çox qərībədir ki, müharibə şəraiti və gərgin vəziyyət olsa da nazir də öz tabeçiliyində olan bir təşkilatın («OMON»un) rəhbərinə və üzvlərinə konkret və sərt bir göstəriş vermək əvəzinə səsinin tonunu bir az da endirdi və Azərə dedi ki, bu vəziyyətdə postlardan enib getsəniz elə bil, bıçağı arxadan mənim kürəyimə vurursunuz.... Əgər məni arxadan vurmaq istəyirsinizsə gedin. Nazir Naxçıvana qayıdandan sonra «OMON»un bir neçə üzvü Naxçıvana Heydər Əliyevin qəbuluna getdi. Qayıdanda öyrəndik ki, Heydər Əliyev onları qəbul edib, indiyə qədər Sədərəyin müdafiəsində böyük xidmətləri olduğunu vurğulayıb və son sözü də bu olub ki, iyulun 12-də səhər saat 10-da Milli ordunun hərbi hissələri Sədərəyə gələcək, siz (OMON) geri qayıdacaqsınız.... Ona görə də həmin vaxta qədər dözmək lazımdır...

Axşam saat 5 radələrində Naxçıvan Müdafiə Komitəsinin sədri Elman Abbasov Sədərəyə gəldi. Atışma getdiyi üçün söhbəti direktor işlədiyim Sədərək kənd orta məktəbinin zirzəmisində apardıq. Cəmi yarım saata yaxın davam edən söhbətdə Əli Ağayev, Vəli Kərimov, topçuların komandiri Abdulla (familyasını öyrənə bilmədim), könüllülər adından Elman Əliyev, məktəbin direktoru kimi mən və əlavə 2-3 nəfər iştirak etdi. Elman Abbasovdan çox xahiş etdik ki, daha nə olub, keçib, lap səndən haradasa, nəse deyiblərsə də sən onun kinini aparma. Bəlkə də o deyənlərin oğlu, qardaşı şəhid olub, ağzı acıyıb, dərdindən, qüssəsindən səni nədəsə günahlandırıb, ona görə də sən gəl bir kəndi 5-3 adamın hirsələnib dediyi sözə qurban vermə, gəl kömək et kəndə... Elman Abbasovun bu söhbətdən xeyli yumşaldığını hiss etdik. O, heç bir cavab qaytarmadan dedi ki, iki «BMP» indi mənim arxamca gəlir, ikisini də 1-ci gün göndərəcəm... «Mil»i alacağıq, camaat kəndə qayıdacaq, hər şey yaxşı olacaq... Onun birdən–birə belə yumşalmasına xeyli təəccüblənib sevinsek də gecə saat 1³⁰-da Heydər Əliyev zəng vurub Azərlə danışandan sonra bizə məlum oldu ki, texnikanın Sədərəyə göndərilməsi də, E.Abbasovun Sədərəyə gəlib bizimlə çox yumşaq danışmasının səbəbi də Heydər Əliyevin Sədərəyə olan

qayğı və diqqətinin, hadisələrin gedişinə operativ münasibətinin nəticəsi imiş...

12 iyul 1992-ci il

Günorta saat 3⁰⁰-da «OMON» öz dəstəsi ilə öhdələrində olan maşın və avadanlıqlarla birlikdə Sədərəkdən yığışib getdi. 55 gündür ki, bizim həyətdə, şəxsi evimdə qərargahını və digər sursatlarını yerləşdirən bir səsli-küylü ordu gedəndən sonra qulağımız öyrənən səs-küylü, gediş-gəlişli həyət suyu sovulmuş dəyirmanə bənzəyir elə bil... Bu gedən dəstənin içində əsl vətənpərvər, torpaq qeyrəti çəkən oğullar çox olsa da təəssüf ki, müəyyən siyasi oyunlar, fikir ayrılıqları, digər maneələr bir neçə aydır ki, ermənilər tərəfindən ələ keçirilən «Mil» postunu almağa imkan vermədi. Onlar «Mil»i almamış getdilsə yeni gələnlərin də bu işi yaxın vaxtlarda görə biləcəklərinə ümid azdır. Deyilənlərə görə bu gün «OMON» gedənə qədər Milli ordunun əsgərləri gəlib postları təhvil alıblar, sonra «OMON» gedib. Daha bundan sonra Milli ordu qoruyacaq Sədərəyi. Allah kömək olsun, kim qoruyur qorusun, tək düşmən ayağı dəyməsin bu torpağa... Ancaq döyüşlər davam edir. Bugünkü döyüşlərdə Dəmirçi kəndindən olan Əbülhəsənov Hidayət Allahverdi oğlu şəhid oldu.

17 iyul 1992-ci il

«Mil» tərəfdə gedən döyüşlərdə Milli ordunun əsgəri Məmmədov Surəddin Oruc oğlu böyük şücaət göstərüb düşməni xeyli itki verəndən sonra qəfil snayper gülləsindən şəhidlik zirvəsinə ucaldı.

21 iyul 1992-ci il

«Mil»də və «Əjdəkan» tərəfdə xeyli döyüşlər getdi, çox adam yaralandı, Milli ordunun əsgəri Əsgərov Canpolad Ağoş oğlu «Qaraağac» tərəfdə gedən döyüşlərdə şəhid oldu.

29 iyul 1992-ci il

Sədərəkdəki ağır vəziyyət, Sədərəyin gözdən uzaq, könüldən iraq yerdə olub düşmən qabağında təklənməsi, regionda hakimiyyətsizliyin hökm sürməsi, respublika paytaxtından Naxçıvana, o cümlədən Ermənistanla sərhəddə yerləşib ölüm-dirim müharibəsi aparən Sədərəyə heç bir kömək göstərilməməsi və s. məsələlərdən bəhs edən «Sədərək kənd ziyalılarının Azərbaycan xalqına müraciəti»ni yazdım. Məktəbdə, kəndin mərkəzindəki çayxanalarda bir neçə yerdə əhaliyə oxuyub idarə və təşkilat rəhbərlərinə, kənd ziyalılarna imza etdirdik. Müraciəti poçtla Bakıda çıxan bir çox qəzetlərə göndərdik.

7 avqust 1992-ci il

Beş-altı gün əvvəl kənd ziyalıları adından Azərbaycan xalqına yazdığımız müraciət dünən və bu gün bir neçə qəzetdə («Azərbaycan», «Xalq qəzeti», «Müxalifət», «Aydınlıq» və s.) çap olunub. Bakıdan gələnlər həmin qəzetlərdən 10-10, 20-20 alıb kəndə gətirib camaata paylayırlar. Sanki, bununla demək istəyirlər ki, bilin biz də sizin dərdinizə şerikik...

Hələ deyilənlərə görə Bakıda yaşayan sədərəkliyərdən həmin müraciəti oxuyub ağlayanlar da olub.

22 avqust 1992-ci il

19 may 1992-ci ildə «Ucubiz» dağı düşməndən geri qaytarılarkən böyük fədakarlıq göstərib ilk dəfə dağın zirvəsinə qalxan 6 nəfərdən biri Əliyev Ənvər Bilal oğlu gecə ikən mühüm bir tapşırığı yerinə yetirib geri qayıdarkən düşmən gülləsinə tuş gəldi və şəhid oldu.

1 sentyabr 1992-ci il

Bu gün ilk dərslər günüdür. Həmişə bu günü səbirsizliklə gözləyib çox böyük həvəslə hazırlaşsaq da bu ilki ilk dərslər günü heç birinə bənzəmir onların. Əvvəlki ilk dərslər günlərində alışıdığımız şənlikdən, çal-çağırdan, ilk dərslər gününün sevincini yaşayan müəllim, valideyn

və şagirdlərin səsindən əsər-ələmət yoxdur bu gün. Üzlərindən qəm-qüssə tökülən müəllimlər sifətlərindəki qəm-kədəri gizlətməyə çalışsalar da bir anlıq olsa da əvvəlki ilk dərs günlərinin sevincli anlarına qayıda bilmirlər. Son 3-4 ay ərzində kənddə ermənilər tərəfindən törədilən vəhşiliklər, əllyə yaxın adamın şəhid olması, yüzlərlə adamın yaralanması, evlərin və ictimai binaların dağıdılması bir yana, 5-6 yerdən top mərmisi ilə dağıdılmış, heç bir təmir aparılmamış, həyət-bacası xarabazarlığa çevrilmiş məktəb binasında yeni dərs ilinə hansı xoş əhval-ruhiyyə ilə başlaya bilərik?.. Ən dəhşətli isə odur ki, bu gün-ilk dərs günü məktəb üzrə mövcud olan 1251 şagirddən cəmi 38 nəfəri dərsə gəlib... Əslində onların dərsə gəlməsi də pedaqoji kollektivin son 15-20 gün ərzində (yeni dərs ili ərafəsində) kənddə valideynlər arasında apardığı təbliğatın nəticəsidir. Çünki kənd əhalisinin böyük əksəriyyətində belə bir fikir formalaşmış ki, hər gün, hər an Sədərək üzərinə ermənilərin böyük həmləsi gözlənilir, əhalinin təhlükəsizliyinə zəmanət verən yoxdur, ona görə də uşaqları məktəbə göndərmək olmaz... Bu fikir isə (yeni dərs ilində məktəbin açılmaması və fəaliyyətə başlamaması) əhalinin getdikcə kəndi tərk etməsinə və kəndin tədricən boşalmasına aparıb çıxarır. Məktəbi açmasaq mütləq 1300 nəfərə yaxın şagirdin valideynləri öz uşaqlarını Naxçıvanın, yaxud Şərurun hansısa kəndinə aparıb məktəblərə yerləşdirməlidir. Bu da kəndin sabahına xoş ümid doğurmur... Elə bu vəziyyətdən çıxış yolunu da nəyin bahasına olursa olsun yeni dərs ilində az uşaq olsa da məktəbi açıb işimizi davam etdirməkdə görürük. Bu da 15-20 gün ərzində apardığımız təbliğatın nəticəsi... İlk dərs günü, 1176 yerlik məktəb binası, 1251 şagirddən dərsə gələn 38 nəfərə dərs deməli olan 60-70 nəfər müəllimin üzündəki nisgil, qəm-kədar... Direktor kimi gəl döz görüm bu ağrı-acılara... Üstəlik də tabe olduğun yuxarı maarif orqanlarından bir nəfərin də olsun məktəbə ayaq qoymaması və «Sədərək müharibə zonasıdır, orda hələlik məktəbi açmaq olmaz» sifarişləri...

4 sentyabr 1992-ci il

«Azərbaycan müəllimi» qəzetinin bu günkü sayında 1-ci səhifədə «Sədərk məktəbi, halın necədir?» adlı çox ciddi mövzuda geniş tənqidi məqaləm çap olunub. Respublika Maarif Nazirliyinin, digər yuxarı təşkilatların ünvanına kəskin tənqidi iradlar var. Onların müharibə zonasında olan bir məktəbə ögey münasibətləri tənqid olunub. Yeni dərs ilinin başladığının 4-cü günü ucqar bir kənd məktəbinin direktorunun maarif nazirliyinin ünvanına belə kəskin iradları yoxlanılırsa iki tərəfdən biri (ya məqalə müəllifi, ya da nazirlik) mütləq cavab verməli və məsuliyyət daşmalıdır. Məqalədə zərrə qədər də olsun şişirtmə və qeyri-obyektivlik olmadığı üçün mən yazdıqlarımın məsuliyyətini tam dərk edə-edə hər cür üzləşməyə və yazdıqlarımın doğruluğunu sübut etməyə hazırım. İşdi, əgər yazılanlarla heç kəs gəlib maraqlanmasa belə, təsəllini onda tapıram ki, heç olmasa on ildir direktor işlədiyim məktəbin belə bir ağır günü haqqında reallıqları yazıb respublikanın neçə yüz minlik maarif ordusuna çatdıra bildim.

14 sentyabr 1992-ci il

Kim bilir müharibədən sonra hələ nə qədər ağrı-acılar çəkəcəyik. Kəndin hər qarışında yüzlərlə açılmamış mərmilər, ölüm qoxusu verən silah növləri var. Bu gün də 14 yaşlı Sultanov Kamil Hüseyn oğlu evlərinin yaxınlığında «Ağoğlan» deyilən yerdə mina partlaması nəticəsində həlak oldu.

15 sentyabr 1992-ci il

Həmişə kəndimizdən yaylağa gedənlər avqustun sonlarında məktəb açılan ərəfədə yaylaqdan dönüb kəndə qayıdırdılar. Ancaq bu il yaylağa getməsələr də Dəhnədə çadırlarda yaşayır və havaların soyumasına, yağışlı günlərin başlamasına baxmayaraq kəndə dönə bilmirlər. Bu nisgil də misralara çevrilir yaddaşımda:

Bağ-bağçalar yetim kimi boy atdı,
Uşaqları top səsləri oyatdı.
Payız gəldi, el arana qayıtdı,
Bizim ellər yaylağından dönmədi...

Qara tüstü burum-burum buruldu,
Nişanlı qız gözləməkdən yoruldu.
Şəhid yası qonşu kənddə quruldu,
Bizim ellər yaylağından dönmədi...

Qan qurudu qayalarda, sallarda,
Xəzan oldu yamaclar da, yallar da.
Ot göyərdi kəndarası yollarda,
Bizim ellər yaylağından dönmədi...

Düşdüyümüz nə günahın torudu?
Tanrı bizi od içində qorudu.
Alma, ərik ağaclarda qurudu,
Bizim ellər yaylağından dönmədi...

İsraq qaldı neçə toyun xınası,
Kəsilmədi kənddə cehiz hanası,
Çox gözlədi şəhidlərin anası,
Bizim ellər yaylağından dönmədi...

Qəm tuş oldu təzə köçən gəlinə,
Göz yaşları döndü yazın selinə.
Durnalar da döndülər öz elinə,
Bizim ellər yaylağından dönmədi...

18 sentyabr 1992-ci il

Məktəb açıldandan indiyə qədər çox ciddi səylə çalışıb kənddə və valideynlər arasında nə qədər təbliğat aparsaq da məktəb üzrə olan 1251 nəfər şagirddən dərəcə gələnlərin sayını cəmi 550-600 nəfərə ancaq çatdırı bilmişdik. Dünən gecə (17-dən 18-nə keçən gecə) səhərə qədər «Qırmızılar» tərəfdəki postlarda güclü atışma olduğundan bu gün məktəbə cəmi 47 uşaq gəlib. Direktor kimi sinif-sinif gəzib baxdığım otaqların hər birində 1-2 şagird, bir də müəllim soyuq baxışlarla üzümə elə baxırlar ki, elə bil bu müharibədə də, uşaqların dərəcə gəlməməsində də günahkar mənəm... Siniflərin hamısını yoxlayandan sonra bütün pedaqoji kollektivi müəllimlər otağına yığib xeyli məsləhətləşmələr apardıq. Bu vəziyyətdə dərəcə

keçməyin mümkün olmadığını bilsək də belə qərara gəldik ki, dərse gələn 47 uşağı da evə buraxıb məktəbi bağlasaq kəndə səs düşəcək və bir daha onları dərse gətirə bilməyəcəyik. Ona görə də vəziyyətdən çıxış yolu kimi paralel sinifləri birləşdirib eyni siniflər üzrə 5-6 uşağı bir yerə yığıb dərslər keçməyə başladırıq. 3-cü dərslərin ortaları idi ki, 3-4 güclü atəş səsi eşitdik. Kənd Ermənistan tərəfdən «BMP», «BTR» və minamyot atəşinə tutulmuşdu. Dərs keçmək mümkün olmadı. Uşaqları evə buraxdıq, tapşırıdık ki, sabah da (6-cı gün idi) dərse gəlməyin. Atışma dayansa 1-ci gün dərse gələrsiniz.

Gündüz saat 4-5 radələri olardı ki, kəndə güclü top atəşi başlandı. İndi kənddə dəhşətli top səmindən qulaq tutulur. Heç yerdə benzini olmadığı üçün nəqliyyat gözə dəymir. Camaat kənddən piyada və qoşqulu lapetlərlə çıxmağa məcburdur. Kəndə yüzə yaxın top mərmisi atıldı. Həmin mərmilərdən biri Süleymanov Abdulla Bilal oğlunun evlərinin yanına düşəndə onun qızı faciəli surətdə həlak oldu. Kənddə yüzlərlə yaralanan var. Milli ordunun əsgərləri İmnaov Əbülfəz Bəbir oğlu (Şərur rayonu, Qarabağlar kəndi) və Mahmudov Əbdül Qəhrəman oğlu (Şərur rayonu, Cəlilkənd kəndi) şəhid olublar. Orda da yaralananlar çoxdur, vəziyyət çox ağırdır.

Gecə saat 12-də kəndə xəbər yayıldı ki, əhali bütövlükdə kənddən çıxmalıdır. Səhərə yaxın, saat 5-də bizimkilərin «Mil»ə güclü hücumu olacaq və «Mil»i alacaqlar... Əməliyyatın saatının hamıya dəqiq deyilməsi şübhə doğurur. Əgər belə bir plan olsa vaxtı dəqiq bildirilməməli idi. Nə qurmadır Allah bilir. Bəlkə də qarşı tərəfi yayındırmaq üçün belə səsləndirirlər? Nəyisə... Xəbər ildırım sürəti ilə kəndə yayılıb. Hamı kənddən çıxır. Kəndin küçələrindən çox dəhşətli haray-qışqırıq səsləri gəlir. Gecə saat 3 radələrində qonşumuz İslam gəldi ki, bəs bütün kənddən qadınları, uşaqları çıxarıblar. Siz nəyi gözləyirsiniz? Gündüz top altında da mən uşaqları çıxarmamışdım. İslamın sözündən sonra səhəruzü qardaşım Malik uşaqları aparıb Dəhnəyə kiminsə çadırına qoyub qayıtdı. Benzini qıtlığı olduğundan nəqliyyat məsələsi böyük problemdir. Qocaların, uşaqların gecə saat 3-4 radələrində kənddən piyada çıxarılıb 6-7 kilometr yolu (ən azı Dəhnəyə qədər) aparılması çox çətin işdir. Əlavə də kənddən müxtəlif məhəllələrdən mal-heyvan

çıxaran kim, əlində vəş piyada gedən kim, körpəsi qucağında göz yaşlı tökə-tökə gedən kim... Allah göstərməsin bu səhnəni... Ay işığı olsa da kəndin başı üstündə dəhşətli bir qaranlıq olduğu hiss olunur. Qadınlar, yaşlılar və uşaqlar 3-4 saatın içində tamamilə kənddən çıxarıldığı üçün kənddə çox sakitlikdir. Kənddə əməliyyat saatını, «Mil»in alınmadığını gözləyən kişilər səhərə qədər oyaq qalıb həyəcan içində gözləməkdən yorulсалar da səhər saat 5-i keçdi heç bir atəş olmadı....

19 sentyabr 1992-ci il

Kənddə kişilər də seyrək-seyrək gözə dəyir. Elə bil hamı hər şeydən bezib. Deyilən sözlər də, verilən vədlər də yerinə yetirilmir. Küçədə, kəndin mərkəzində iki-iki, üç-üç yığışib giley-güzar edirlər ki, kim camaatın kənddən çıxması şayiəsini yaydı?. «Mil»i alan deyildilərsə niyə gecə vaxtı camaata bu zülmü etdilər və s. və s... (kənd əhalisi dünən sentyabrın 18-dən 19-na keçən gecə 7-ci dəfə kənddən çıxdı, kənddə benzin və maşın olmadığı üçün piyada).

Səhər-səhər Şahmərđan Cəfərov öz dəstəsindən olan 5-6 nəfər hərbcı ilə gəlib kənddə gəzirlər. Elman Abbasov da kənddədir. Deyilənlərə görə bir neçə də hərbi texnika gətiriblər. Guya «Mil»i almaq üçün plan hazırlamağa gəliblər... Bu barədə rəsmi bir söz deyən yoxdur. Kənddə, camaat arasında belə söz-söhbət gəzir. Axşam qaranlıq düşənə yaxın vəziyyət haqqında nəsə dəqiq bir məlumat öyrənə bilmək üçün rayon daxili işlər şöbəsinə getdim. Rəislə müavin (Miryaqub Seyidov və İmran Hüseynəliyev) çox dilxor idilər. Söhbətlərindən belə məlum oldu ki, həm dünən gecəki əhvalata görə (camaatın maşınısız kənddən çıxarılmasına və «Mil» əməliyyatının keçirilməməsinə) kənd sakinlərindən bir neçəsi gəlib onları günahkar kimi təhqir ediblər, həm də bu gün Naxçıvandan gəlib «əməliyyat hazırlayan» Milli ordunun rəhbərliyi (Elman Abbasov) ərazinin müdafiəsində və bütün gərginliklərin həllində xüsusi rolu olan yerli təşkilat kimi rayon daxili işlər şöbəsinin rəhbərliyinə bu barədə bir kəlmə də olsun söz deməyib və onlarla məsləhətləşməyib... Söhbət əsnasında 2-ci gecədir ki, hər ikisinin də idarədə qaldıqlarını və ac olduqlarını da öyrəndim. Rəis müavinini

İmran müəllimlə 20 il əvvəl eyni məktəbdə müəllim işlədiyimiz vaxtlardan salam-sabahım və ailəvi münasibətlərimiz olduğundan bir az hövsələləri açılısın deyərək hər ikisini çörək yemək adı ilə təkidlə evə dəvət etsəm də getmədilər. Bildirdilər ki, yaxın saatlarda Milli ordunun əməliyyatı gözlənilir. Görüşüb ayrılarkən rəis növbətçi polis nəfərini çağıraraq motosikletlə məni evimizə aparmağı, evdən də onlara bir az pendir-çörək göndərməyimi xahiş etdi.

Gecə saat 4-də bizim tərəfdən atılan top atəşinə oyandıq. PMK tərəfdən bizimkilər Ermənistanı güclü top atəşinə tutublar. Əsl müharibə səhnəsidir. «BMP» və «BTR»-lərin səsi də top səsinə qarışıb. Qaraburun tərəfindəki Qırmızılar dağ silsiləsi aramsız atəşlərdən elə işıqlanır ki, yer-göy lərzəyə gəlib sanki... Yenə səhər üzüdür hər iki tərəfdən toplar atılır. Dünən axşam üstü kəndə qayıdan əhali dan üzünə yenə kəndi tərək etmək məcburiyyətindədir. Yenə səs-küy kəndi başına götürüb.

20 sentyabr 1992-ci il

Səhərə yaxın saat 4-də başlanan iki tərəfli atəş saat 9-10 radələrinə qədər davam etdi. İndi saat 11 radələridir. Əli Ağayev, polis rəisi Miryaqub Seyidov və 5-6 nəfər hərbi geyimli şəxs bizim küçəyə kəhrizin başına gəldilər («Mil» oradan daha yaxşı göründüyü üçün). Milli ordunu təmsil edən 5-6 hərbcinin içərisində biri Sədərək haqqında təhqirli sözlər danışdı. Əhalini, kişiləri kəndi atıb getməkdə suçlandırdı və belə bir ifadə də işlətdi ki, kəndin kişiləri filan, filan yerlərdədir, bizim «bəy»lər də gəlib bunlara kənd qorumalı, «Mil» almalıdırlar... Sədərəkdən 4-5 nəfərin iştirak etdiyi bu danışmada heç kəsin cavab qaytarmadığını görəndə mən dözə bilmədim, dedim ki, əvvəla siz həftədə, ayda bir dəfə Sədərəyə gəlib vəziyyəti görür, özünüzdən çıxırsınız, Sədərək əhalisi isə 4-5 ildir hər an bu gərginliyi yaşayır, ikincisi də vəziyyətin belə qarışmasında məhz siz günahkarsınız. Vaxt gələcək kimin günahkar olduğu, bir də «bəy, bəy» deyərək çağırılanların hamısının «gədə» olduğu aydınlaşacaqdır... O, da mənim kimliyimi soruşdu və mənə təhqirli sözlər dedi. Sonra öyrəndim ki, mübahisə etdiyim bu özündən razı şəxs Milli ordunun Sədərək üzrə yeni təyin olunmuş komandiri Zakir «bəy»dir... Mü-

bahisədən sonra o, bir qədər yumşaldı və bizi inandırmağa çalışdı ki, hərbi qüvvələrin içində xəyanətkarlar var. Saat 4-də biz tərəfdən top atılmamalı idi. Həmin topun vaxtından əvvəl atılması erməniləri duyuyq saldı, buna görə də onların əks atəşə başlamaları bizim «Mil»i almaq planımızı pozdu və biz həmin əməliyyatı keçirə bilmədik, yoxsa bu gecə «Mil» alınmalı idi.

Axşam saat 18 radələridir. Səngərlərimizə aramsız minamyotlar yağır. Dağlarda atəş səsi ara vermir. Son iki gündə kənddə 5 nəfər şəhid olub, 13 nəfər yaralanıb, yüzə yaxın ev dağılıb...

Təəssüf ki, 2 saat əvvəl axşam saat 16-da radio ilə verilən Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi analitik informasiya mərkəzinin məlumatında döyüş bölgələri haqqında məlumat verilirəkən heç Sədərəyin adı da çəkilmədi. Elə bil heç Azərbaycanın Sədərək adlı ərazisi yoxdur və orda müharibə getmir... Yenə bu yaxınlarda (1990-cı ildə) yazdığım bir şeirimizin adı yadıma düşdü... Görəsən «Bu kənd niyə yetimdir?»...

Axşam saat 19 radələrində Şahmərđan 7-8 hərbi ilə Kəhrizin dikinin yanına gəldi. «Mil»ə tərəf baxıb, xeyli ölçüb-biçdilər, məsləhətləşdilər. Bu gecə (səhərə yaxın) əməliyyat keçirib «Mil»i alacaqlarını bildirdilər.

Dünən Şahmərđanın kəndə gətirdiyi hərbi texnikanın hamısı qaranlıq düşəndə geri (Şərura) qayıtdı... Çox təəccüblüdür, heç kəs dediyini eləmir, kimə inanasan bilmirsən... Bu gün «Mil»ə atılan minamyotdan 1 nəfər əsgərimiz həlak olub, 9 nəfər yaralanıb.

21 sentyabr 1992-ci il

Bu gün sakitlikdir. Zavallı camaat yavaş-yavaş kəndə qayıdır. Küçələrdə seyrək-seyrək olsa da uşaqlar və qadınlar görünür. Azərbaycan Demokratik Ziyalılar Cəmiyyəti tərəfindən kəndə yardım göndərilib. Yardımı həmin cəmiyyətin vitse-prezidenti, əslən Sədərək kəndindən olan Xəlil Musayev gətirib. Məktəbə boşaldılan həmin yardım bir neçə nəfərin iştirakı ilə yaradılan komissiya tərəfindən bölünüb bir başa səngərlərə göndərilir.

Axşamüstü Afiyəddin Cəlilov başda olmaqla Azərbaycan nümayəndə heyətinin Sədərək ərazisindəki sərhəd zastavasında

Ermənistan tərəfi ilə danışıqları oldu. Biz tərəfdən Ali Məclis sədrinin müavirləri Asif Kələntərli, Rəşid Həsənov, Anar Səfərov, muxtar respublikanın bütün rayonlarının XDM və ya İK sədrləri, əlaqədar nazirlər və rayonun polis rəisi Miryaqub Seyidov iştirak edirlər. Ermənistan tərəfdən isə Ali Sovet sədrinin müavini, Ermənistan prezidentinin siyasi məsələlər üzrə müşaviri, Meğri, Qafan, Ararat və digər sərhəd rayonlarının rəhbərləri və polis rəisləri iştirak edirlər. Bir neçə saat davam edən danışıqlardan sonra aşağıda qeyd olunan 4 şərt üzrə razılıq əldə edildi:

1. 22 sentyabr 1992-ci il tarixdə gündüz saat 14⁰⁰-dan etibarən hər iki tərəfdən atəş dayandırılmalı, 3 gün müddətində hər iki tərəf buna nəzarət etməlidir. Atəş açan tərəf məsuliyyət daşıyır.
2. 1-ci şərt yerinə yetirilərsə həmin 3 gündən sonra (sentyabrın 25-də) ermənilər «Mil» postundan enməli, Naxçıvan-İrəvan yolunun üstündə hər iki tərəf öz köhnə postlarını bərpa etməli, hər iki tərəfin sərhəddə yerləşən şarab zavodlarının işləməsi üçün təhlükəsizlik təmin olunmalıdır.
3. Ermənistana və əksinə (dairəvi) elektrik enerjisinin buraxılması təmin olunmalıdır.
4. Hər iki tərəf (Azərbaycan və Ermənistan) öz ərazisində dəmiryolunun sökülmüş hissələrini bərpa etməli, 3 gündən sonra yolun açılması istiqamətində danışıqlara başlanılmalıdır.

Axşam saat 21-də Bakıdan radio ilə respublika müdafiə nazirliyi analitik informasiya mərkəzinin məlumatında bildirdilər ki, qoşunlarımız Şuşaya doğru irəliləyir, hamının gözlədiyi şad xəbəri hələlik verə bilmərik, yaxın vaxtlarda əməliyyat başa çatanda ətraflı məlumat veriləcəkdir. Radioda onu da dedilər ki, 3 gündür ki, Sədərək qəsəbəsi ətrafındakı yüksəkliklər uğrunda şiddətli döyüşlər gedir, 7 nəfərimiz şəhid olub (əslində son 3 gündə 6 nəfər şəhid olub).

22 sentyabr 1992-ci il

Axşam saat 18 radələridir. Həqiqətən saat 14-dən atəş dayanıb. Bir dənə də olsun güllə səsi eşidilmir. Elə bil hər iki tərəf güllə səsindən bezib, yorulub daha... 1990-cı ildən vərdiş etdiyimizdəndir, ya nədənsə Sədərək səmasını belə sakit, güllə səsindən uzaq təsəvvür etmək bizə qeyri-adi gəlir... Demək Sədərəkdə də atəşsiz, top-tüfəng səsindən uzaq saatlar davam edə bilərmiş... Kaş həmişə belə ola, körpələr güllə səsinə, top mərmilərinin gurultusuna oyanmayalar...

23 sentyabr 1992-ci il

Dünən saat 14-dən atəşin dayandırılmasına kənddə hamı sevinir. Elə sevinirlər ki, elə bil müharibə bir dəfəlik qurtarıb... Səhər saat 11 radələri olardı məktəbə 30-40 nəfər səliqəli geyimli hərbi gəldi. Bakıdan gələn Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinə tabe olan milli ordunun əsgər və zabitləridir. Komandir Elçin adlı cavan bir podpolkovnikdir. Özünü çox mədəni şəkildə təqdim edən komandirlə ilk söhbət əsnasında məlum olur ki, C.Naxçıvanski adına hərbi məktəbi bitirib, Əfqanıstanda və Qarabağda vuruşub. Məktəbə gələn bu hərbiçilərin çox nizam-intizamlı hərəkətləri, hər tərəfli hazırlıqları ümid verir ki, əsl hərbiçisi kimi onlardan çox şey gözləmək olar.

Günorta üstü Arazdəyənlə Sədərək arasında (Xəlfənin qəbri deyilən yerin tuşunda) Azərbaycan və Ermənistan tərəfin rayon rəhbərliyi səviyyəsində görüşü oldu. Biz tərəfdən icra hakimi vəzifəsini icra edən Əli Ağayev, könüllülərin nümayəndəsi kimi Vəli Kərimov, bu gün gələn hərbi hissənin komandiri Elçin və polis rəisi Miryaqub Seyidov iştirak etdilər. Məlum oldu ki, söhbət atəşin dayandırılmasına nəzarəti artırmaqdan, şərab zavodlarının işləməsi üçün şərait yaratmaqdan və köhnə postları (Arazdəyənlə Sədərək arasındakı asfaltın üstündəki postları) bərpa etməkdən gedib. Bakıdan gələn hərbi hissələr Sədərək postlarının hamısını «Bəy»lərdən təhvil aldılar. «Bəy»lərin ordusunun son tör-töküntüləri də axşama qədər Naxçıvana göndərildi. Bu gün atəş tam dayanıb.

26 sentyabr 1992-ci il

Məktəbdə mövcud vəziyyətlə əlaqədar (məktəbin qışa hazırlığı vəziyyəti, dağıdılmış qapı və pəncərələrin qışa qədər təmirinin mümkün olub olmamaq imkanları, qışda məktəbin fəaliyyət göstərüb göstərməməsi və s. məsələlər) yığıncaq keçirdik. Yığıncaqda məktəb kollektivi ilə yanaşı rayonun əlaqədar təşkilatlarının nümayəndələri də (Əli Ağayev, Məmməd Məmmədov, Aftandil Əliyev, Taryel Zamanov və s.) iştirak edirlər. Dəvət olunan həmin məsul şəxslər qışa qədər müharibə nəticəsində dağıdılmış bütün qapı pəncərələri və məktəb binasının top mərmisi nəticəsində uçan yerlərini təmir edəcəklərinə vəd verdilər. Yığıncaqda qərar qəbul etdik ki, 2-3 günə qədər uşaqları yığıb dərslə başlayaq və bir də razılaşdıq ki, hər 2 həftədən bir, 6-cı günlər həmin dəvət olunan şəxslərin iştirakı ilə məktəbdə yığıncaq keçirilsin, görülmüş işlər müzakirə olunsun.

4 oktyabr 1992-ci il

Sədərəyin yuxarı hissəsində «Qaraağac» postu yaxınlığında (777 №-li hərbi hissənin 1-ci postu ərazisində) kəndin köhnə oruş yerində məhəllənin qoyun növbəsinə gedən Sədərək kənd sakini Məmmədov Əhməd Həsənqulu oğlunu güllə ilə vurub öldürüblər. Gecə saat 12 radələrində dəfn etdik. Onun ölümü ilə bağlı müxtəlif şayiələr gəzir. Qoyun otararkən dağ tərəfdən ermənilərin vurduğunu deyənlər də var, öz hərbiçilərimiz tərəfindən vurulduğunu da deyirlər. Fakt odur ki, bir nəfər də müharibənin qurbanı oldu...

9 oktyabr 1992-ci il

Xeyli müddətdir ki, «Sədərək şəhidləri» adlı kitab üzərində işləyirəm. Həmin kitabda şəhidlərimizin hamısının foto-şekillərini və dəqiq tərcümeyi-halını vermək niyyətindəyəm. Elə bilirəm şəhidlərimizin xatirəsini ya mən, ya da kimsə, hansısa kitabda əbədiləşdirməsək gələn nəsillər bunu bizə bağışlamaz. Bir də dərk etməliyik ki, 1905-1907-ci illərdə, 1918-1920-ci illərdə ermənilərin Sədərək üzərinə hücumları zamanı şəhid olanlarımızı kimsə o vaxt yazıya alsaydı bu günkü nəsil onları tanıyardı. Təəssüf ki, bunu edən

olmayıb... Buna görə də sağlıq olsa mən mütləq «Sədərək şəhidləri» haqda kitab işləyəcəyəm. Ancaq bunun da öz ağırları, öz dərdləri var. Hər şəhid ailəsində olmaq, onların əzizlərinin, doğmalarının yarasının qaysağını qopartmaq da ürək istəyir...

Bu gün günorta üstü şəhid Babayev İlqarın atası Kamili kəndin içində gördüm. Hal-əhval tutandan sonra kitaba vermək üçün oğlunun foto-şəklini istədim. O boyda dağ cüssəli kişi kəndin içində hönkürüb ağladı və dedi ki, İlqar öləndən evimizə gedə bilmirəm, elə bilirəm ev, həyət-baca daha yoxdur... Evə gedəndə elə bilirəm damdaş, ev-eşik hamısı üstümə gəlir, evə çatmağımla qayıtmağım bir olur... Ona görə də məndən incimə, nə vaxt evə gedə bilsəm, nə vaxt İlqarın yarası soyusa onda şəklini gətirib sənə verəcəyəm.

10 oktyabr 1992-ci il

Sədərəkdə «Şəhidlər və yaralılar» cəmiyyətinin təsis konfransı keçirildi. Cəmiyyətin 7 nəfərdən ibarət idarə heyətinə mənə də üzv seçdilər. Cəmiyyət şəhidlərin və yaralıların hüquqlarını müdafiə etməli, onların fəaliyyətini işıqlandıraraq təbliğ etməli, onların ailələrinə yardım göstərməlidir.

17 oktyabr 1992-ci il

Məktəbi çətinliklə açıb dərslərinə başlasaq da qarşıdan gələn qış günlərində bizi gözləyən çətinliklər çox idi. Atəş dayansa, müharibə olmasa belə qış üçün heç bir hazırlığımız yox idi. Bir neçə top mərmisi dəyən məktəb binasının istilik sistemi də tamamilə dağılıb sıradan çıxmış, həm də blokadada olan Naxçıvana yanacaq gətirilmədiyindən biz də yanacaq ala bilməmişdik. Məktəb direktoru kimi, vəziyyəti çox düşünüb götür-qoy edir, nə yolla olursa olsun məktəbin fəaliyyətini qışda dayandırmamaq üçün çarə axtarırdım. Çünki məktəbin 3-4 ay bağlanması əhalidə xeyli ruh düşkünlüyü yaradar, əhalinin xeyli hissəsinin kənddən çıxmasına səbəb olardı. İki gün əvvəl məktəbdə müəllimlərlə geniş iclas keçirib müzakirələr apardıq və mənim təklifimlə belə qərar qəbul olundu ki, bazar günü cavan müəllimlər və məktəbin texniki işçilərinin hamısı hazırlıqlı gəlsinlər Araz kənarından odun tədarük edib məktəbə gətirək. Bu

gün həmin qərarı icra etdik. Nəinki cavanlar, məktəbin 60-70 yaşlı müəllimləri, hətta bəzi yuxarı sinif şagirdləri, bəzi validiyenlər də bizə qoşuldu bir gün ərzində Araz çayı kənarından 17 maşın odun tədarük edib məktəb həyətinə gətirdik. Bu böyük qüvvəni və bir gün ərzində təmənnəsiz olaraq kollektivin gördüyü işi düşünəndə iftixar hissi keçirdim və bir daha yəqin etdim ki, el bir olsa hər şeyə qadirdir....

Odun gətirən günün səhəri də ayrıca qrafik tutduq, hər otaqda neçə sinfin, hansı növbədə dərs keçməsinə nəzərə almaqla 17 maşın odunu 34 sinif arasında böldük, şagirdləri də bu işə cəlb etməklə bir gün ərzində həmin odun doğranıb siniflərə daşındı və səliqəli şəkildə sinfin arxa küncünə yığıldı. Siniflərdə odun sobası tapıb qurmağı isə sinif rəhbərlərinə və şagirdlərə tapşırıdım. 26 il pedaqoji stajı olan müəllim kimi bu işlərin bəzilərinin (işçini müəssisədən kənarında qeyri iş günü aparıb işlətmək, sinifə odun yığmaq, istilik sistemi olan yeni tipli məktəbin siniflərində odun sobası qurmaq və s.) pedaqoji qaydalara uyğun gəlmədiyini yaxşı bilsəm də özümü çox rahat hiss edirəm. Çünki mən də, rəhbərlik etdiyim kollektiv də arxayınıq ki, bu ağır gündə öz zəhmətimiz hesabına məktəbi qışdan çıxaracaq, həm dövlətin, həm də bizə ümidlə baxan valideynlərin, uşaqların yanında gözükdəli olmayacağıq...

28 oktyabr 1992-ci il

Axşamüstü Türkiyədən qonaqlarım gəldi (İsrafil, həyat yoldaşı Caviyə, Ankarada yaşayan atası Səbri və həyat yoldaşının bacısı Şenay). Qonaqların gəlişi bizi nə qədər sevindirmişdisə gecə saat 2-də eşitdiyimiz bir xəbər o qədər məyus etdi. Xəbər gəldi ki, camaatı yenə kənddən çıxarırlar, vəziyyət pis olacaq. Vəziyyəti dəqiq öyrənmək üçün qonaqları narahat etməyim deyə onlardan xəbərsiz gecə saat 3-ə işləmiş məktəbə (polis şöbəsi orda yerləşirdi) getdim. İcraiyyə komitəsinin sədri və müavini ilə (M.Məmmədov, T.Zamanov) məktəbin darvazasının ağzında rastlaşdım. Vəziyyəti soruşdum. Dedilər ki, vəziyyət qarışıqdır. Ermənilər Armaş və Surenavan kəndlərini boşaldırlar. Biz də vəziyyət haqda Heydər Əliyevə məlumat çatdırmışıq. O da məsləhət bilib ki, bir daha

dəqiqləşdirin, əgər ermənilər Armaş və Surenavanı boşaldırlarsa, siz də əhalini Səderəkdən çıxarın...

Mən kor-peşiman evə qayıdanda 4-5 avtobus kənddən dolu çıxırdı. Evimizdəki türk qonaqlar da mənim nə üçün getdiyimi və vəziyyəti bilib bərk narahat olmuşdular. Vaxt itirmək olmazdı. Qonaqlara üzrxahlıq edib onları gecə saat 3 radələrində ailəməzlə birlikdə Naxçıvana (qardaşım-gilə) yola saldım. Mənim kənddə qaldığımı görən Caviyə ağlaya-ağlaya:- Abi, bəs sən?... deyib hönkürəndə «kişilər burada qalmalıdırlar» deyib onlara yaxşı yol arzuladım.

29 oktyabr 1992-ci il

Gecəni səhərə qədər dağlardan atışma səsləri kəsilməyib. Səhər tezdən isə top, minamyot və BTR atəşlərinin səmindən qulaq tutulur. Dəyən zərbələrdən elə bil kəndin altını üstünə çevirmək istəyirlər. Kəndin içinə düşən minadan 4-5 nəfər yaralanıb. Yaralılardan Qasimov Qadir Qasım oğlu axşamüstü dünyasını dəyişdi. Gündüz atəş altında dəfn etmək mümkün olmadığı üçün dəfn mərasimi səhərə yaxın oldu. Həmin minadan yaralanan Əhmədov Kərimin də vəziyyəti ağırdır. Mirheydər Seyidov ayağından yaralanıb. Qaranlıq düşənə qədər atəş davam etdi.

30 oktyabr 1992-ci il

Səhər saat 6-7 radələrindən Ermənistan tərəfdən atılan güclü top və minamyot atəşləri kəndi lərzəyə gətirib. Biz tərəfdən də cavab atəşləri açırlar. Axşamüstü xəbər gəldi ki, türk qonaqlarım Naxçıvandan gəliblər, hansı sənədlərisə düz deyilmiş, gömrükxanada saxlayıblar. Təcili gömrükxanaya getdim. Birdən məni görən 60-65 yaşlı Səbri kişi məni qucaqlayıb toz-duman içində olan, top səsləri eşidilən Sədrəyə tərəf baxaraq, hönkürüb ağlaya-ağlaya «Sizin durumunuz çox zor...» -dedi. Onun ağlamasını görən qızı və gəlini də ağlamağa başladı. Mən onlara təsəlli və ürək-dirək versəm də gözlərinin yaşını quruda bilmirdilər. Gömrükxana işçilərindən məni tanıyanlardan etdiyim xahişə görə, həm də mənim qonağım olduqlarını bildiklərinə görə onların körpüdən keçməsinə kömək

göstərdilər. Qonaqlar «yazıqlar olsun sizin durumunuza» deyib gözlərinin yaşını silə-silə körpüdən keçdilər.

26 noyabr 1992-ci il

Artıq havalar soyumağa başladığından çadırlarda qalmaq mümkün olmadığı üçün rəsmi qaydada heç bir göstəriş olmasa da camaat yavaş-yavaş Dəhnədən kəndə qayıdır. Ancaq ehtiyat üçün boş çadırlarını qurulu vəziyyətdə Dəhnədə saxlayanlar da var.

Səhər saat 10 radələrindən dağlarda başlanan avtomat və pulemyot atəşləri davam edir. Axşam saat 5 radələrində Ermənistan tərəfdən kəndə güclü top və minamyot atəşləri də başlandı. Leysan yağış və küləkli hava olduğu üçün camaat Dəhnəyə qayıtmağa da tərəddüd edir. Artıq dekabrın gəlməsinə 4-5 gün var. Qar da yağa bilər... Qarşidan qılınc kimi qış gəlir, necə olacaq bu zavallı camaatın vəziyyəti bir Allah bilir...

29 noyabr 1992-ci il

Ötən gecə rayon ərazisindəki hərbi hissədə faciəli maşın qəzası olub. Mühüm hərbi tapşırığı yerinə yetirib qayıdan mayor Ağayev Nəsim Ağamalı oğlu, onun qardaşı Musa Ağayev və sürücüsü Məmmədov Bəhlul Musa oğlu faciəli surətdə həlak olublar.

6 dekabr 1992-ci il

Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev Afiyəddin Cəlilovla birlikdə Sədərəkdə (kəndin mərkəzində) camaatla görüşdülər. Burdan da ermənilərlə görüşə gedirlər. Açıq bildirməsələr də söhbət əsnasında belə qənaət yaranır ki, atəşin dayandırılması, sakitliyin bərpası əsas mövzu olacaq. Şübhəsiz ki, ümumi razılıq Naxçıvan rəhbərliyi səviyyəsində yox, Azərbaycan və Ermənistan dövlətləri səviyyəsində həll olmalıdır.

13 dekabr 1992-ci il

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə naziri Rəhim Qaziyev Sədərək kəndinin mərkəzində camaatla görüşdü. Hamıya ürək-dirək verir ki, narahat olmayın qüvvələrimiz kifayət qədərdir, hazırlıqlı

ordumuz var, yaxın vaxtlarda «Mil» alınacaq, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarını da tezliklə alacağıq.

16 dekabr 1992-ci il

Kənddə çox sakitlikdir. İnanmaq olmur ki, Sədərək dağlarında da 3-4 gün ərzində 1 dənə də atəş səsi gəlməyə bilər. Deyirlər 1-2 gündür ermənilərin özləri «Mil»dən düşüb niyəsə, harasa uzaqlaşmışlar. Yalan-gerçək deyirlər bizim hərbcilər Ermənistanla sərhəddəki şərab zavodumuza da gedib gələ bilirlər. Deyilənlərə görə orda da erməni yoxdur. Ancaq inanmaq olmur deyilənlərə. Bəlkə də geri çəkilib bizimkiləri şirnikləndirməklə nəse yeni bir məkrli plan hazırlayırlar. Biz hər şeyə inanan, ürəyi düz, kinküdurətdən uzaq, zavallı bir xalq, onlar isə hər cür iftiranı, xəyanəti və alçaqlığı öz üzərlərinə götürməyi bacaran qəddar, qaniçən insanlar... Buna görə də onların hiylə və məkrlərinə inanmağa dəyməz.

16 mart 1993-cü il

Novruz bayramına az qalsa da kənd əhalisi nigarançılıq içərisindədir. Sərhəddəki dağların arxasında ermənilərin qüvvə toplanması haqqında söhbətlər gəzir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi yenə Novruz bayramı günlərində ermənilərin bir fitnə törədəcəkləri, bayram aşımıza necə deyərlər soyuq su qatacaqları şəksizdir. Buna görə də narahatlıq və həyəcanlar günü-gündən artır.

21 mart 1993-cü il

Bu gün Novruz bayramı günü səhərin açılmasını «Əjdəkan» və «Qaraburun» postlarından eşidilən atəş səsləri ilə qarşıladıq. Ermənilər həmin istiqamətdən əvvəlcə dağlardakı postlarımızı, sonra da kəndi atəşə tutdular. Yaralananlar haqda məlumat olmasa da hamının qanı qaralıb, heç kəsdə bayram əhval-ruhiyyəsi yoxdur. Bu narahatlıqlar, bu əzab-əziyyət, bu mənəvi sarsıntılar nə qədər çəkəcək görəsən? ..

28 mart 1993-cü il

Axşam hava qaralanda «Mil» tərəfdən başlanan avtomat və pulemyot atəşləri gecə keçəndən sonra lap gücləndi. Dağlarda («Qırmızılar», «Mil», «Ucubiz», «Əjdəkan») səhərə qədər güclü atışma oldu. Kəndin kişiləri səhərə qədər yatmayıb küçələrdə gəzsələr də atışmanın yenə hansı səbəbə başlanıb belə güclənməsinin səbəbini öyrənə bilmədik. Bir o bəllidir ki, elə bir naqis millətlə qonşuyuq ki, onlardan hər an, hər bir məqamda ən rəzil və riyakar işləri gözləmək olar.

29 mart 1993-cü il

Səhər saat 7-də Ermənistan tərəfdən kəndə güclü top və minamyot atəşi başlandı. Yenə həmin dəhşətlər, həmin qorxu, həmin vahimə..... Atışma günorta saat 1 radələrinə qədər davam etdi. Günorta üstü Anar müəllim, Əli Ağayev və polis rəisi (M.Seyidov) kəndin mərkəzinə gəlib camaata dedilər ki, atəşi dayandırmaq haqda razılığa gəldik və qərar qəbul etdik ki, atəşin kim tərəfdən başlayacağına nəzarət məqsədi ilə postlarda ermənilərlə birgə (şərik) duraq (yəni hər postda 5 nəfər bizdən, 5 nəfər də erməni tərəfdən). Bu təklifi camaat arasında bəyənənlər də oldu, razılaşmayanlar da... Təkliflə razılaşmayanlar tərəfdən mən də çıxış etdim və fikrimi belə əsaslandırıdım ki, təkcə «Mil» postumuzda erməni var, 1 ilə yaxındır ki, onların öhdəsindən gələ bilmirik, faktiki olaraq indiyə kimi yalnız öz əlimizdə olan 8 postumuza da erməni gətirsək çox böyük səhvə yol vermiş olarıq... Fikir çox mübahisələrə səbəb olsa da mənim təklifimi bəyənənlər çox oldu və qərar qəbul olundu ki, erməniləri qətiyyənlə postlara yaxın qoymaq olmaz.

30 mart 1993-cü il

Sədərəklə Arazdəyən arasındakı postun yanında (şərab zavodunun tuşunda) hər tərəfdən 25-30 nəfər olmaq şərti ilə iki tərəfin görüşü keçirildi. Sədərək tərəfdən Anar müəllim, Əli Ağayev, polis rəisi (M.Seyidov), Həsən Nəsirov, rəisin müavini (İ.Hüseynəliyev), mən, Abbas Səfərov, Ağa Əhmədov, Musa

Alırzayev, Cəlil Sadıqov, Həsən Əliyev (Əlibəy), Kərim Qasimov, Sabir Tağıyev (müəllim), Aşıq Yusif və bir neçə də polislə hərbiçi iştirak etdi.

Ermənistan tərəfdən də rayon rəhbərləri, qonşu kəndlərdən olan ziyalılar, qocalar və s... Hər iki tərəf üz-üzə piyada gələrkən çatmağa 5-10 metr qalmış onların dəstəsindən 1 nəfər çıxıb çox sürətlə mənə tərəf qaçdı, mən çəkinsəm də salam-kələmsiz mənə qucaqladı, gözləri sulanmış halda üzümə baxıb bu sözləri dedi:- «Ara, bu niyə belə oldu?..»-mən də dedim ki, bunu siz etdiniz, səbəbini də yenə siz bilirsiniz... O, başını buladı, dərindən köksünü ötürdü «vay, vay, vay...» dedi...

O, vaxtilə Armaş məktəbinin direktoru olmuş, hazırda həmin kənddə kənd sovetinin sədri işləyən Ağabek Harutyunyan idi. Onu mən 14-15 il olardı ki, tanıyırdım. Məktəblərimiz arasında gediş-gəliş var idi. Hadisələr başlayandan bu yana görmədiyim bu insan 4-5 il müddətində xeyli qocalıb, sanki qəddi əyilib. Özünün dediyinə görə müharibə ona da öz zərbəsini vurub. 20 yaşlı qızının ayaqlarını kəsiblər, arvadı ruhi xəstədir, Armaşdakı evləri top zərbəsi ilə dağılıb və s... və ... s...

Onun direktor işlədiyi vaxtlarda Sədərək məktəbində direktor işləyən Bayram müəllimi soruşdu. Onunla ailəvi dostluğundan, xeyli duz-çörək kəsdiyindən danışdı və onun bu görüşdə iştirak etməməsinin səbəbini soruşdu. Mən də cavab verdim ki, sizin kimi sədaqətli dostlarınızın (ermənilərin) Sədərəkdə törətdiyi faciələrə dözə bilmədi, 5-10 gündür ki, dünyasını dəyişib... O, yenə başını buladı, sözləri isə belə oldu: -«vay, vay, vay»...

Bu günkü görüş rəsmi xarakter daşmadığı üçün və görüşdə əsasən yerli sakinlər, ziyalılar və ağsaqqallar iştirak etdiyi üçün söhbətin məzmunu ondan ibarət oldu ki, müharibə bizə heç nə vermir, ən ağır işgəncələri isə əsasən sərhəd bölgələri, yəni qonşu kənd və qəsəbələr çəkirlər. Buna görə də ilk növbədə sərhəddə yaşayanların özləri sülhə çalışmalı və bunu qorumalıdır. Hər iki tərəf bu prinsipi qorumağa çalışmalıdır.

Onlar da eyni şeyi deyir, biz də, ancaq dediyinə kim nə dərəcədə əməl edəcək bunu zaman göstərəcək. Görüşün sonunda

erməni tərəfdən cavan bir oğlan danışdı, dedi ki, mən vəzifəyə təzə seçilmişəm. Çalışacağam ki, sülhü qoruyam, mənim vaxtında qan tökülməsinin qarşısını alam. Onu da vurğuladı ki, mən Sədərəyi yaxşı tanıyıram, komsomolda işləyəndə Sədərək məktəbində də olmuşam... O, vaxtilə Armaş və Sədərək məktəbləri arasında gediş-gəliş olanda Ararat rayon komsomol komitəsinin birinci katibi kimi bizim məktəbdə olan Firdovsi Zaxaryan idi. Bu yaxınlarda isə onu həmin rayona İcra başçısı seçmişdilər.

31 mart 1993-cü il

Bakı televiziyası ilə Şəmistan Əlizamanlı bildirdi ki, martın 27-dən bu günə Kəlbəcərin 12 kəndini ermənilər işğal edib. Düşmən Kəlbəcər rayon mərkəzinin 16 kilometrliyindədir. Laçın rayonu bütövlükdə mühasirəyə düşmək təhlükəsindədir, vəziyyət getdikcə ağırlaşır. Azərbaycan Ali Baş Komandanının əmri elan olundu. Hərbi hissələrdə məzuniyyət və s. qadağan olundu. 1966-1975-ci il təvəllüdü Azərbaycan vətəndaşlarının ümumi səfərbərliyi elan olundu. Televiziyada elan olunan bu xəbərlər heç də ürəkaçan deyil. Kəlbəcər, Laçın kimi alınmaz qalalar işğal olunursa, İrəvanın 60-70 kilometrliyindəki torpaqları (o cümlədən bizləri) nələr gözləyir Allah bilir...

25 aprel 1993-cü il

Səhər tezdən Ermənistan tərəfdən Sədərək üzərinə top atəşi başlandı. Günorta üstünə qədər 2-3 saat ərzində kəndə düşən 30-40 top mərmisindən yenə xeyli ev dağıldı. Guya atəşkəs rejimidir. Buna görə də atəşkəsi kimin pozması haqqında ziddiyyətli fikirlər var. Camaat arasında atəşkəsin bizim hərbcilər tərəfindən pozulduğunu deyənlər də var. Ancaq hər halda yenə zərbə bizə dəyib, Sədərəkdə evlər dağılıb, yaralananlar var.

26 aprel 1993-cü il

Gün ərzində tək-tük atəş səsləri gəlsə də hava qaralan kimi kəndi Ermənistan tərəfdən möhkəm avtomat, «TŞK» və pelemiyot

atəşinə tutdular. Kəndin kənarındakı evlərdə yaşayanların bir çoxu atəşlərin çoxunun dağlardakı sərhəddə yerləşən öz postlarımızdan kəndə yağdırıldığını müşahidə edib. Bu fikir kəndə yayılıb və çox böyük həyəcana, narahatlığa və qorxuya səbəb olub. Düşmənlər zərbələrinə dözmək asandır, özümüzünkülərin öz başımıza od ələməsinə isə heç cür anlamaq olmur. Nədir məqsədləri görəsən?... Camaat arasında belə şayiələr gəzir ki, öz hərbiçilərimiz kiminsə göstərişi ilə kəndə atəş açıb, kənd əhalisini vahiməyə salıb qovmaq və Sədərəyi ermənilərə təhvil vermək istəyirlər. Hamı vahimə və səksəkə içindədir. Küçələrdə səhərə qədər ikibir, üçbir gəzən insanlar kimə inanmaq, nəyə inanmaq haqda mübahisələr edir, hər saat, hər an gözlənilməz bir xəbər çıxacağını gözləyirlər. Gecə saat 3-ə işləmiş məktəbin hərbi rəhbəri Teymur müəllimlə birlikdə rayon polis şöbəsinə getdik. Rəis müavini İmran Hüseynəliyev çox yorğun və həyəcan içində, telefonla danışa-danışa gəlişimizin səbəbini soruşdu. Kəndə öz hərbiçilərimiz tərəfindən atəş açılıb açılmaması barədə camaat arasında gəzən şayiəni dəqiqləşdirmək məqsədilə gəldiyimizi bildirdik. Dedi ki, həmin məlumat bizdə də var, elə indi telefonla həmin faktı araşdırırıq... O, bizə ürək-dirək verib şayiələrə inanmamağa çalışsa da rəis müavinin narahatlığından və postlarla çox əsəbi vəziyyətdə danışdığından vəziyyətin qarışıq və gərgin olduğunu bir daha hiss etdik.

27 aprel 1993-cü il

Səhər-səhər kənddən 100-150 nəfər Naxçıvana- Heydər Əliyevin qəbuluna getdik. (Kənddəki avtobus və maşınların benzini olmadığı üçün polis rəisinin müavini İmran müəllim Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından və Naxçıvandan gəlib «turist» adı ilə Türkiyəyə gedən və oradan qayıdan alverçiləri gətirən 4 ədəd «İkarus» avtobusu gömrükdə boşaldıb kəndə gətirdi, hamımızın həmin avtobuslarla Naxçıvana getməyimizi çox qısa vaxtda təşkil etdi). Avtobuslara minəndə ağsaqqallar məsləhət gördülər ki, hamı bir məqsəd üçün gedir ki, vəziyyəti Heydər Əliyevə olduğu kimi çatdıraq. Buna görə də orada hamının səs-səsə verib xorla danışmasına və ayrı tələblər qoymasına ehtiyac yoxdur, hamının

adından birçə nəfər geniş danışib ətraflı məlumat verməlidir. Bir neçə nəfərin adı çəkilsə də orada ziyalı kimi, məktəb direktoru kimi təkcə mənim danışacağım qərara alındı.

Naxçıvan Ali Məclisinin qarşısına çatmağımızla Heydər Əliyevin böyük zalda bizi qəbul etməsi heç yarım saat çəkmədi. Həm də bizim gözləmədiyimiz halda, çox qısa vaxt ərzində muxtar respublikanın əksər rəhbər vəzifəli şəxslərini, nazirləri də həmin görüşə yığıb onların iştirakı ilə bizi qəbul etdi. Bizimlə gedən rayon İcra hakimi vəzifəsini icra edən Əli Ağayevin qısa məlumatından sonra kənd əhalisi adından mənə söz verildi. 10-12 dəqiqə çəkən çıxışında kənddəki ictimai-siyasi vəziyyəti olduğu kimi çatdırdım, camaatı narahat edən səbəbləri izah etdim, müəyyən bəd niyyətli qüvvələrin hərbiçilərin işinə müdaxiləsindən, bunun xoşagəlməz nəticələrindən danışdım və sözümlü aşağıdakı cümlələrlə yekunlaşdırdım:

-Sədarək əhalisi Heydər Əliyevi çox böyük siyasi xadim kimi tanıyıb onun şəxsiyyətinə böyük hörmət edir. Ancaq burda iştirak edən 150 nəfərə yaxın sədarəklinin qarşısında tam məsuliyyətlə bildirirəm ki, Sədarək əldən getmək üzrədir. Bunun bir sıra səbəbləri var, bir səbəb də odur ki, Heydər Əliyev şəxsiyyətinə qara yaxmaq istəyən qüvvələr Sədarəyin düşmən əlinə keçməsinə maraqlıdırlar. Biz - bütövlükdə Sədarək əhalisi isə istəməzdik ki, indiyə qədər mətanətlə dözüb dayanan Sədarək Heydər Əliyev kimi bir dahinin vaxtında düşmən əlinə keçsin...

Çıxışımı yuxarıdakı cümlələrlə tamamlayıb tribunadan enmək istəyirdim ki, Heydər Əliyev məni tribunada saxladı və bir qədər kövrək, bir qədər də qətiyyətli səslə bu cümlələri dedi:

-müəllim, tam əmin olun, bir damla qanım qalana qədər mən də sədarəklilərlə bir yerdə olacağam, ölsəm də sizinlə bir yerdə olacağam və Sədarəyi əldən verən deyilik...

Kənddəki narahatlıqları və qorxunu görüb bir az da ümitsizləşən, yalnız Heydər Əliyev ucılığına pənah gətirən

sədərəkliyə o böyük şəxsiyyətin dilindən bu sözləri eşidəndən sonra ayağa qalxıb bir neçə dəqiqə fasiləsiz alqışlar etdi və daha heç kəsin də heç nə deməsinə ehtiyac qalmadı.

Heydər Əliyev elə həmin zalda bir çox nazirlərə Sədərəklə bağlı xüsusi tapşırıqlar verdi, onların bir neçəsini elə oradan birbaşa Sədərəyə göndərdi və ümumiyyətlə kənd əhalisinin əhval-ruhiyyəsində xeyli dəyişiklik yarandı, sabaha inam artdı.

14 may 1993-cü il

«Qaraburun»dan Ermənistanı tərəf olan ərazidə karantin postunun yanında (asfaltın ortasında) ermənilərlə 2-3 saatlıq görüş oldu. Hər tərəfdən 25-30 nəfər iştirak edir. Bizim tərəfdən Ali Məclisin sədri Heydər Əliyev, Ermənistan tərəfdən isə Ali Sovet sədrinin müavini iştirak edir. Həm biz tərəfdən, həm də qarşı tərəfdən bir neçə rayonların İcra başçıları, hərbiçilər və müxtəlif yüksək vəzifəli şəxslər də iştirak edirlər. Görüş iştirakçılarının hamısının gözü Heydər Əliyevdədir (Ermənistan tərəfdən gələnlər də ona çox böyük paxıllıq və həsəd hissilə baxırlar). Heydər Əliyevin çox təmkinli, ağır hərəkətləri, sərbəst davranışı bəzi hallarda incə yumuru dağ çəkər elə bil ermənilərin ürəyinə... Biz tərəfdən gedənlər isə o dahi şəxsiyyətin mənalı hərəkət və davranışından qürur hissi keçirir, təsəlli tapırıq ki, belə bir ağır günümüzdə arxamızda belə bir əzəmətli dağ durub... Elə həmin məqamda görüşdə iştirak edən tanınmış jurnalist, uzun müddət Moskva televiziyasının məşhur «Vremya» verilişinin Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri olmuş Mayis Məmmədovun fürsət tapıb mənə pıçıldadığı sözlər də təsdiq edir deyilənləri: «Mən çox görüşlərdə olub, çox ölkələrin prezidentlərini görmüşəm, vallah Buş da, Klinton da yalandır bu kişinin yanında... Ancaq, nə faydası, şam kimi ömrünü əritsə də, özümüz lazımınca qədrini bilmirik bunun...»

3-4 saata yaxın davam edən görüşdən və müzakirələrdən sonra Heydər Əliyev Ermənistan tərəflə bir neçə maddədən ibarət kommünike imzaladı (təəssüf ki, Azərbaycan mətbuatı Heydər Əliyevin Ermənistan tərəflə bu görüşünü «seperat danışıq» və «Azərbaycan dövlətçiliyinə arxadan zərbə» kimi qiymətləndirdi).

«Qaraburun» postu yaxınlığında keçirilən görüşdən sonra Heydər Əliyev birbaşa Sədərək kəndinin mərkəzinə gəldi. Künbəz çayçının qarşısındakı uca səkidə camaatla görüşüb hamıya ürək-dirək verdi ki, nə qədər çətinlik olsa da dözmək lazımdır, dözümlü, iradə, mətinlik ağır günlərdə sınıdır... Kənd əhalisi adından bir neçə nəfər çıxış etdi. Mən də çıxış edib Heydər Əliyevin 3-4 gün əvvəl tamam olan 70 yaşını kənd əhalisi adından təbrik etdim və onu da əlavə etdim ki, Siz ömrünüzü xalqın yolunda şam kimi əridib, öz yubileyinizi keçirməyə vaxt ayırmasanız da xalq Sizi unutmur və o cümlədən Sədərək əhalisi də səmimi qəlbədən Sizin 70 illiyinizi təbrik edir. Mənim bu təbrikim yerində deyildiyi üçün çoxlarının ürəyincə oldu və hamı Heydər Əliyevi möhkəm alqışladı. O, isə özünəməxsus təbəssümlə bildirdi ki, demək Sədərək əhalisi müharibə şəraitində də mənim doğum günümü unutmur...

18 may 1993-cü il

Bu gün ermənilərin «Qaraburun» dağında və «Mil»də törətdiyi vəhşiliyin bir ili tamam olur. Həmin faciə günü şəhid olanların xatirəsini yad etmək üçün Şəhidlər xiyabanında böyük tədbir keçirdik. Məktəbin hazırladığı həmin tədbir bütöv kənd əhalisinin xeyli marağına səbəb oldu və kənddə bir neçə gün bu barədə söhbətlər getdi.

15 iyun 1993-cü il

Azərbaycan Milli Məclisinin iclasında çox qızğın mübahisələr gedir. Özlərini demokrat adlandıraraq ölkəni anarxiyaya çevirmək istəyənlər Heydər Əliyevin Milli Məclisə sədr seçilməsinə mane olmaq istəsələr də o böyük şəxsiyyətə xalq sevgisinin qarşısını ala bilmirlər. Bəxtiyar Vahabzadə, Xeyrulla Əliyev, Arif Rəhimzadə və digər deputatların cəsarətli çıxışlarından sonra Milli Məclis öz tarixi qərarını verdi və Heydər Əliyev Azərbaycan Milli Məclisinin Sədri seçildi. Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə yenidən qayıdışı ilə Azərbaycan tarixinin yeni mərhələsi, yeni erası başlandı.

17 iyul 1993-cü il

Səhər radio ilə verilən «İnformasiya dəqiqələri» verilişində elan etdilər ki, Ermənistan tərəfdən Sədərəyə atəş açıblar, bir neçə saat atışma olub. Əvvəllər bir gündə kəndə yüz top atsalar da bu haqda Bakı məlumat vermirdi. Heydər Əliyev Bakıya gedəndən sonra Bakı televiziyası və radiosu Naxçıvanda, xüsusilə Sədərəkə baş verən hadisələri müntəzəm işıqlandırır.

1 sentyabr 1993-cü il

İlk dərs günüdür. Məktəb həyətində bu münasibətlə tədbir keçirdik. Ötən illə müqayisə etsək bu il şagirdlərin məktəbə gəlişində xeyli irəliləyiş var. Məktəbin açılmasına hamı sevinir. Özümüzə bir növ təsəlli veririk ki, daha müharibə dayanmaq üzrədir. Yavaş-yavaş hər şey yoluna düşəcək.

Dərsə gələn şagirdləri və tədbir iştirakçılarını dərs ilinin başlanması münasibətilə təbrik etdim və bildirdim ki, müharibə şəraitinə baxmayaraq bizim borcumuz dərslərə davam etmək, torpağımızı müdafiə edənlərə kömək etmək və vətənpərvər gənclər yetişdirməkdir.

1 oktyabr 1993-cü il

Müharibədən əvvəlki çal-çağırılı məktəb olmasa da yenə köhnə ənənələrimizi qaytarmağa, müxtəlif tədbirlər keçirməyə çalışırıq. Bu gün məktəbin riyaziyyat müəllimi Həsən Əliyevin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə tədbir keçirdik. Xeyli müəllim və şagird iştirak etdi.

27 oktyabr 1993-cü il

Dərsə başladıq, ancaq məktəbdə qısa hazırlığın vəziyyəti çox pisdir. Qapı-pəncərələr dağılıb, bir neçə yerdən top zərbəsinin dağıntıları, yanacaq yox və s... və s... Bu münasibətlə bütün rayon rəhbərlərinin, idarə və müəssisə rəhbərlərinin iştirakı ilə məktəbdə yığıncaq keçirdik. Geniş müzakirələr oldu, konkret qərarlar qəbul etdik.

28 oktyabr 1993-cü il

Ali Məclis sədrinin müavini Anar Səfərov, Naxçıvan MR Daxili İşlər naziri, hərbi hissələrin komandirləri kəndin içində iclas keçirib bildirdilər ki, ermənilərlə danışıq aparılıb daha atəş olmayacaq... Buna camaat çox sevindi, ancaq cəmi 2 dəqiqə ömrü oldu bu sevincin. 2 dəqiqədən sonra «Ucubiz» tərəfdən atılan güclü «TŞK» atəşi düz camaatın başı üstündən keçib yaxınlığa düşdü. Arxasınca da bir neçə dəfə atılan atəş camaatın dağılışmasına, həyəcan və təlaşın daha da artmasına səbəb oldu. İclas edənlər də sözlərini yarımçıq kəsməyə məcbur oldular.

10 noyabr 1993-cü il

1990-cı ilin yanvar ayının 19-da ermənilərin Sədərəyə ilk hücumundan da əvvəl, hələ 1988-ci ilin sonlarından kəndin müdafiəsində yaşlı insanlarla yanaşı kiçik yaşlı məktəbli uşaqlar və yeniyetmələr də həvəslə iştirak edirlər. Onlar dağlarda kəndin keşiyini çəkən döyüşçülərə çörək, su, ərzaq, siqaret, sursat daşıyır bəzən də saatlarla onların yanında qalıb od-alov içində bərkiyir, mətinləşirlər. Onlardan tez-tez yaralananlar, şəhid olanlar da olur. Belə yeniyetmələrdən biri də oktyabr ayının 3-də «Ucubiz»dəki döyüşçülərə çörək apararkən faciəli surətdə yaralanan, bir aya yaxın Bakıda Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin hərbi qospitalında müalicə olunsa da bu gün dünyasını dəyişən Qasimov Əhməd Sadıq oğludur. Orta məktəb təhsilinin son illəri müharibə dövrünə düşən bu gənc də ömrünün 2-3 ilini düz evlərinin yanında «Ağoğlan» və «Ucubiz» postlarında keşik çəkən döyüşçülərin yanında keçirdi, onlarla birlikdə çox səngərlərdə oldu, nəhayət bir gün də yağı qəsdinin qurbanı oldu və şəhidlik zirvəsinə ucaldı.

18 noyabr 1993-cü il

Bu gün səhər-səhər məktəbdə gözlənilməz bir qara xəbər eşitdik. Məktəbin müəllimi Paşa Əbilov vəfat edib... Müharibənin ilk günündən ağır döyüş yolu keçən, bir neçə dəfə ölümlə üz-üzə gəlib yaralansa da qəhrəmanlıqla vuruşan cəsur bir insanın ürəyi bu

faciələrə dözməyib qəflətən dayandı... Yaşı qırxı təzə haqlayan Paşa müəllim məktəbin ən intizamlı, ən nümunəvi müəllimlərindən idi. Onun dəfninə çox böyük izdiham gəlib. Qəbristanlığın yolu məktəbin yanından keçdiyindən son dəfə onun məktəblə vidalaşması üçünmü, ya niyəsə izdiham cənazəni məktəb həyətinə döndərdi. Onun doğma və əzizləri, müəllim və şagirdlər məktəb həyətinə möhkəmcə ağlayıb ürəyini boşaldandan sonra izdiham qəbristanlığa üz tutdu... On erməninin cavabını verməyə qadir olan bir qeyrətli, cəsarətli dostumuzla da beləcə vidalaşdıq...

19 noyabr 1993-cü il

Paşa müəllimin ikisi günüdür. Məktəbdə müəllim və şagirdlər onun ölümünü kənd üçün çox böyük itki sayırlar. O, hər gecəni səngərdə keçirib səhərlər avtomat çiyində dərəcə girən, həm də dərəcə dediyi şagirdlər üçün necə deyərlər «ürəyinin yağını əridən» müəllimlərdən idi.

Günorta saat 3-də onun qəbri üstündə molla quran oxuyandan sonra icazə alıb gecə (onun ölümü günü səhərə qədər yata bilmədiyim gecə...) yazdığım «Hayıf sənə» adlı şeiri oxudum. Qəbr üstə şeir oxumaq bəzilərinə qərribə gəlsə də quran oxunanda sükut içində dayananların hamısı bu şeiri dinləyəndə hönkürüb ağlayırdı.

Dərdi göydən endirdin sən,
Hamımızı yandırdın sən,
Belimizi sındırdın sən,
Baharımız döndü qışa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

Atdı tale nə zərini?
Çəkdi bizdən nəzərini...
Yelmarını, Azərini
Çatdırmadın boya-başa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

Qaraqabaq, dinməz idin,
Dediyindən dönməz idin,
Vüqarından enməz idin,
Arzuların dəydi daşa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

Aramızda çox söz olub,
Sinəmizdə dərd köz olub.
Müəllimlər dörd göz olub-
Gəzərdiniz axı qoşa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

Qəfil tufan tökdü barın,
İnanmadı dostun, yarın.
Çox yarımçıq arzuların
Ölümünlə çıxdı boşa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

Ağır imiş dərdi-sərin,
Bitməyəcək bu səfərin.
Səni gəzir şagirdlərin,
Vaxtsiz oldu bu tamaşa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

Hər vaxt haqqın qulu idin,
Qeyrət ilə dolu idin.
Sən ağsaqqal-ulu idin,
Çatmasan da qırxca yaşa,
Hayıf sənə, hayıf Paşa...

25-27 dekabr 1993-cü il

Sədərək hadisələri, Sədərəkdə baş verən hadisələr haqqında müxtəlif şayiələr məni çox narahat edir. Hərdən mətbuatdan, televiziyadan «Sədərəkdə adam yaşamır», «Kənddə ancaq hərbiçilərdir» və s. bu kimi xəbərlər eşidilir. Bu şayiələrə son qoymaq, əsl həqiqətləri respublika ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün «Sədərək həqiqətləri» adlı bir videolent çəkib Bakı televiziyasına göndərmək qərarına gəldim. 2-3 gün ərzində ssenari hazırladım, çoxlu foto-şəkillər var, kimlərdən müsahibə alacağımı planlaşdırdım.

Qardaşım Müşfiq Naxçıvandan Almaniyada hərbi xidmətdə olduğu dostlarının hansındansa video-kamera alıb gətirdi və işə başladıq. Çox maraqlı, iki saatlıq bir kaset çəkdik. Düşünürəm ki, nəzərdə tutduğum məqamları çəkib mövzunu əhatə edə bilmişik.

28 dekabr 1993-cü il

«Sədərək həqiqətləri» adlı kasetə rayon rəhbərliyi ilə polis rəisinin otağında baxırdıq ki, təcili xəbər gəldi ki, «Mil» istiqamətindən kəndi güclü atəşə tutublar. Kasetə tam baxmaq mümkün olmadı. 4-5 saat atışma getdi. Bir neçə adam yaralandı, Tovuz rayonundan olan Hüseyinov Araz Səməd oğlu (Milli ordunun əsgəri) çox ağır yaralı vəziyyətdə Naxçıvan hərbi qospitalına çatdırılsa da yaşaması mümkün olmadı.

18 yanvar 1994-cü il

Sədərək hadisələrindən bəhs edən «Sədərək harayı» adlı şeir kitabımı Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinin nəşriyyatına təqdim etdim. Daha zaman dəyişib, pul verib kitab çıxartmalısan. Müqaviləyə əsasən 3-4 aya kimi kitabı çap etməyə söz verdilər.

26 yanvar 1994-cü il

«Qaraburun» postunda güclü atışma oldu. Beyləqan rayonundan olan Səriyev Sədi Əhəd oğlu (Milli ordunun əsgəri) şəhid oldu.

17 aprel 1994-cü il

Üç-dörd gün sakitlik olanda bir həftə də atışma olur. Yenə dünəndən kəndin üstünə pulemyot və avtomatlardan atəş açırlar. Bu gün də Milli ordunun əsgəri, Qarabağlar kəndindən olan Qasimov İlyas Sabir oğlu şəhid oldu.

17 may 1994-cü il

Gecə saat 10 radələrindən «Mil» tərəfdən PMK-nı (indiki Heydərabad qəsəbəsi-red), sonra da kəndi TŞK və BMP ilə güclü

atəşə tutdular. Hava qaranlıq olduğu üçün müxtəlif silahlardan atılan atəşlərin və yanan patronların işığı çox vahiməli görünür. Məhəllənin bütün qadınları və uşaqları (30-40 nəfər) bizim evin zirzəmisinə yığışib. Kənd əhalisi yenə təşviş içindədir.

19 may 1994-cü il

Gündüz saat 3-ün yarısında Ordubad rayonunun Düylün kəndindən olan bir əsgərimizi (Rzayev Surxay İsa oğlu) keşik çəkdiyi postda snayperlə vurdular. O, vurulandan indiyə kimi (axşam saat 11 radələridir) atışma davam edir. Deyirlər həmin əsgərimiz vurulandan sonra bizimkilər də düşməyə ağır zərbə vurub, buna görə də onlar acıq çıxırlar.

26 may 1994-cü il

Səderəkdə ağır döyüşlər getsə də Səderəyin mərd oğulları Azərbaycanın digər bölgələrində də mərdliklə döyüşürlər. Ağdamın Qərvənd kəndi uğrunda gedən döyüşlərdə ayağını itirmiş səderəkli Əliyev Elxan Vəli oğlu (vaxtilə dərs dediyim ən intizamlı, ən nümunəvi şagirdlərdən biri...) Bakıda hərbi qospitalda vəfat edib. Bu gün kəndin Şəhidlər xiyabanında dəfn etdik. Oğlunun ölümü haqda teleqram alıb Bakıya gedən atası Vəli kişi dəfn mərasimi qurtarana yaxın qəbristanlığa çatdı. Çatar-çatmaz: -«Niyə belimi qırdın Elxan?..- deyib hönkür-hönkür ağlamaqla, hər gün yas, itkilər görəndə caamatı yenidən ağlatdı.

27 may 1994-cü il

Keçən gecə Səderəyin Şimali-Şərqiindəki «Qurdbaba» postuna ermənilərin ağır zirehli texnika ilə həmləsi olub. Çox güclü döyüşlər gedib. Ermənilər ağır itki versə də qüvvə nisbətində görəndə postu ələ keçirə biliblər. Bizim əsgərlərdən şəhid olan Şahverdiyev Mübariz İslam oğlunun meyidini kəndə gətirmək mümkün olub. 5 əsgərimizi isə ağır yaralı vəziyyətdə girov aparıblar:

1. Həsənov Muxtər Həsən oğlu – Qıvraq kəndi
2. Abbasov Ramiq İlyas oğlu – Çərçiboğan
3. Əsədullayev Kamal Fətulla oğlu – Alışar kəndi
4. Məmmədov Kamran Cəbi oğlu –Yurdçu kəndi
5. Həsənov Nemət Arif oğlu –Gəncə şəhəri

28 may 1994-cü il

Ölkə rəhbəri Heydər Əliyevin Ermənistan rəhbərliyi ilə telefon danışıqı nəticəsində həmin 5 nəfərin meyidi biz tərəfə verildi. Onları çox vəhşicəsinə, amansızlıqla öldürüb, xeyli işgəncələr veriblər.

1 iyun 1994-cü il

Axşam televiziya xəbər verdi ki, Azərbaycan Xarici İşlər naziri Həsən Həsənov Sədərək ərazisindəki «Qurdbaba» postunda ermənilərin quldurluq hərəkəti törətməsi haqqında BMT baş katibi Butros Qaliyə məktub göndərilib və bu vəhşiliyi pisləyib.

4 iyun 1994-cü il

Axşamüstü kəndə şaiyələr yayılıb ki, ermənilərin gecə Sədərək üzərinə güclü hücumu olacaq. Guya kənd əhalisini çıxarmaq üçün gömrükxanada xüsusi avtobuslar gözləyir... Ancaq kənd əhalisi, od-alovdan çıxan zavallı insanlar bu şaiyələri çox eşidib, çox görüb, buna görə də şaiyələrə inanmır, öz evində, küçədə, kəndin mərkəzində hər şeyə dözüür, səbr və inamla gözləyir...

8 iyun 1994-cü il

Bu gün də «Mil» və «Qaraburun» tərəfdə atışmalar oldu. Sədərək sakini Cəfərov Adil Allahverdi oğlu şəhid oldu.

19 iyun 1994-cü il

«Sədərək harayı» kitabımın siqnal nüsxəsi çıxıb. Bu kitabda Sədərək döyüşlərini əks etdirən şeirlər var. Kitabı götürmək üçün Bakıya, təzə gəlsəm də planım pozuldu. Mətbəədən götürdüyüm yeni

kitabımın çıxmasına nə qədər sevinmə də kəndə yenə ermənilərin hücum xəbərini eşidəndə sevincimə son qoyuldu. Kitab əlimdə aeroporta gedib həmin gün kəndə qayıtmaq üçün bilet aldım.

29 iyun 1994-cü il

Naxçıvan Dram Teatrında yazıçı Hüseyn İbrahimovun 70 illik yubileyi keçirilir. Sədərəkdən 8-10 adam çağrılsa da təkcə mən iştirak edirəm. Çox adamlar çıxış edib qiymətli hədiyyələr verdi. Mənim çıxışım nəzərdə tutulmasa da özüm söz alıb Hüseyn İbrahimovun mənə və yaşlılarıma göstərdiyi qayğılardan danışdım. Dedim ki, Sədərəkdən bura 4-5 maşın dəyişib tədbirə ancaq çatmışam. Ancaq heç maşın olmasa ordan bura piyada gəlib piyada qayıtsaydım da yenə Hüseyn müəllimin mənim boynumda olan haqqını ödəyə bilməzdim. Yubilyarı təbrik edib yeni çıxan «Sədərək harayı» kitabımı avtoqrafla ona verdim. Tədbirdən çıxandan sonra çoxları məni sadə, təbii çıxışıma və yeni kitabıma görə təbrik etdilər və bir neçə nəfərə də öz xahişləri ilə təzə kitabımdan verdim (Nazirlər soveti sədrinin birinci müavini Məmməd Abbasova, institutun müəllimlərindən İsa Həbibbəyliyə və Akif İmanlıya, təhsil naziri Nazim Əkbərova, nazirliyin inspektoru Adil Bağirova, şair Adil Qasımova, Elman Həbibə, Asim Yadigara, Nəriman Zeynalzadəyə və s.)

16 iyul 1994-cü il

Sədərəkdə Naxçıvan MR «Bilik» Cəmiyyətinin xətti ilə açdığım və rəhbərlik etdiyim pedaqoji kollecin qızları «Sədərək harayı» kitabımın müzakirəsini keçirdilər. Qızlardan bir neçəsi şeirlərimi əzbər dedi və mənə maraqlı suallar verdilər. Bu kitabın ilk müzakirəsini onların keçirməsini mənə hörmət və ehtiramın ifadəsi kimi qiymətləndirdim.

Kollecin tələbələrindən Əliyeva Afət Ələsgər qızı gözləmədiyim halda qardaşı, orta məktəb şagirdi Aydın Əliyevin mənim o vaxtlar kənddə çox yayılan «Bizim ellər yaylağından

dönmədi» şeirimə şeirlə yazdığı cavab şeirini əzbər söylədi və həmin şeiri mənə təqdim etdi:

Ürəyimdə sönməz ümid odu var,
Bizim ellər yaylağından dönəcək
Arxamızda yenilməz bir ordu var,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Qəm eyləmə, bir gün biz də gülərik,
Anaların göz yaşını silərik.
Bu «yaylaqda» çox qalmarıq, enərik,
Odsuzların ocağı tez sönəcək,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Xalqın eşqi kimdə ümman, kimdə göl,
Xalqın səsi şimşəklərdən daha gur.
Xalqla ağla, xalqla otur, xalqla dur,
Hər insana qiyməti xalq verəcək,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Gül-çiçəkdən yazanlar harda qaldı,
Sanmasınlar Sədərək darda qaldı.
Qışdan sonra gələn əlbət bahardı,
Müharibə kəsəndəmi dinəcək?
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Kitabını dönə-dönə oxudum,
Məlhəmimi bu kitabda aradım.
Hər bir kəlmən sudan belə durudu,
Yoxdur riya, yoxdur boya, bərbəzək,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Sədərəyin harayını car etdin,
Dərdimizi bölüşdürüb yarı etdin,
Öz borcunu sən yerinə yetirdin,
Bu xalq səni sevib, yenə sevəcək,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Bu davada söndü necə gur ocaq,
Qisasımız düşməndə qalmayacaq.
Sanma bir vaxt xalq səni unudacaq,
Mərd oğlunu unutmayı Sədərək,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

Mən Aydınam, ömrüm boyu qırılmam,
Yaltaqlanıb hər yetənə sarılmam,
Şair, sənə əhsən desəm yanılmam,
Bizim ellər danışacaq, güləcək,
Bizim ellər yaylağından dönəcək.

17 iyul 1994-cü il

Eşitdim ki, dünən Bakı televiziyaşının «Gecə kanalı» verilişində bir rejissor çıxış edib, Sədərək döyüşləri haqda sənədli film çəkmək istədiyini bildirib. Özü də mənim «Sədərək harayı» kitabımı göstərib, kitabın mötiyləri haqda çəkəcəyini bildirib. Maraqlıdır ki, bu haqda mənim heç bir rejissorla söhbətim olmayıb.

9 sentyabr 1994-cü il

Sədərək hərbi hissələrinin komandiri Elşad Nağıyev səhər saat 6 radələrində telefonda cərəyan vurması nəticəsində həlak oldu. Sədərək postlarının möhkəmləndirilməsində, yeni döyüş istehkamlarının hazırlanmasında, müdafiənin təşkilində çox böyük xidmətləri var idi, Allah rəhmət eləsin.

11- 25 sentyabr 1994-cü il

İraqda YUNESKO xətti ilə keçirilən Füzulinin 500 illik yubiley tədbirlərində iştirak etdim. Azərbaycanın ədəbiyyat, elm və incəsənət xadimlərindən ibarət olan 107 nəfərlik heyətə çox görkəmli ziyalılar daxil idi. (Elçin, Anar, Fikrət Qoca, Qabil, Bəkir Nəbiyev, Yaşar Qarayev, Vasim Məmmədaliyev, Qəzənfər Paşayev, Sabir Rüstəmxanlı, Ayaz Vəfalı, Zəlimxan Yaqub, Cabir Novruz, Fikrət Sadıq, Söhrab Tahir, Çingiz Əlioğlu, Çingiz Abdullayev, Sabir Əhmədov, Vaqif Səmədoğlu, İsa İsmayilzadə, Ələkbər Salahzadə,

Nizami Xudiyev, Şirindil Alışanlı və s. Naxçıvandan isə 4 nəfər idik –İsa Həbibbəyli, Qədir Qədirzadə, Ələkbər Quliyev və mən. 15 gün ərzində İraqın Bağdad, Nəcəf, Kərbala, Kərkük, Mədain və s. şəhərlərində olub müqəddəs yerləri ziyarət etdik, böyük Füzuli sənətinin işığında rəngarəng tədbirlərdə iştirak etdik.

30 sentyabr 1994-cü il

Afiyəddəin Cəlilovun qətlə yetirilməsi ilə əlaqədar Sədərək kəndinin mərkəzində mitinq oldu. Afiyəddin Cəlilovu şəxsən tanıdığım üçün, müəyyən məsələlərin həlli ilə əlaqədar dəfələrlə söhbətlər etdiyim üçün onun ölümünə xeyli sarsılmışam. Mitingin sonunda kənd əhalisi adından yazdığım ölkə prezidentinə müraciəti oxudum (həmin axşam Naxçıvan televiziya ilə oxundu).

28 noyabr 1994-cü il

Bakıda Respublika Sarayında «Respublikada ictimai-siyasi vəziyyət haqqında» çox geniş müşavirə keçirilir. O əzəmətli sarayda bir boş yer yoxdur. Naxçıvan MR-dən təkcə mənim çıxışım nəzərdə tutulub (gərgin döyüşlər gedən bölgənin sakini və döyüşlərin fəal iştirakçısı kimi...). Müşavirədən əvvəl Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Namiq Həsənov və Prezident aparatının şöbə müdiri Fatma Abdullazadə çıxışla bağlı məsləhətlər verdilər və dedilər ki, imkan dairəsində kağızdan oxuma və iştirakçısı olduğun hadisələrdən danış, kənd əhalisinin rəyini ifadə et.

Fasilədən sonra müşavirəni aparan Heydər Əliyev 3-cü mənə söz verdi. Şair Qabildən sonra çıxış etmək çox asan olmasa da mənim kağızsız tribunaya çıxmağım çox sərbəst çıxışım gözləmədiyim səviyyədə alqışlara səbəb oldu. Sədərəkdə 6 ildə ermənilər tərəfindən törədilən vəhşiliklərdən, Bakıda və Gəncədə baş verən hadisələrdən danışdım, axırda da yüzdən çox şəhid verib 14 dəfə erməni hücumunu dəf edən, öz torpağının bir qarışını da düşmünə verməyən Sədərək kəndinə «Qəhrəman kənd» adı verilməsini təklif etdim. Bu təklif çox böyük alqışlara səbəb oldu (çıxışın mətni «Azərbaycan» qəzetinin 1 dekabr 1994-cü il tarixli sayında verilib-V.M.).

Müşavirədən sonra onlarla adam (akademik Fəraməz Maqşudov, Daxili İşlər naziri Ramil Usubov, Fatma Abdullazadə, Gəncə Pedaqoji İnstitutunun müəllimi Əli müəllim və digərləri) məni ürəkdən təbrik edib dedilər ki, sağ ol, sən bu çıxışınla Sədərəyin adını daha da ucaltdın.

20 yanvar 1995-ci il

20 yanvar faciəsinin 5 illiyi münasibətilə məktəb kollektivi ilə kənddə «Şəhidlər xiyabanı»nı ziyarət etdik, elə orada şagirdlərin hazırladıqları kompozisiya nümayiş olundu.

03 oktyabr 1995-ci il

Bu gün öz ərizəmlə məktəb direktoru vəzifəsindən azad oldum. Naxçıvan MR Ali Məclisinə deputatlığa namizədliyimi irəli sürdüyüm üçün seçki qanununa görə vəzifədən azad olmalıyam. 14 ilə yaxın rəhbərlik etdiyim, acılı-şirinli çox xatirələrim olan, xüsusilə ağır müharibə illərində vicdanımın səsi ilə ömrümü həsr etdiyim, bütün gücümü və bacarığımı əsirgəmədiyim müqəddəs bir yerdən, doğma məktəbdən ayrılmaq çox da asan deyil mənə...

Ancaq görünür hər şeyin bir sonu var və heç nə əbədi deyil... Bütün bunları dərinləndirib düşünüb dərk etsəm də inana bilmirəm ki, gəncliyimi həsr etdiyim, 8 il direktor müavini, 14 il direktor işlədiyim məktəbə «əlvıda» deyirəm... «Əlvıda» məktəb, «əlvıda» müəllim və şagird dostlar!

12 noyabr 1995-ci il

Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə seçkilər keçirildi. Namizədliyimi verdiyim 1 №-li dairədən 6 nəfər namizəd olduğu üçün (Arif Qasimov, Arif Əliyev, Nəriman Seyidov, Ələsgər Hüseynov, Bəhman Qədimov və mən) ilk turda ən az səs toplayanlar çıxdı və Arif Əliyevlə mən 2-ci tura qaldıq.

26 noyabr 1995-ci il

Bu gün seçkinin 2-ci turu keçirildi. Çox gərgin səsvermə keçdi. Günortaya yaxın hələ səsvermənin bitməsinə bir neçə saat qalmış bəlli oldu ki, camaat axın-axın gəlib pərdə arxasına keçmədən bülleten alıb mənə açıq səs verirlər. Nəticədə də gözlənilən kimi oldu. Seçicilərin 74 faizə qədəri mənə səs verdi...

Bu böyük etimadı mən uzun illər boyu doğulduğum torpağa və onun qədirbilən insanlarına etdiyim təmənnəsiz, vicdanlı xidmətin təzahürü və nəticəsi kimi qəbul etdim. Vicdanım qarşısında özüm özümə hesabat verərək bu qərarımı bir daha yəqinləşdirdim ki, bundan sonra qalan ömrümü də harada, hansı vəzifədə olacağımın asılı olmayaraq bu Vətənə, bu elə, bu obaya həsr edəcək və bundan sonra da indiyə kimi olduğu kimi, namusla, vicdanla şəərəflə, halallıqla yaşayacağam. Qalan ömrün müddəti Tanrıdan, sözümə əməl etmək, xalqın etimadını doğrultmaq da məndən...

***

P.S. Gənclik illərindən yazmağa başladığım gündəliyimin on ili (1985-1995) əhatə edən «Sədarəkdə yazılan gündəlik» dövrünə burda son qoyulur. Çünki 1995-ci ilin sonunda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə deputat seçiləndən sonra həyatımın, tərcümeyi-halımın da səhifələrində dəyişikliklər oldu, ömür yolumu əks etdirən gündəliyimə də təzə səhifələr yazıldı. Deputat seçiləndən bir neçə ay sonra Naxçıvan Muxtar Respublika rəhbərliyinin məsləhəti ilə Naxçıvan MR Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi sədrinin müavini vəzifəsinə təyin olundum. Həmin vaxt böyük oğlum Səbuhi Bakıda təhsil alırdı, qızım Şəlalə ailə qurmuşdu, oğlum Tural isə mən vəzifəyə keçəndən 2-3 ay qabaq Naxçıvan Dövlət Universitetinə qəbul olunub Naxçıvanda oxuyurdu. Mən də vəzifəyə təyin olduğum üçün Naxçıvana gəlsəm kənddə tək-cə həyat yoldaşım və 12-13 yaşlı qızım Günay qalmalı idi. Buna görə də 1996-cı ildə ailəlikcə Naxçıvana köçməyə məcbur olduq.

Bir gün (1998-ci il iyun ayının əvvəllərində) səhər saat 8 radələrində Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru, akademik (onda professor idi) İsa Həbibbəyli evimizə zəng vurub məni təcili universitetə çağırdı. Bir-iki saat sonra görüşümüz zamanı bildirdi ki, bəs universitetdə nəşriyyat yaratmışıq, səni həmin nəşriyyata direktor təyin etməyi nəzərdə tuturuq. Bu böyük etimada görə İsa Həbibbəyliyə minnətdarlıqdan başqa sözüm olmasa da təklif olunan vəzifənin məsuliyyəti və bu sahədə kifayət qədər təcrübəmin olmaması məni bir qədər tərəddüd etməyə sövq edirdi. Çünki ömür boyu kənd məktəbində işləyib indi birdən birə belə bir məsuliyyətli işi öhdəmə götürməyə çəkinirdim bir qədər. İsa Həbibbəyli bunu hiss etdi və fikrini konkretləşdirdi ki, biz səni çoxdandı tanıyırdıq, savadına da, məsuliyyətinə də bələdik və məsələ artıq Ali Məclis rəhbərliyi ilə də razılaşıdırılıb...

İndi həmin gündən on ildən artıq müddət keçir. Naxçıvan Dövlət Universitetinin «Qeyrət» Nəşriyyatı ali təhsil ocağının ən əsas, diqqət mərkəzində olan qurumlarından biri kimi nüfuz qazanıb. Mən də həmin nəşriyyatın formalaşmasında əməyi olan insanlardan biri kimi on ildən çoxdur ki, burda əmək və yaradıcılıq fəaliyyətimi davam etdirir, həm də gündəliyimin yeni-Naxçıvan səhifələrini yazıram. Həyatımın Naxçıvan Dövlət Universiteti ilə bağlı olan illəri də mənim üçün çox mənalı və şərəflidir. Bu illər ərzində vəzifə borcumu ləyaqətlə yerinə yetirməklə yanaşı, xeyli miqdarda kitablarım, on xarici ölkədə yazılarım çap olunub. Dissertasiya müdafiə edib elmlər namizədi elmi dərəcəsi almışam. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adına layiq görülmüşəm. Universitet səviyyəsində 60 illik yubileyim qeyd olunub və s...

40 ildən çoxdur yazıya aldığım gündəliyin cəmi on ili ilə bu kitabda tanış olan oxucular, qismət olsa yaqın ki, gələcəkdə gündəliyin qalan illərinin də səhifələrini vərəqləyəcəklər.

MÜƏLLİF

10.XII. 2009-cu il

1990-1993-CÜ İLLƏRDƏ SƏDƏRƏK ÜZƏRİNƏ ERMƏNİ HÜCURLARI

1. Ermənilərin 1-ci hücumu - 18-25 yanvar 1990-cı il
2. Ermənilərin 2-ci hücumu - 28 mart 1990-cı il
3. Ermənilərin 3-cü hücumu - 28 aprel 1991-ci il
4. Ermənilərin 4-cü hücumu - 2 may 1992-ci il
5. Ermənilərin 5-ci hücumu - 6 may 1992-ci il
6. Ermənilərin 6-cı hücumu - 18 may 1992-ci il
7. Ermənilərin 7-ci hücumu - 18 sentyabr 1992-ci il
8. Ermənilərin 8-ci hücumu - 28 oktyabr 1992-ci il
9. Ermənilərin 9-cu hücumu - 26 noyabr 1992-ci il
10. Ermənilərin 10-cu hücumu - 29 mart 1993-cü il
11. Ermənilərin 11-ci hücumu - 25 aprel 1993-cü il
12. Ermənilərin 12-ci hücumu - 4 may 1993-cü il
13. Ermənilərin 13-cü hücumu - 10 -15 iyul 1993-cü il
14. Ermənilərin 14-cü hücumu - 13 avqust 1993-cü il

1988-1993-CÜ İLLƏRDƏ SƏDƏRƏK TORPAQLARINA ERMƏNİ TƏCAVÜZÜ ZAMANI ŞƏHİD OLANLAR

1. Seyidov Məhərrəm Mirəziz oğlu - (1952-1990)
2. Nağıyev Elşad Arif oğlu - (1963-1994)
3. Zamanov Aydın Əhməd oğlu - (1968-1992)
4. Cəfərov Şakir Səttar oğlu - (1971-1992)
5. Hüseynov Rəhim Həsən oğlu - (1968-1988)
6. Şəfiyev Rasim Vəli oğlu - (1954-1988)
7. Babayev İlqar Kamil oğlu - (1968-1992)
8. Qədimov Hamlet Əli oğlu - (1973-1992)
9. Şıralıyev Mustafa Hüseyn oğlu - (1966-1992)
10. Kazımov İlham Cəbrayıl oğlu - (1969-1992)
11. Məmmədov İdris Ələsgər oğlu - (1959-1990)
12. Seyidov İlkin Mirnazir oğlu - (1969-1992)
13. Əhmədov Eldar Paşa oğlu - (1966-1992)
14. Vəliyev Şükür Məhərrəm oğlu - (...-1992)
15. Seyidov Mirhəşim Mirşəmil oğlu - (1958-1990)
16. Məmmədov Valid Qasım oğlu - (1954-1992)
17. Hüseynov Etibar İslam oğlu - (1966-1992)
18. Əliyev Ənvər Bilal oğlu - (1964-1992)
19. Abbasov Bahadır Bayram oğlu - (1960-1992)
20. Muxtarov Vüqar Bayram oğlu - (1972-1992)
21. Ağayev Nəsib Ağamalı oğlu - (...-1992)
22. Ağayev Musa Ağamalı oğlu - (1971-1992)
23. Mehdiyev Lətif Nəsib oğlu - (1962-1992)
24. Əliyev Kamran Yaqub oğlu - (1971-1992)
25. Səfərzadə Vüqar Nəsib oğlu - (1972-1992)
26. Zamanov Fazil İmran oğlu - (1973-1992)
27. Mahmudov Vilayət Təvəkkül oğlu - (1964-1992)
28. Məmmədov Məmməd Əli oğlu - (...-1990)
29. Əliyev Səyyad Əhəd oğlu - (1952-1992)
30. Əhmədov Etibar Rzaqulu oğlu - (1962-1990)
31. İsmayılov Elman Cabbar oğlu - (1965-1992)

32. Nəzərəliyev Abbasəli Qaragöz oğlu - (1962-1990)
33. Əsgərov Sədi Sabir oğlu - (1970-1992)
34. Səmədov Əli Səməd oğlu - (1969-1992)
35. Xudaverdiyev Səməd İmran oğlu - (1973-1992)
36. Məmmədov Nüsrət Hüseyn oğlu - (1973-1992)
37. Əliyev Malik Qabil oğlu - (1973-1992)
38. Hüseynov Şamil Telman oğlu - (1972-1992)
39. İbrahimov Əsrəf İbrahim oğlu - (1973-1992)
40. Orucov Mehman Rövşən oğlu - (1973-1992)
41. Həsənov Fariz Sabir oğlu - (1973-1992)
42. Ramazanov Hidayət Əjdər oğlu - (1973-1992)
43. İsmayılov Fərmayıl İsmayıllı oğlu - (1973-1992)
44. Ələkbərov Vahid Zahid oğlu - (1973-1992)
45. Hüseynov Coşğun Hüseyn oğlu - (1973-1992)
46. Həsənov Müşfiq Hüseynqulu oğlu - (1973-1992)
47. Abbasov Mehman Musa oğlu - (1973-1996)
48. Həziyev Namiq Əyyub oğlu - (1974-1992)
49. Məmmədov Kamran Cəbrayıl oğlu - (1975-1994)
50. Əliyev Məhəmməd Nurəddin oğlu - (1973-1992)
51. Vəliyev Rövşən Nizam oğlu - (1973-1992)
52. Həsənov Nemət Arif oğlu - (1974-1994)
53. Tağıyev Azər Nemət oğlu - (1966-1992)
54. Əliyev Elxan Vəli oğlu - (1972-1994)
55. Əsgərov Abdulla Rza oğlu - (1955-1992)
56. Məmmədov Surəddin Oruc oğlu - (1973 -1992)
57. Əbülhəsənov Hidayət Allahverdi oğlu - (1967-1992)
58. Seyidov Mirəyyub Miryusif oğlu - (1966-1992)
59. Səfərov Müşfiq Qasım oğlu - (1973-1992)
60. Tağıyev Rüstəm Rəşid oğlu - (1973-1992)
61. Səriyev Səid Əhəd oğlu - (1974-1994)
62. Hüseynov Araz Səməd oğlu - (1974-1993)
63. Xanlarov Elmidar Nurəddin oğlu - (1971-1992)
64. Məmmədov Bəhlul Musa oğlu - (...-1992)
65. Ağayev Qulu İbrahim oğlu - (1948-1992)
66. Nəsibov Vüqar Şəmil oğlu - (1972-1992)

67. Zeynalov Mahmud Zeynalabdin oğlu - (1962-1992)
68. İsmayılov Mehman Qurban oğlu - (1974-1994)
69. Abbasov Ramiq İlyas oğlu - (1974-1994)
70. Şahverdiyev Mübariz İslam oğlu - (...-1994)
71. Əliyev Elburus Ələkbər oğlu - (1973-1992)
72. Canməmmədov Vəli Eldar oğlu - (1971-1992)
73. Məmmədov Müxtər İsa oğlu - (1973-1992)
74. Quliyev Qulam Əli oğlu - (1973-1992)
75. Mirzəyev Fərhad Səyyad oğlu - (1973-1992)
76. Məmmədov Faiq Yaqub oğlu - (1973-1992)
77. Əsədullayev Kamal Fətulla oğlu - (1974-1994)
78. Cəfərov Adil Allahverdi oğlu - (1972-1994)
79. Həsənov Müxtər Həsən oğlu - (1975-1994)
80. Heydərov Hüseyn İsgəndər oğlu - (1975-1995)
81. Sultanov Nazim Fərman oğlu - (1975-1995)
82. Rzayev Surxay İsa oğlu - (1973-1994)
83. İmanov Əbülfəz Bəbir oğlu - (1973-1992)
84. Qasimov İlyas Sabir oğlu - (1974-1994)
85. Əsgərov Canpolad Ağaverdi oğlu - (1973-1992)
86. Mahmudov Əbdül Qəhrəman oğlu - (1973-1992)
87. Səfərov Sabit Vaqif oğlu - (1973-1992)
88. Həsənəliyev Asəf Ələkbər oğlu - (1973-1992)
89. Babayev Rəşad Abbas oğlu - (1974-1995)
90. Məmmədov Əhməd Həsənqulu oğlu - (1932-1992)
91. Qaybalıyev Bəxtiyar Nəsib oğlu - (1976-1997)
92. Əhmədov Kərim Yəhya oğlu - (...-1992)
93. Qədimov Vəli Rəhim oğlu - (1959-1992)
94. Qasimov Əhməd Sadıq oğlu - (1976-1993)
95. Heydərov Yusif Qafar oğlu - (1932-1992)
96. Həsənov Cəfər Əli oğlu - (1941-1990)
97. Musayev Firudin Qulu oğlu - (1957-1992)
98. Qasimov Qadir Qasım oğlu - (1951-1992)
99. Məmmədova Seyran Mirəli qızı - (1975 -1992)
100. Usubova Ruhıyyə Abdulla qızı – (...-1992)
101. Süleymanova Səmərqənd İbrahim qızı - (1975-1992)

102. Nəsirov Elvin Tofiq oğlu - (1984-1990)
103. Nəsirov Malik Tofiq oğlu - (1986-1990)
104. Sultanov Kamil Hüseyn oğlu - (1976-1992)
105. Səfərzadə Vidadi Vaqif oğlu - (1978-1992)
106. İbrahimov Orxan Yusif oğlu - (1982-1996)
107. Həsənov Bayram Həsən oğlu - (1985-1996)
108. Adnəyev Elşad Səxavət oğlu - (5 aylıq körpə)
109. Abdullayev Mahir Novruz oğlu - (12 yaşında)

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz.....	3
Sədərəkdə yazılan gündəlik.....	5
1990-1993-cü illərdə sədərək üzərinə erməni hücumları....	133
1988-1993-cü illərdə Sədərək torpaqlarına erməni təcavüzü zamanı şəhid olanlar.....	134